

Володимир САПОН

ЧУБАРЕЙКО
НЕБО ОРЕ

Департамент інформаційної діяльності
та комунікацій з громадськістю
Чернігівської обласної державної адміністрації

Володимир САПОН

ЧУБАРЕЙКО НЕБО ОРЕ

Щоденникова проза

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2016

УДК 821.161.2
ББК 83.3(4УКР=УКР)6-8
С 19

Книга видана коштом обласного бюджету Чернігівської області в рамках обласної Програми підтримки розвитку інформаційної та видавничої сфер Чернігівщини на 2016–2020 роки.

Не для продажу.

Сапон В.М.

С 19 Чубарейко небо оре [Текст] : щоденникова проза / В.М. Сапон.
– Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – 224 с.

ISBN 978-617-7323-95-1

У щоденниковій прозі, написаній як невеличкі новели, поринаємо у ностальгійні часи дитинства і юності письменника чи раптово потрапляємо в сучасний комп'ютерний світ, де, на жаль, красному письменству, до якого часто звертається автор, все менше і менше залишається місця під сонцем.

УДК 821.161.2
ББК 83.3(4УКР=УКР)6-8

На обкладинці – фрагмент картини заслуженого художника України Олексія Потапенка «Моя планета», 2011 рік.

ISBN 978-617-7323-95-1

© Сапон В.М., 2016

Пізнє літо, рання осінь

Серпень, схожий на старого лиса, підкрадається серед жовтих стержень (аби не помітили бусли, що повільно ширяють в останніх віражах над полем), щоб перебігти путівець і сховатися на пожухлих луках — у копицях хмільної отави чи в прохолодній тіні кошлатих верб. Бо ж спекотно...

З лісу чимчикує зграйка жолудів, так схожих на смішненьких повненьких чоловічків: вони познімали коричневі капелюхи, натужно хекають. Жарко...

Джмелихи давно наповнили гіркувато-солодким медом свої засіки-барильця і вже неквапом сідають на запізнілий цвіт конюшини. Їм, волохатим, теж задушно на палючому сонці...

Побіля польового озерця, під кудлатими вербами стиха кахкає обважніла за літо й неполохана (сюди ще не дісталися на вихідні мисливці) дика качва. Але й тут, край води, палить прелюте сонце...

Та надвечір млинцюваті хмаровисьька сірим з'юрмиськом зненацька вчепилися за небо, закривши і ще літню волошкову блакить, і сонячний диск, і білі шрами від літаків... Уночі пролопотів теплий дощисько. Ти б його й не помітив, якби вранці, зупинившись на ґанку дачі, не потрапили в око на городі ковдобини, в яких ще звечора «купалися» в куряві горобці...

Ще тепло й затишно, однак неспокій огортає душу. І ти якось незримо переступаєш межу із літа до осені: ніби й звично, та то так здається. Навіть старезному, тертому на життєвих вітрах дідуганові така нагода випадає не більше сотні разів. Але чим більше живеш на світі, тим більше виникає дивне сум'яття, безладний рух думок і речей над мінливістю часу. І, зрештою, відчуваєш марність свого існування...

Вересень 2009 р.

Дуби-нелині

Їдеш отак, бува, автотрасою зимової пори й не знаєш, на чому спинити свій погляд: миготять за вікном таблички-вказівники з назвами знайомих сіл, пролітають поля та ліси. Все непривабливе, одноманітне, сіре. І раптом бачиш отаке диво: то там, то там стоять на далекім овиді кремезні дуби-нелині, мов одягнені в коричневі кожухи пастухи, що пасуть оцю лютневу каламуть надокучливих снігів, оцю незайману, супокійну тишу. І вже твоєї уяві немає меж... Легенду про дуби-нелині я почув давненько, десь на Городнянщині (там я колись часто бував), можливо, й у Дібрівному, біля якого від діброви лишилася тільки назва села.

...Сільський дідок із довгими хитрющими вусами якось наважився наймолодшого внука уму-розуму навчати:

— Чи ти відаєш, що кожен чоловік у житті має зробити три речі? Не відаєш? Отакої... Тоді запам'ятай — посадити дерево, звести хату й народити сина. До двох останніх ти ще не доріс, а ось деревце посади... І не просто сльозливу яблуню чи вродливу берізку, а дуба, такого міцного дуба, щоб листя всю зиму не губив.

Саме тоді буяла весна, отож хлоп'я поспішило до лісу, знайшло там дубочок-нелинь і посадило в кінці городу. Через місяць зазеленів саджанець — на радість малому. Цілісіньке літо хлопець поливав його, але восени все листя опало. Ледве дочекався наступної весни засмучений хлопчина. Знову приніс дубочок і посадив біля першого. І знову він зазеленів. Проте скинув із себе листяну одіж, коли листопадова пора надійшла. Ще більше опечалився малий і навесні знову попрямував до лісу. Лиш дідок ховав хитрющу усмішку в довгі вуса... Багато літ минуло відтоді. Той дідок давно у Бога вівці пасе, а вуса, схожі на дідові, щотижня підстригає його внук — кремезний чоловік, голова якого віднедавна вже сивим полином покрилася. Замість старенької дідової хати гарний будинок звів, трьох синів народив. А в кінці городу спиняє дужі вітри діброва. І влітку, і взимку. Адже кожен другий крислатий дуб не губить листя до весни.

Усміхається дідовою усмішкою той чоловік — либонь, недаремно щовесни приносив із лісу дубочки-нелині й сумував, коли восени вони враз ставали безлистяними... У помислах уже й онука хоче призвичаїти

до своїх дитячих радощів і прикрощів. Та от біда — немає місця для нових дубочків, він сам їх не на одне майбутнє покоління понасаджував.

Дуби-нелині дарують людині не тільки красу, а й мудрість. Під їхніми шатрами радилися і друїди кельтських племен, і грецькі та римські філософи, і наші козаки, зокрема, й писали знаменитого листа до турецького султана. Воістину священне дерево.

Вересень 2009 р.

Самшитовий мундштук

Кілька років тому посадив у себе на дачі вічнозелений самшитовий кущ. Росте він повільно і має таке густе листя, що у парках його... підстригають. І тоді кущі самшиту нагадують то конуси, то кулі, то квадрати, навіть цілі скульптури. Отож посадив задля краси, задля пам'яті...

Півтора десятка років тому мій хороший знайомий Микола подарував мені самшитовий мундштук, який я й досі зберігаю. Привіз він його у роки своєї юності з мандрівки по Абхазії, де біля міста Піцунди є самшитовий гай і де тамтешні червонодеревники вирізали з самшиту, найміцнішого в Європі дерева, і королів, пішаків та інші шахові фігури, і люльки, і, звісно, мундштуки, і навіть флейти (кажуть, що чарівна флейта грецької богині Афродіти була саме із цього дерева).

Мій знайомий Микола мав колоритне українське прізвище — Небилиця. І в того Небилиці (даруйте за тавтологію) було все колоритне: у його майстерні впадали в око «заморські» пивні гальби, литі з міді старообрядницькі ікони, небачені тоді ще мною колонкові пензлики, згаданий самшитовий мундштук... Бо ж Микола гордо іменував себе богемним художником. Власне, таким він і був насправді.

Богемне ж життя у тій нашій країні переслідувалося «конторою глибокого буріння» (для молодих нагадаю — «Комитетом Государственной Безопасности»). Миколу оточили «стукачами», не приймали до Спілки художників, та й сама його творчість як митця за доби генсеків тодішніми партідеологами не сприймалась: як-не-як — послідовник і шанувальник Пікассо і Шагала, Малевича і Кандінського... Однак на відміну від них Микола сповідував яскравий національний стиль.

Українським було на полотнах навіть... їстиво. Про це він зізнався у своєму жартівливому вірші:

*Скільки фікцій, комбінацій,
Скільки фальші та амбіцій...
Їжу з полотна не вкрасти —
В цьому кредо Небилиці.*

Визнання ошчасливило художника незадовго до смерті: відвідав американський Нью-Орлеан, де в одній з галерей експонувалися його роботи. Мені й досі бачиться Миколине радісне обличчя, коли він розповідав про ту поїздку.

Одначе, коли його не стало, більшу частину полотен дружина перевезла до Німеччини, бо нашому Чернігову вони, як виявилось, були не потрібні. Гірка дивина з нашою українською ментальністю...

Жовтень 2009 р.

Костомарова «Чернігівка»

Миколу Костомарова (1817–1885) ми знаємо як знаменитого російського та українського історика. Трохи менше знаємо про його життя, зокрема, про романтичне кохання до Аліни Крагельської — їхнє весілля мало відбутися ще у 1847 році, але вони обвінчалися у місцевій церкві села Дідівці біля Прилук лише у 1875 році. Причиною того стало таємне Кирило-Мефодіївське товариство: Костомарова, як і Тараса Шевченка, відправили до Петропавлівської фортеці у Петербурзі, а потім до Саратова.

І, здається, нічогісінько не знаємо про Костомарова як про письменника. Зокрібно, останню свою прозову річ він опублікував у 1881 році. Зветься вона «Черниговка. Быль второй половины XVIII века». Трохи нижче під заголовком автор дописав: «Содержание взято из дел Малороссийского приказа, хранящегося в московском Архиве министерства юстиции».

У центрі повісті чернігівська козачка Ганна Кусівна. Напередодні

виступу Чернігівського полку в похід на ній одружується козак Яків Молявко-Многопіженний. У Спаському соборі, відбудованому 1676 року після навали Батия і освяченого архієпископом Лазарем Барановичем, багатолюдно, сюди прибувають і можновладці — полковник Василь Борковський і московський воєвода Чоглоков. Того ж дня полк вирушає з Чернігова, а вже увечері, коли Ганна пішла по воду, її вкрали двоє москалів. За вказівкою, звісно, воєводи Чоглокова, який побачив Ганну в соборі, під час вінчання... Далі чернігівку чекали найстрашніші випробування. Відмовившись стати наложницею Чоглокова, він таємно переправляє її до Москви, видає заміж за свого «холопа».

«Стала вона тепер жінкою новому незнайомому чоловікові, жила з ним в окремій хаті, невеличкій, приробленій до великої хати, куди збиралася двірська челядь на роботу. Їй загадувано робити всячину в дворі: колоти і носити дрова в хату, топити піч; узимку увечері загадували прясти вкупі з іншими дворовими бабами — вона все слухалася. Часом дворові баби глузували з неї за її українську мову, за те, що вона була засмучена. Вона не сердилася, не огризалась, а тільки мовчки плакала; а холопки глузували з її сліз та риданнів. Її вбирали у московську одягу і казали, що тепер вона чепурніша, що так краще, ніж у хохляцькій одягу, бо тепер вона хоч до православної підхожа. Вона все терпіла мовчки».

І тільки завдяки гетьману Дорошенку їй удалося повернутися до Чернігова.

«Чернігівка» свого часу була широко відомою українському читачеві. Особливо чернігівцям, адже тут подибуємо і опис Спаського собору, і підземель, що ведуть до Валу, зрештою, звичаї наших земляків, яких автор показав «с особенностями речи своего времени».

Повість переклав українською мовою теж чернігівець, творець «Словаря української мови» Борис Грінченко. Проте востаннє вона була видана масовим тиражем у 1929 році. Отож сучасникові, по суті, невідома.

Щоправда, у 1996 році на сцені Чернігівського облдрамтеатру за повістю Костомарова була поставлена драма, яка теж називалася «Чернігівка». Тоді ж режисером-постановником, народним артистом України та СРСР Володимиром Грипичем поставлено й іншу «краєзнавчу» виставу — «Княжна Чорна» за повістю Дмитра Міщенка «Сіверяни».

Звичайно, це не твори класики, не рівня Шекспірові чи навіть нашому Карпенку-Карому, але вони, маючи заземлений характер, виховують у наших земляків і почуття патріотизму, і неприязні до всіх, хто приходив на Сіверянську землю з нещирими та ворожими намірами. І якраз Володимирі Грипичу, талановитому актору та непересічному режисерові, уродженцю сусідньої Полтавщини, треба в цьому віддати належне.

А от книжки, і «Чернігівку» Миколи Костомарова, і «Сіверяни» Дмитра Міщенка, вважаю за потрібне видати у «Чернігівських оберегах», за державною програмою підтримки книжки в області, як водночас і літературне, і краєзнавче видання.

Жовтень 2009 р.

«Сідайте борщувати!»

— Водночас варю і суп, і борщ, — говорила якось мені знайома. — Суп з'їмо ще гарячим, а от борщ! Тут мають бути не тільки ловкі продукти, а й мій настрій. Потрібно, щоб він добре упрів, щоб, як кажуть, у полумиску ложка стояла і не було видно за паром дітей...

Справді, борщ не лише українська страва, а й наш менталітет. У кожної господині свої секрети приготування. А, окрім того, є ще борщі київський, полтавський, галицький, чернігівський, львівський, є навіть московський і флотський... Є борщі з квасолею, з карасями, з грибами, з пампушками, з часником, з чорносливом.

Перша згадка про борщ у нашій історії углибає десь у XIV-XV століття, коли ще нам не завезли з Америки ні картоплю, ні квасолю. Ось, скажімо, рецепт борщу, опублікований 1785 року в «Описании Харьковского наместничества», де сказано, що борщ готується «на дуже кислому квасі, якого за кислотою навіть пити не можна». А ось рецепт 1860 року взятий із книги нашого земляка, українського історика Миколи Маркевича: «Капуста, буряки и мясо вкладываются в горшок, их затолкут хорошим свиным салом и зальют буряковым квасом. Когда борщ вскипает, его солят и потом кладут сало с луком, а при подаче кладут сметану. Если же пост, то вместо мяса, сала и сметаны кладется рыба и конопляное масло с поджаренным луком».

Українське «Сідайте борщувати!» не перекладається на жодну мову світу, хоч цю страву постійно готують у ресторанчиках у нью-йоркському Брайтоні, як колись готували у паризьких бістро. Борщ любили і українець Микола Гоголь, і росіянка Анна Павлова, яка була балериною і, незважаючи на свою тендітну поставу, завжди просила борщ з гускою... Наваристим борщем українці відзначали всі родинні свята, закінчення польових робіт, пригощали майстрів. У Карпатах борщ — традиційна весільна страва, а у нас, на Чернігівщині — страва поминальна...

Для чого я це пишу... А для того, що нещодавно, на початку грудня, один за одним пішли із життя сербський письменник Мілорад Павич, автор всесвітньовідомого роману «Хозарський словник», і російський актор Вячеслав Тихонов, чернігівці — диригент знаного в Україні та далеко за його межами академічного камерного хору Любомир Боднарук і журналіст Григорій Янушкевич.

В останнього найперша пам'ять також була пов'язана з... борщем.

Йому було тільки п'ять з половиною років, коли золотого вересня в його рідну Смолянку вступили радянські війська. Але перед тим німці завзято чинили опір, а потім спалили село. Селяни, здебільшого жінки і діти, ховалися — хто в очеретах над річкою, хто в лісі...

— Коли село зайняли наші, ми повернулися, але хати вже не було. Довкола горіляччя стояла лише одна піч, у якій був, що найбільше запам'яталося, ще гарячий горщик борщу, поставлений мамою уранці...

Не один раз розповідав нам цю історію Григорій, не раз говорили йому — напиши, кращого матеріалу не придумати... Він зголошувався, але минали вересень за вереснем, але так і не написав. Як не написав і його товариш юнацьких літ Володимир Дрозд — відомий український письменник, який теж знав цю правдиву історію. Та Дрозд також уже покійний.

Мабуть, щось більше було у цій історії, і нам, поколінню, що народилося після війни, цього не збагнути...

Грудень 2009 р.

Шлюбні оголошення

Десь десять років тому зайшла до редакції колишня працівниця нашої газети, тепер уже пенсіонерка, і обурилася:

— Прочитала в газеті шлюбні оголошення. Тільки послухайте, що пишуть. Дівка хоче вийти заміж і рекламує не свої бровенята і оченята, а все те, що під одягом — у сантиметрах. Хіба це не безсоромно? Раніше такого не було.

Так, не було, бо й самих шлюбних оголошень не друкували у нас до перебудови. Хоч їм вже не одне століття. Щоправда, вони були колись дещо не такі, як нині. Ось, наприклад, типове газетне оголошення японської дівчини початку ХХ століття:

«Я, Нікіро Накамукі, красива дівчина. Мое волосся хмароподібне, обличчя може зрівнятися із чудовою квіткою, брови дугоподібні. Маю стан гнучкий і стрункий, як вербиця. У мене вдосталь грошей, щоб у коханні пройти з любим увесь життєвий шлях, удень милуючись квітами, вночі — місяцем. Якщо знайдеться розумний, красивий і цікавий добродій, я охоче віддам йому серце. Наостанку літ розділю з ним задоволення спочивати разом з ним у сімейному склепі».

Утім, зовсім іншого змісту публікувалося колись оголошення у російських газетах. Як, скажімо, оце — із одного з номерів газети «Донская пчела» за 1883 рік. Його подав якийсь Яків Рибалко:

«Жона моя Єфросинія Олександрівна втекла з молодим прапорщиком туди, «де її життя і її щастя». А оскільки мені і без неї добре, то прощу: по-перше, ніколи до мене не повертатися, по-друге, хто знайде її — також не везти до мене, і, по-третє, подальше поповнення роду мого не визнаю, за винятком двох дітей: Олександра чотирьох років та Євгенії чотирьох місяців».

Тепер же немає в газетах шлюбних оголошень, всі вони — в інтернеті. Там не тільки розказують, а іноді і показують. Жаль тільки, що нема вже отієї колишньої нашої працівниці...

Січень 2010 р.

Запах домашнього хліба

До електрички, десь після Ніжина, зайшла жінка, вже далеко не молодих літ, поставила біля себе плетений кошик, прикритий вишиваним рушничком. І вже за якусь мить запахло довкруг свіжим, якогось особливого запаху, хлібом.

— Мабуть, домашній. Самі пекли? — поцікавився хтось із сусідів.

— Авжеж сама. До дочки в город везу. Колись від мами навчилася пекти, — відповіла жінка, а згодом додала: — Правда, не так удало, як у мами виходило. Мо' того, що не випитала у неї всі секрети, а мо' того, що багато років хліба удома не пекли — лавочний брали, пам'ятаєте, яким дешевим був, буханець стоїв 12 копійок. Мамино ж хліба ніколи не забуду. Знаєте, що ми з ним робили? Було то зразу після війни. Вийме мама у суботу з печі паляниці, а ми з сестрою якраз на гулі збираємося. Так ото візьмемо гарячу хлібину, загорнемо у чисту полотнину і наче праскою, а вони тоді у дефіциті були, розгладжуємо кофтини та спідниці. Потім увесь вечір біля клубу свіжим ароматним хлібом пахнемо, наче духами французькими...

Прикро, але навіть у селах усе рідше зустрінеш тих, хто пам'ятає запах домашнього хліба.

Лютий 2010 р.

Промокачка

Промокачка — це не прізвисько карного злочинця, про що ми знаємо із сучасних фільмів, а спеціальний м'який папір для висушування свіжонаписаного чорнилом. Вона, як правило, вкладалася у зошит на дванадцять аркушів, що коштував тоді, на початку 60-х років, 2 копійки.

А ще була чорнильниця-«невиливайка» і, звісно, пера, які вставлялися у ручку — просту дерев'яну паличку, яку ми носили в школу разом із перами.

Зараз, через півстоліття, я інколи думаю, скільки радянських школярів не ставали відмінниками з однієї причини — за краснопис. Бо як би ти не кумекав як довести рівняння з математики або знав напам'ять

вірш про партію Максима Рильського, все одно, на сторінці зошита поставиш «кляксу», тобто чорнильну пляму... І ніяка промокачка тобі не допоможе, навіть прес-пап'є — така собі напівкругла болванка з дерева, в яку знизу вставлялись кілька промокачок. Її приносив у клас, нам на заздрість, син бухгалтера колгоспу.

Уже пізніше я прочитав захоплюючу повість Віктора Конецького, яка так і називалась «Кляксы на старых промокачках». Авторучкою дозволялось писати аж у сьомому класі...

Інша справа — пера. Вони служили нам і як кидальна зброя: закріплювались у паперові «голуби» і втикалися у все, що попадало під руку в класі: парту, книжки, рами, в портрети вождів і класиків літератури.

Під кінець 60-х років з'явилися кулькові ручки. Стержні спершу були металічні і їх треба було заряджати. Пригадую: ще у 1970 році у вестибюлі Ніжинського педінституту на перерві вишикувалася довга черга, й нам накачували з високої скляної труби в стержень порцію в'язкої рідини, сліди від якої були не гірше чорнильних.

Може б і не запам'ятав цього, якби не заправник стержнів — трохи лисуватий, з бакенбардами, низенький. Чомусь із багатьох наших дівчат він вибрав одну, — ту саму мою однокурсницю з Конотопа, до якої я був небайдужим. Щоправда, невдовзі покинув її. Моє ж захоплення нею теж пройшло...

Березень 2010 р.

«Білий лебідь»

У квітні 1987 року в 184-й гвардійський авіапункт, що у Прилуках, прибули два літаки ТУ-160. А на кінець 1991 року їх уже було 19. З них сформовані дві ескадрильї. Що ми тоді про них знали? Фактично нічого, адже за Радянського Союзу такі свідчення охоронялися дуже таємно.

Лише тепер ми довідалися, що ТУ-160 є найбільший в історії військової авіації понадзвуковий літак, що він несе 12 крилатих ракет, на ходу міняє геометрію крила. Кожна така машина вартує від 300 до 400 мільйонів доларів. По своїх бойових можливостях цей ракетноносій

займає становище між американськими бомбардувальниками В-1 і В-2. Всього їх виготовлено 35 штук. За сніжний колір і авіакрасу у нас їх називають «Білим лебедем», а ось у Америці — «Блек Джеком», тобто «Чорним Джеком» — ковбоєм, з яким не потрібно зв'язуватися.

Мабуть, через те прилуцькі військові льотчики найпізніше, на початку травня 1992 року, склали присягу на вірність Україні. Переконати пілотів поїхали і ми — журналісти. Я із газети «Деснянської правди», Павло Повод із обласного радіо і Жанна Лозанюк з Чернігівського міського телебачення. Щоправда, переконувати уже було нікого — новий командир полку запевнив, що через кілька днів вони стануть під прапор України. А ще, завдячуючи нашому супроводжуючому — начальнику контррозвідки І-ї гвардійської армії, штаб якої на той час знаходився у Чернігові, показав нам «Білий лебідь». Ми піднялися по сходах, оглянули кабінку пілотів. Для нас навіть вийняли з тіла літака одну крилату ракету. Очевидно, ми були першими із журналістів, які побачили таке.

Та прикра доля чекала важких бомбардувальників. Через п'ять років Україна почала знищувати стратегічні ракетноносії на кошти, виділені США по програмі Нанна-Лугара. І лише вісім літаків, замість списання частини боргу за газ, злетіли в повітря і приземлилися на авіабазі у російському Енгельсі Саратовської області.

Україні, звісно, не під силу утримувати такі дорогі бомбардувальники, та вона й не ядерна держава. А ось в історії Прилук «Білий лебідь» залишиться назавжди.

Травень 2010 р.

Продається «Максим»

Із найпопулярнішого журналу «Крокодил», який я читав ще старшокласником у сільській бібліотеці майже сорок років тому, чогось найбільше запам'ятав фейлетон якогось публіциста з Італії про генерала, котрий привіз з війни додому... танк.

Згадав цей фейлетон і тепер, коли побачив перед Новим роком на Центральному ринку в Чернігові оголошення: «Продається кулемет

«Максим». Не стримався, щоб не підійти до продавця армійського спорядження і дізнатися про ціну:

— Тринадцять тисяч гривень. Новісінький, ще у мастилі, — спокійно відповів чоловік.

За двадцять років ми перестали дивуватися з того, що в нас продають не тільки автомати Калашникова й гранати, а навіть танки. Не виняток і винахід американця Хайрама Максима. Його «автоматична картечниця» вважалась еталоном скорострільної зброї часів Першої і Другої світових воєн. Лише півстоліття тому «Максим» пішов на заслужений відпочинок — і нині його можна побачити хіба що у музеях та приватних колекціях нових українців.

У Чернігові живе Микола Ірха, який у роки своєї юності пройшов зі своїм бойовим «Максимом» у складі 77-ої стрілецької дивізії, одній із тих, яка визволяла наше місто, аж до Берліна. Навіть написав книгу «Від Десни до Ельби», яку, до речі, я редагував, і в якій розповів про бійців своєї кулеметної роти. Миколу Ірху часто можна бачити у Музеї бойової слави, де зачаровує погляди екскурсантів «Максим». А він поруч з кулеметом — жива легенда.

Однак мені стає соромно за героїв Другої світової війни, коли продають зброю, з якою вони воювали. Надто ж отой кулемет «Максим», з яким так багато пов'язано в нашій історії. Краще вже читати старі фейлетони про італійських генералів...

Червень 2010 р.

Винахід лукавого угорця

Виявляється, і кубик Рубіка, ця заморока, що стала найпопулярнішою на планеті іграшкою, вже має свій ювілей. У травні їй виповнилося тридцять років. Саме три десятиліття тому вона публічно з'явилася на вечірці у Голівуді в руках американської кінозірки і світської пані угорського походження За За Габор. Може б і не звернув на це уваги, почувши повідомлення по телевізору, та дружина сказала: напиши, це ж цікаво...

Зазирнув до інтернету і довідався, що угорський скульптор і архітектор Ерно Рубік сконструював кубик ще у 1975 році, за допомогою

якого він намагався пояснити своїм студентам основи математичної теорії груп. Роком пізніше він одержав угорський патент на винахід. І лише у 1980 році, коли ліцензію на його виробництво купила англійська компанія Ideal Toy Corporation і дала йому ім'я «Кубик Рубіка», прийшов нарешті успіх. На сьогодні у світі продано 350 мільйонів кубиків. Це тільки тих, які виготовлено офіційно, а ще більше — підробок. У багатьох ресторанах на Заході кубик уходив до обов'язкової сервіровки стола, поряд із сільничкою і перечницею.

До нас він прийшов у 1981 році й відразу став популярним — у рейтингу подарунків він набагато перевищував дефіцитну книжку і пляшку тоді найліпшої горілки «Посольская». А скільки людей запиячили, бо не змогли дати раду з винаходом лукавого угорця?

Я вперше побачив кубик Рубіка у комсомольського секретаря одного з найбільших підприємств Чернігова.

— Знаєш, — по-змовницьки сказав він, коли ми удвох залишилися в його кабінеті, — уже з тиждень не випускаю його з рук — як тільки залишусь один, дістаю зі столу. Та й жінка вже на мене скоса поглядає... Це ж треба таке придумати...

Невипадково відомий радянський журнал «Юный техник» у 1982 році надрукував статтю з ілюстраціями про методи складання кубика. Трохи пізніше аналогічна стаття з'явилася у не менш авторитетних журналах «Наука и жизнь» і «Квант». Але, так званого, «алгоритму Бога» для складання кубика до цього часу не знайдено. На різноманітних змаганнях, навіть чемпіонатах світу зі складання кубика, які й зараз проводяться, від учасників змагання вимагають виконати завдання не більше як за хвилину.

Винахідник кубика Ерно Рубік став першим мільйонером у Східній Європі, мешкає разом із дружиною та чотирма дітьми у передмісті Будапешта, є засновником «Міжнародного фонду Рубіка», мета якого — підтримка молодих винахідників.

А купив я кубик Рубіка у лютому 1985 року в Москві, у центральному «Дитячому світі», що поряд із площею Луб'янка, тобто поруч із КДБ СРСР і пам'ятником Дзержинському. Був будень, але за покупкою вистояв найдовшу чергу в магазині...

Червень 2010 р.

«Гріє душу» День села

«І хлібом, і цвітом, і прадідом-дідом гріє душу село, моє рідне село...» Слова цієї пісні, дуже популярної на початку 80-х років, уже забулися, а молодь і взагалі її не знає. А вона, ця пісня, дуже влучно характеризує Дні села — свята, що так непомітно увійшли в традиції наших сіл, замінивши багато в чому сільські храми.

Уже не вперше проходять Дні села і в моїй Рудці, не раз на святі довелось і мені бувати, але пишу тільки зараз, бо це свято справді схвилювало.

Ще задовго до його початку сходилися мешканці до будинку культури. Мабуть, так, як сходилися ще майже п'ятдесят літ тому, коли відкрився новозбудований будинок культури. Тоді, пам'ятаю, на першу виставу драмгуртка не те, що нас, підлітків, не пустили — до переповненої зали не могли потрапити і дорослі жителі. Нині ж «вогнище» культури оживає кілька разів на рік, зокрема, і на День села.

Звісно, будинок культури постарів, і не тільки за віком, а й через безгрошів'я місцевої влади: дах у дірках, полинялі стіни. Колишній сільський голова, сімдесятирічний Олександр Крищенко каже, що перекрив його шифером ще сорок років тому:

— За рахунок самооподаткування... А знаєте, скільки платили із двору — аж два карбованці! У такий же спосіб і школу ремонтували — батьки не здавали грошей на фарбу...

Та це проблеми ніяк не місцеві — так «живуть» села по всій Україні. До речі, головою сільради багато років працювала і дружина Олександра Петровича — Віра Олегівна Крищенко.

Рудка — село давнє. Вперше воно згадується у 1523 році в описі кордонів великого князівства Московського із Литовською державою як «село Межирудие, городское, домов десять». Наступні згадки датуються 1625 роком, коли село було у привілеї польського короля Сигізмунда, і, нарешті, в універсалі гетьмана Юрія Хмельницького під 1660 роком.

Саме із цього і почала своє слово сільський голова Валентина Мельниченко. Після неї рудківців вітали завідуючий відділком ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія» Петро Солодовник, учителька місцевої школи і поетеса, авторка знаменитої пісні «Козачка», а ще й депутат Чернігівської районної ради Надія Галковська.

Та прийшли мешканці села не лише для того, щоб послухати виступи. Їх вітали народними піснями гурт тутешніх жінок, які ось уже три десятиліття співають разом. У їхньому репертуарі, як кажуть зараз, старосвітські пісні, які вже полюбилися не тільки у рідному селі, а й в області, загалом в Україні. Скажімо, їхніми піснями захоплювався народний артист Росії Олексій Петренко, який приїжджав у Рудку на Різдво понад десять років тому. А нинішнього літа цей автентичний колектив, єдиний з Чернігівщини, виступав у Києві на міжнародному фестивалі «Країна Мрій», який започаткував Олег Скрипка.

Піснями вони вітали і найстаріших, і наймолодших рудківців, і тих, хто цього року пішов на пенсію, і ювілярів, і ветеранів війни... І всім давали пам'ятні подарунки... Одержав несподівано від Валентини Мельниченко і я — дві філіжанки. Виявляється, що у сільраді не забули, як ми з дружиною, тоді вже мешканці міста, тут розписувалися — тридцять років тому! А ще бажали здоров'я, натхнення і меценатам, за гроші яких купили ці подарунки, і тим жінкам, які спекли до цього свята коровай, і працівникам пошти та магазинів, і господаркам будинку культури, і священику місцевої церкви.

Найочікуванішою частиною свята, вже надворі, були спортивні змагання, лотерея та... юшка, яку зварили місцеві рибалки.

Усі того недільного дня йшли додому, несучи якщо не подарунки, то щире слово, сказане привселюдно, перед всією громадою. Для села це те, що «гріє душу», надто у наш непевний, кризовий час, коли село бореться за виживання і ніяк не вийде переможцем.

Серпень 2010 р.

«Прощання слов'янки»

Командир нашого полку не любив мелодії «Прощання слов'янки», а тому духовий оркестр ніколи не виконував її, особливо на проводах «дембелей», для яких на початку 70-х вона залишалася своєрідним маршем. Як, зрештою, маршем не одного покоління солдатів, котрих проводжали на війну матері, дружини, наречені й чекали на їхнє повернення.

Написаний російським композитором і диригентом Василем Агапкіним під впливом Балканської війни, марш уперше був виконаний на стройовому огляді кавалерійського полку в Тамбові в 1912 році, де служив автор. А вже через три роки, завдяки платівці, випущеній Київською грамофонною фабрикою «Екстрафон», марш набирає популярності в Росії — під звуки музики йшли полки на fronti Першої світової війни. Потім його починають виконувати духові оркестри Болгарії, Німеччини, Австрії, Франції, Швеції.

Після 1917 року мелодія «Прощання слов'янки» популярна також, щоправда, більше в таборі білих. Зокрема, маршем у військах Колчака, а в роки Другої світової — маршем Армії Крайової (польських партизанів антирадянського спрямування). Це не подобалося Сталіну, але офіційної заборони на виконання мелодії не було. Відомо, що марш виконувався на Параді Перемоги 24 червня 1945 року, є він і на платівці «Марші і кавалерійська музика у виконанні московських оркестрів» 1954 року. А в 1957 році цю мелодію повністю «реабілітував» фільм «Летять журавлі» режисера Михайла Калатозова.

Там є така вражаюча сцена: проводи добровольців. У дворі школи багатолюддя. Переживає Вероніка — десь тут і її Борис... І раптом оркестр «ударив» марш «Прощання слов'янки»...

Пізніше під звуки маршу з вокзалів багатьох міст відходили і проводжали пасажирські поїзди, пароплави.

Отож нехтування нашим командиром у 1974 році патріотичного маршу можна пояснити якимось неприємним фактом, що трапився у житті цього офіцера, мабуть, іще з часів війни — при мені ще служили в армії фронтовики. Того ж року командира замінив новий «полкач». Запам'ятав його призначення за одним випадком. Великий плац, на якому завмерли більше тисячі солдатів і офіцерів мотострілецького полку — одного з кращих у Радянській армії. Новий командир розповідає свою біографію. Вчився... Служив... Одружений... Донька 17 років... Приїхала зі мною...

І раптом після цих слів шеренги солдатів радісно загули й потім сумно зітхнули. Це не можна уявити, це потрібно було бачити. Командир теж на мить спинився, а потім усе зрозумів...

Адже ми служили в «радянській» Німеччині, маленькому містечку Фюстенберзі, де місцеве населення налічувало близько п'яти тисяч

чоловік. Приблизно така ж кількість була й військовослужбовців: окрім двох полків, там стояло ще близько двадцяти різних батальйонів і майстерень, а також був штаб 2-ої танкової армії. Відтак у жодне звільнення до містечка ми не ходили. Проте в неділю нас водили в єдиний музей — музей колишнього гітлерівського концтабору Равенсбрюк. До речі, жіночого концтабору. Але ходити на такі екскурсії після першого разу на «фабрику смерті» ніхто не хотів, і офіцери набирали групу зі всього полку.

Наш новий командир полку, як згодом виявилось, був офіцером по-військовому демократичним, щойно закінчив Академію генштабу. Часто бував у батальйонах, особливо вподобав нас, танкістів — привілейований підрозділ мотострілецької частини. Часто заходив до нас навіть у «курулку» (хоча сам не кутив), проводив своєрідні політбесіди, зокрема, розказував про таке, що ми ніколи не чули. Що, скажімо, під час війни з НАТО наша танкова армія через добу буде вже у Парижі...

Проте служити під його командуванням довелося кілька місяців — наближався наш «дембель». Рано-вранці ми, звільнені в запас солдати з України, попрощалися назавжди з полком і під звуки «Прощання слов'янки», яку для нас виконав духовий оркестр, завантажились в «Урали» й поїхали на військовий аеродром, де нас уже чекав цивільний літак ТУ-104. За дві години ми були в Одесі, бо Київ літак не приймав через густий туман. То було листопадового дня. З Одеси вирушили до Києва, і наш поїзд також провела мелодія «Прощання слов'янки».

Два десятиріччя тому лауреат Нобелівської премії, поет Йосип Бродський переконував у США Мстислава Ростроповича піти до Єльцина і сказати, що він, Бродський, російським гімном бачить лише «Прощання слов'янки». Єльцин не послухав і попросив відомого поета-байкаря переписати текст «есесерівського» — старого гімну. На жаль...

Вересень 2010 р.

«Хата без штанів»

У нашій сільській бібліотеці не було словника Бориса Грінченка, і я познайомився з ним лише на першому курсі Ніжинського педінституту. Пам'ятаю: весь вечір просидів з ним, аж до закриття кабінету мови. Для мене це було відкриттям... Адже у Грінченка саме та мова, якою розмовляли в моєму селі, яку зустрічаєш у ранніх віршах Павла Тичини — я тоді ними захоплювався, а не якась штучна у виданих після війни українських словниках. Моїм заповітним бажанням відтоді стало придбати цей словник (звісно, не видання 1907-1909 років, а його передрук фотомеханічним способом, який побачив світ у видавництві Академії Наук УРСР у 1958 році тридцятитисячним тиражем).

Доля посміхнулася мені — за три роки я вже мав чотири томники. Перший із томів купив у букіністичному магазині в Чернігові, потім потрапив на ще один том у Ніжині. Четвертий том дістав у Києві, а перший том привіз аж із Криму, на моє замовлення, на зимових канікулах 1971 року мій товариш Анатолій Мойсієнко, який поїхав туди після інституту викладати літературу. До речі, він тепер — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Київського університету, а ще талановитий поет.

Чим же цікавий «Словарь української мови» — така його повна назва? Найперше тим, що в ньому немає слів іншомовного походження, а відтак і відомих у Радянському Союзі таких термінів, як «соціалізм», «пролетаріат», «революція», «буржуазія»... Натомість є слово «подзвін», і ми знаємо, що саме із словника Грінченка взято його, як переклад, до назви роману «По кому подзвін» популярного у ті роки письменника Ернеста Хемінгуея.

А які синоніми? Скажімо, до слова «метелиця» — «віхола», «завірюха», «заметіль», «куревійниця», «сніжниця», «хуга», «хурделиця», «хуртовина»... Зрештою, я нарахував аж сорок емоційно-експресивних назв до цього слова. Наче з голосу сусідки, що ляялася на все наше село, чую «побажання» іншій сусідці: «щоб тебе на дрюччі винесли», «щоб ти зозулі не почула», «щоб тебе в німі дошки положили», «щоб тебе очеретинкою зміряли», «бодай твій слід запав»...

Люблю виписувати зі словника... Людина незграбна і вайлувата — це «клевцур», «лемеха», «мацапура», «товпига», «хамула», «хом'як»...

Людина, що не займається тяжкою роботою — «легкобит», людина з шістьма пальцями — «шостак», людина непомірного зросту — «бреус». До речі, й Легкобит, і Шостак, і Бреус — поширені у нашому Сіверському регіоні прізвища. А ось місто Прилуки пояснюється дуже просто — «то ліс, то поле».

Люблю просто читати і насолоджуватися щедрою українською мовою. Хіба не цікаво дізнатися, що «барвінок рвати» — ходити часто на побачення з дівчиною, «смалити халяви» — женихатися, «під корито підвернути старшу» — вийти заміж раніше старшої сестри, «облизати макогона» — зазнати невдачі, «лежать на землі от удара кулаком», як зазначає Борис Грінченко, — «слухати джмелів». А винесена в заголовок «хата без штанів» — це, всього-на-всього, хата без сіней...

Сьогодні у нас є багато «новоспечених» словників, як, наприклад, двотомний «Словник синонімів», навіть «Скарбослов», у котрому, ніби у дзеркалі, відбито словник Грінченка, виданий, до речі, нашим земляком Миколою Лященком, але вони не замінюють чотиритомника, виданого понад сто років тому. Бо він справді є пам'яткою живої народної мови.

Жовтень 2010 р.

Вано і Валіко

Що ми знали про грузинів у пору свого дитинства? Найперше те, що вони продають на базарах втридорога мандарини та лимони, бо у наших державних магазинах їх удень з вогнем не знайти. А ще те, що вони ласі до українських дівчат.

Про останнє я згадав, коли восени 1979 року ми прилетіли до Тбілісі. Відразу дві наші туристки познайомилися на вулиці із двома грузинами. Як казали дівчата, дуже гарні хлопці, але ж все-таки грузини. Тим більше, запрошують їх на вечір, на футбол. Отож милі прилучаночки попросили, щоб ми із приятелем теж пішли на стадіон. Ситуація не вельми приємна — що подумують грузинські парубки?

Проте потрапити на футбол була мрія мого товариша, адже цей матч дивився і весь Радянський Союз, і вся Європа. Тбіліське «Дина-

мо», яке торік виграло чемпіонат СРСР, зустрічалося зі знаменитою англійською командою «Ліверпуль» у одній шістнадцятій на Кубок чемпіонів. Зрозуміло, що на такий футбол квитків ми не могли дістати — вони були розпродані за кілька днів до гри. Але допомогли грузини, з якими ми щойно познайомились. Звали їх Ваню і Валіко. Вони швидко, але, мабуть, за великі гроші, купили квитки ще й для мене і мого товариша.

Не буду розповідати як проходив матч, скажу одне — він завершився з рахунком 3:0 на користь динамівців. Це була гордість для кожної радянської людини, а особливо ж для грузинів. Такого радісного настрою, який охопив стадіон, я ще не бачив: грузини танцювали, співали...

Ми ж, ушістьох, аби відзначити вікопомну гру тбіліських динамівців, вирішили поїхати на нашу туристичну базу, взявши у магазині коньяку, звичайно ж, грузинського — у кожного в руках було щонайменше по дві пляшки, куплені за гроші грузинів. До нашого застілля приєдналася і вся чернігівська група — вони дивилися по телевізору гру, теж вітали динамівців, а заодно і всіх грузинів у нашій компанії, тобто Ваню і Валіко.

Хоч ми і не говорили про філософські речі, а просто веселилися, співаючи грузинських, українських і російських пісень всю ніч (навіть дівчата, через яких відбулося наше знайомство із грузинами, вже пішли спати), я відтоді полюбив цей народ за щедрість і щирість, за красу і, найголовніше, за гідність. Пізніше я не раз розповідав цю історію моєму товаришеві — грузинському поетові і кіноактору Гураму Петріашвілі, і ми удвох сходилися на думці, що грузини — то не тільки продавці цитрусових, як і українці — не лише ті, які торгують насінням соняшника... Є щось вище — від наших поетів Шота Руставелі і Тараса Шевченка, від наших співачок Раїси Кириченко і Нані Брегвадзе до простих хлопців Ваню і Валіко, Миколи і Петра, які не просто люблять — шанують свій народ.

На світанку ми прощалися з Ваню і Валіко. Їм — на роботу, нам — поїздка на Хрестовий перевал, а потім до Абхазії, де ми до кінця жовтня ще купалися в Чорному морі...

Листопад 2010 р.

Краватки і капелюхи

Наприкінці 50-х років майже щоліта в наше село приїжджав материн брат і мій дядько Олексій. Жив у нас. Підполковник Радянської Армії, він обіймав посаду військового коменданта німецького міста Ієна, славного своїм чотирьохсотлітнім університетом та «карлцейсівською» оптикою. Ті кілька днів він зустрічався з рідними і друзями довоєнного дитинства. А в останній день говорив батьку: «А тепер, Миколо, поїхали до ресторану. Тільки не забудь вдягнути краватку та візьми капелюха...»

Батько для цього купив краватку, а на капелюх, можливо, не вистачило грошей, бо ми в ті роки будувалися, чи, можливо, просто селянська душа не потребувала його — цього я вже ніколи не знатиму. Та й навіщо той капелюх, коли надворі літо? Отож він абияк чіпляв краватку, й вони їхали до Чернігова, в єдиний на той час ресторан «Десна». Трохи пізніше я довідався, що до ресторану тоді пускали чоловіків тільки у краватках.

Свою першу краватку я придбав будучи студентом. Тоді, на початку 70-х років, на краватки була справжня мода — великі, кольорові, їх, здається, шили в будь-якому ательє, носили навіть улітку на сорочках і майже нічого не знали про мистецтво підбирати їх до свого одягу...

Згодом у мене було біля десяти різнокольорових краваток. До того ж я прочитав книгу Оноре де Бальзака «Мистецтво носіння краватки», і хоч вона була написана у 1827 році, я вже дещо знав і про краватку «по-байронівськи», і про краватку «Вальтер Скотт», і про «трагічну» краватку чорного кольору, що була ознакою траурного одягу. Я також навчився зав'язувати їх, і до мене поспішали всі сусіди по гуртожитку.

Тим часом однокурсник Петро Лавріненко привіз мені з міста Хуста, що на Закарпатті, де жила його старша сестра, капелюха. Такого класичного капелюха, здається, ні в кого в Ніжині ще не було: фетровий (зі знаменитої фабрики фетрових головних уборів, де, як розказував Петро, сам Микита Хрущов собі капелюхи замовляв), чорний, з іще чорнішою шовковою тасьмою, з ледь піднятими широкими крисами позаду та опущеними попереду, з трьома фабричними «прим'ятинами» на тулії: ліворуч та праворуч і на його «дні» — це для того, щоб трьома пальцями піднімати капелюха, якщо попереду йде

зваблива пані, або зсувати його на очі, коли ця пані не спромоглася на тебе поглянути. Одне слово, це був напрочуд елегантний, ні, більше — екстравагантний капелюх.

Потім, повернувшись із армії, я побачив, що мого капелюха інколи одягає батько — то на весілля, то на похорон. Отож я купив собі сірого...

Але вже закінчувалися сімдесяті, й капелюхи, які, до речі, носило все політбюро нашої тодішньої великої країни, пішли в небуття. Та і краваток я тридцять років майже не носив. Востаннє одягнув її у 2004 році, коли в драмтеатрі імені Тараса Шевченка мені вручали премію імені Михайла Коцюбинського. Витягнув із кишені перед врученням, бо побачив, що у краватках були і київський письменник Валерій Шевчук, і народний художник України Володимир Ємець, котрі теж піднімалися на сцену за премією.

Грудень 2010 р.

Освячували іномарку

Двадцять років тому, коли захиталися трухляві стовпи атеїзму, майже все населення колишнього Радянського Союзу стало... віруючим, навіть комуністи. Мене, кореспондента обласної газети, у наказному порядку, додавши до решти моїх обов'язків, зобов'язали писати про релігію. Щось друкували, щось — ні. Але блокнот повнився фактами, які, гадаю, і тепер цікаво читати.

Ось, скажімо, діалог біля церковного кіоску, де люди здебільшого купують свічки та іконки.

Підходить середніх літ жінка, видно, все життя прожила у Чернігові і до церкви прийшла чи не вперше.

— Мені б іконку цілителя... Забула, як звати, але вона, казали мені, зцілює...

— Святого цілителя Пантелеймона? — здогадується кіоскерка і подає іконку.

— Ой, який молоденький. І ця іконка справді зцілює?

— Зцілює, дамочко, не іконка. Скільки б не дивилися на неї. Це вам не фотокартка Кашпіровського. Зцілюють молитви, віра в Бога.

Молитися треба перш за все. Отоді й Господь Бог та Святий Пантелеймон допоможуть. І душі, і тілу...

А цю розмову я записав дещо пізніше, уже у 1995 році, біля однієї із церков у Чернігові, де недільного дня освячували іномарку.

В іномарці відчинені всі дверцята, відкриті капот і багажник. Поважний, у чорному костюмі господар. Стоїть біля сидіння водія, уважно слухаючи молитву священика.

Люди, переважно немолодого віку, збиралися звіддалік купками, мова зав'язувалася сама собою.

— Ловка машина... І шофер красивий... Видно, десь на півночі працював, щоб на таку машину заробити...

— То колись по гроші на північ їздили, а тепер їх у нас заробити можна.

— Можна, да не всім... Ми ж з вами таких не заробимо...

— Із якого це часу мода пішла машини освячувати...

— Та хіба тільки машини. Он і школи, і магазини освячують. Стільки років без Бога жили, а тепер згадали...

— Згадали та й перегнули. Вже й Чорнобильську АЕС, кажуть, освятили. Вже після того, що на ній сталося. Скільки біди наробила там аварія...

— Аварія, кажете? Ото і святять машину для того, щоб в аварію не попасти... І щоб не вкрав ніхто машини, такої дорогої...

— Мо' і мені свій «Запорожець» освятити... Ні, нехай уже стоїть собі... Без запчастин... А танки наші, як з німцями воювали, ніхто не освячував. Мо' якби отак освятили, то менше б хлопців наших загинуло. Та що казати, до Берліна і так, слава Богові, дійшли...

Нині навіть у великі свята, за винятком Великодня, у церквах не густо люду. Дурман атеїзму ще довго триматиметься за наших співвітчизників.

Січень 2011 р.

«Серед зими дістати лижі...»

Лижі... Не уявляю без них зим свого дитинства. Як не уявляє, либонь, ніхто з моїх сільських ровесників. Тоді, на початку 60-х років, лижі були найпершим атрибутом нашої хлоп'ячої радості. Хоч, звісно, тоді купити лижі було дорожувато, але все ж діти так затято випрошували їх у своїх батьків-колгоспників, що ті не відмовляли. Хоч, зрештою, їх можна було взяти і в школі. Але свої кращі...

Пам'ятаю свої найперші лижі, куплені батьком у Чернігові. Із червоного дерева, а не якісь, як зараз, пластикові чи дюралюмінієві, з синьою округлою етикеткою на носках — наскільки пригадую, на них намальовані ялини і напис «Мукачево». А лижні палиці були зі справжнісінького бамбука.

Певно, не було такого дня, щоб я не об'їздив після уроків околиці села, а у вихідні зникав із дому на цілісінький день. Щозими проводилися і шкільні лижні кроси на 10 кілометрів, обов'язково у неділю, на які збиралося півсела. І наш учитель фізкультури Мусій Власович зацвітав якоюсь осайною посмішкою, адже на його головний урок прийшли і дядьки, залишивши сільське кафе, завертали від магазину і молодичі.

Тоді якраз у більшості вже прижилися телевізори, і навіть сільські баби дивилися репортажі з австралійського Інсбрука, де проходила зимова олімпіада. Щоправда, там відзначились не радянські лижники, а ковзанярка Лідія Скобликова, але все ж було цікаво подивитися на живих олімпійців, тобто на нас, дітлахів.

Відбулися лижні кроси і в Ніжинському педінституті, куди я вступив після школи. Але участь в одному з них поставила крапку в моєму сходженні до кар'єри лижника. Хлопці з українського відділення філологічного факультету домовились не йти на ці змагання, а я, не знаючи про домовленість, прийшов і навіть виборов перше місце серед хлопців. Це викликало сміх усього факультету, бо в тому лижному кросі брали участь лише студенти із сонячного Узбекистану, які до Ніжина снігу взагалі ніколи не бачили...

Прикро, однак, спостерігати, що нині лижі у молоді не в повазі. Навіть у вихідні дні на березі Десни можна побачити хіба що одних пенсіонерів, які не забули своєї молодості, коли, мовлячи словами

Івана Драча, «на лижах вирвусь я за полустанок», коли «палиці застогнуть бамбукові, як одірвуся і пірну з гори».

Я ж згадую рядки Бориса Нечерди, нашого чудового поета, написані у пору мого дитинства:

*Серед зими дістати лижі,
Морок позбутись взагалі
І натщесерце слухать в лісі
Високу мову солов'їв.*

Солов'ї, звісно, співали тільки на початку літа, а у цю холодну пору вони від нас відлітають — зимують десь у Північній Африці чи у Південному Ірані. Але поезія такого рівня пробачає недогляди поета!

Січень 2011 р.

Де ж ти, цивілізаціє?

Знайшов у своєму щоденнику запис за листопад 1998 року. Читаю.

«Письменник Віталій Коваль, котрий щоліта живе в отчій Петрівці на Прилуччині, у своїй виданій цьогогоріч публіцистичній книзі «Реквієм по моїй душі», що до речі, побачила світ у Чернігові коштом обласної газети «Гарт», навів досить цікавий репертуар кінофільмів, що упродовж лише одного тижня демонструвалися у кінотеатрах і на телеекранах.

Ось він: «Моя мама — перевертень», «Жага помсти», «Бабник», «Постріл у труні», «Опівнічний жах», «Раптове кохання», «Гола мішень», «Чорна кішка», «Дика орхідея», «Територія кохання», «Мистецтво кохання», «Сексуальне почуття», «Рабиня сексу», «Посвячення у чоловіки», «Диявол і блудниця».

Подібні і назви книжок, якими суціль вкриті книжкові розкладки у наших містах. Продавці навперебій рекламують свій товар кожному, хто біля них зупиняється. Варто лише кинути погляд на обкладинку такої «читухи», як нерідко продавець перекоонує: «Цього автора весь цивілізований світ знає...»

Уперше чую про такого письменника і від того почуваю себе досить незручно: яким же я став нецивілізованим. Чи, може, даремно вважав класиками американської літератури Хемінгуея, Фолкнера і Колдуелла, чи французької Моруа та Наталі Саррот, чи німецьких... Невже за останні десятиліття цивілізація так далеко пішла від нас, що стали непотрібні нам ці та десятки інших імен, що є авторами справді вартісних романів і повістей, що вся література звелася на дешеві одноденки... Їх масово друкують російською мовою і в Москві, і в Петербурзі, і в містах нашої країни. На них знаходяться і гроші, і папір...

Та якби лише про книги та кінофільми мова... А то й деякі наші державці й нардепи клянуться все зробити для того, щоб скоріше увійшли ми в цивілізований світ. Адже таки ми, виходить, нецивілізовані».

Подумав: вже понад десять років пройшло, це десята частина століття. Але проблеми все ті ж... Де ж ти, цивілізаціє?

Лютий 2011 р.

«Жарогрудні снігурі»

Дивна річ оці снігурі. Якщо інші пташки (солов'ї, стрижі, дрозди, жайворонки) відлітають на зиму на південь, то вони на зиму повертаються в наші місця.

Ці довірливі й неквапливі птахи гніздяться у хвойних лісах. Часом їх називають червоногрудими — за червоне черевце із чорним капелюшком, яке гармонує із снігом: здається, хтось розсипав на білому полотні жменю горобини, яку вони так люблять клювати.

А ось поет Олександр Олесь назвав цих кругленьких пташок «жарогрудні». Не знаєте цього вірша? Тоді послухайте:

*Заспівали, задзвеніли,
Мов заграли кобзарі...
Де взялась весела згряя,
Жарогрудні снігурі.*

Тоді, в часи Олександра Олеся, а він жив сто років тому, можна було помилуватися снігурами. Та і в моєму дитинстві вони ще літали зграйками, видаючи приємний флейтовий свист. Тепер же їх немає. Орнітологи кажуть, що через збільшення озонового вікна настає екологічна криза, тобто зими теплі, а тому снігурі, які до нас прилітають, скажімо, з Кольського півострова, залишаються вдома.

Нехай ця зима і холодна, та я не бачив жодного снігура. Очевидячки, якщо минулої зими не прилетіли в Україну, то не прилетіли й цієї. Така пташина логіка...

Лютий 2011 р.

Абрикоси цвітуть...

Цвітуть абрикоси... Вийдеш уранці, після бридкої березневої зими, і тобі прямо в обличчя війне ніжний, солодкий, аж п'яний запах того цвітіння. Ще дерева безлисті, тільки на вербах прокльовується зелений, майже незримий димок, а вони вже цвітуть. І у хмількуватій весняній вільгості, якраз після нічного дощу, настроюють душу на свято. І від цієї білої повені, здається, стрімкіше злітають у бентежну голуби́нь неба чернігівські церкви і собори.

Верба — то наше здавна. А ось абрикоси... Наші предки, які жили у XIX столітті, могли їх бачити хіба що в оранжереях та зимових садах великих поміщицьких палаців у Качанівці та Стольному. Не було їх і в чернігівському саду Михайла Коцюбинського за його життя, куди письменник привозив навіть кущі з Італії. Його дочка Ірина Коцюбинська у своїх спогадах називає більше тридцяти рослин та дерев, які прикрашали той один із найкращих у місті садів, але жодної згадки про абрикоси чи, як тоді говорили, морелі, там немає.

У повісті Григора Тютюнника «Вогник далеко в степу» розповідається про перші повоєнні роки, місце дії — Полтавщина. «Ніхто з нас не куштував абрикос, бо ні в кого в селі вони не ростуть, тільки у Штокала на горі, біля провалля. Старий Штокало стереже їх удень і ввечері», — пише Тютюнник. Згодом він додає: «О, якби тільки хто знав, яке то щастя — рвати абрикоси уночі при місяці! Нахилиш гілку,

а вони тебе лагідненько по маківці — тук-тук-тук... Об щоки труться оксамитно — є таки на них пушок. А котра й сама за пазуху впаде, полоскоче золотою мишкою і пригріється, і вже її не чути... Ні, зразу не добереш того невиданого смаку! Як мед? Куди там тому медові! То мед — і все. А це... І сонцем пахнуть. Хоч і холодні. А ми думали, що вони гарячі...»

У середині 60-х років, семикласником, я, приїхавши до Одеси, вперше побачив оці дерева, на яких золотяться кульками абрикосові плоди. Росли вони тоді тільки у південних областях України.

Тому, оселившись на нашій півночі, і зацвітають найперші. Не боячись ні холоду, ні навіть заморозків. Позаторік під час цвітіння мороз пошкодив цілі гілки. Здається, так буде і цього разу. Але що зробиш... У людини ця пора називається молодістю, у дерев же — цвітінням. Хіба зупиниш її!

Квітень 2011 р.

Мішок від Фіделя

Перебираючи на горищі батьківської оселі старі речі, знайшов велетенський мішок з жирним написом чорною фарбою: «Made in Cuba». Справжня реліквія радянського часу! В таких мішках привозили в нашу лавку кубинський цукор. І цими солодощами в таких стокілограмових мішках — «дарунках» бороданя Фіделя — були завалені не тільки наша сільська лавка, а всі лавки й магазини тієї величезної країни, в якій ми колись жили. Півстоліття минуло, а не забувається присмак тростинного цукру. В моїй уяві ще й досі бачаться високі зарослі цього небаченого тоді ще зілля, яке зрізають кубинці, від старого до малого, спеціальними ножами-мачете, щоб забезпечити весь радянський народ солодкою тростиною. Однак, навіть після переробки на вітчизняних заводах, їхній цукор мав темнуватий колір і грубі кристалики, і, головне, не був такий солодкий, як наш — буряковий. Пригадується: насипlesh його в тарілку, а він... ворухиться: то ворсинка зі джгутової мішковици випрямляється. Запам'яталися і рядки «забороненої» пісні, яку мугикали за клубом старші хлопці:

*Куба, отдай наш хліб!
Куба, возьми свой сахар!
Масло поел все лохматый Фидель.
Куба, пошла ты на ...*

Проте дядьки брали той дешевий цукор мішками: на самогонку — гарна виходила... Вподобали селяни і мішковину із джутової пряжі. Вона була більш тонкою за нашу, міцнішою і, головне, укладистою — в ній можна носити все, що виросло на городі та в полі, і не тільки... А пастухи, склавши вдвоє мішок, рятувались восени від негоди.

Разом із мішками від Фіделя в пам'ятку ще й кубинські сигарети без фільтру «Партагас»: теж міцнючі і дещо... солодкі (може, гадав я тоді, з тим же тростинним цукром!) Зробивши кілька затяжок, я, п'ятнадцятилітній, закашлявся, голова пішла обертом, занудило... Отож на кілька років, дякуючи тому заокенському тютюню, кинув палити. Згодом вичитав, що ті сигарети виготовляли з обрізків справжніх гаванських сигар.

Квітень 2011 р.

Лорка і Лукаш

Римувати у далекій шкільній юності я почав під впливом Драча і Павличка, Вознесенського і Євтушенка. Але найбільше враження справили на мене переклади Миколи Лукаша — віршів іспанського поета Федеріко Гарсія Лорки. Його книжечка, що вийшла в серії «Перлини світової лірики» у 1969 році, стала моїм оберегом і у студентському веселому житті. А коли покликали на сумну армійську службу, читав якось вірші Лорки солдатам.

Правдивіше — двом: росіянам Михайлу Романовському з Архангельської області та Андрію Полякову з Москви. Ми тоді мешкали втрьох на Магдебурзькому полігоні майже два тижні — ні офіцерів, ні сержантів, тож спали скільки хочеш. А по тому, як закінчувалася тушонка в наших речмишках, знали — скоро сюди прибуде на залізничних платформах наша танкова рота та ще цілий батальйон

«чурок» на «беемпешках», щоб разом атакувати вигаданого ворога і постріляти з усіх видів наявної у нас бойової зброї. Саме для танків ми збили з обрізів свіжо спіялих сосен мішені й потім охороняли їх. Оскільки вони лежали біля казарми, то чатувати не було потреби, досить зазирнути у вікно.

Вікна ж на день відчиняли, бо закінчувався березень, і соснова живиця від тих мішеней паморочила нам голови, праглося вирватися з цього замкненого простору, кожному хотілося на батьківщину, до своєї дівчини. Ми стомилися від байдкування, не допомагали ні карти, ні анекдоти про Чапаєва і Рабиновича, про вірменське радіо і навіть про Вінні-Пуха, ні страшилки та інші захопиви історії, розказані нами, мабуть, вдесьте. І ось тоді згадалися мені Лорчині вірші. Книжечки, звісно, не було, та зачепилися в пам'яті рядки: «Прямують по алеї чотири кавалери...», «Серафими і циганки грали на акордеонах...», «Я люблю тебе в зеленім, зелен вітер, зелен явір...» Читав рядки, які й досі ще пам'ятаю.

*Гвадалквівір крутить вуса,
гожий красень-чорнобров,
а дві річки, що в Гранаді, —
одна сльози, друга кров.
Ой де ділась,
де поділася любов?*

Читав про Милоданку і Місяцівну. Зачарував Михайла та Андрія і вірш «Чужа невірниця».

Та, певна річ, таїнство нашої мови, що так вишукував Микола Лукаш, було малозрозумілим для росіян, як незрозуміле воно нині і для нинішніх багатьох українців. Але я вдячний їм за той березневий вечір. Гадаю, що щось залишилось і в їхніх душах. Бо на завтра урбаністичний Андрій спитав: «Твой, этот Лукаш, не переводил Пушкина?» Я заперечно похитав головою. А мовчазний селяк з архангельської тайги Михайло якось розговорився: «До чего приятный твой родной язык... После армии точно побываю на Украине».

Не знаю, чи приїздив у наші краї Михайло — наше листування через рік після служби обірвалося. Але якщо приїздив, скажімо,

на Донбас чи в Харків, чи в наш Київ, де панує російська мова, певно, гірко посміхнувся: якою мовою ти нам читав, Володимире, де вона?

А все Микола Лукаш винуватий... Та ще Лорка — Федеріко Гарсія...

Червень 2011 р.

Іномарка «Студебеккер»

Звісно, тоді, у пору мого дитинства, ще не було такого слова, як іномарка. Але саме іномаркою нині хочеться називати американський автомобіль «Студебеккер», привезений в нашу країну по ленд-лізу в роки Другої світової війни.

На війні на «Студебеккерах» перевозили снаряди, вони тягали гармати, проходили про глибокому снігу і непрохідному піску, по розкислих навесні і восени ґрунтових дорогах, на них базувалися наші «катюші».

Після війни ці американські позадорожники разом із такими ж трудягами-«полуторками» списали з армії і передали їх, як тоді казали, народному господарству. У нашому колгоспі їх було три — один «Студебеккер» і два «газони», як тоді ще називали «полуторку». Але останні не йшли ні в яке порівняння зі «Студебеккером» — значно потужнішим, значно вищим. А головне для нас, сільських хлопчаків — те, що в цій автомашині було не чотири, як у «полуторці», а шестеро коліс. Ми мріяли покататися на «Студебеккері».

Але водій дядько Михаль, довготелесий, з буйною чуприною чоловік, який нещодавно повернувся з армії і привіз із собою дружину — маленьку і швидку «західнячку», не йняв віри у наші забаганки. Щоправда, десь на початку 60-х років таку омріяну нами іномарку здали на металобрухт, а дядько Михаль сів на новенький «ЗІС». За кермом цієї машини він і загинув за нез'ясованих обставин...

У пам'яті моєї дядько Михаль залишився лише тим, що розповідав не раз на колгоспному дворі про те, як бачив Юрія Гагаріна на зустрічі на чернігівському стадіоні, куди він випадково потрапив: мовляв, така велика людина і такий малий зростом... Запамяталось тому,

що він був високим і, здавалось мені, потішався зростом першого космонавта.

А нещодавно мені розказали, що поету-дисиденту Леоніду Тереховичу, що жив у селі Кучинівка на Чернігівщині, додали до чергової відсидки його зізнання колгоспникам про те, що американські «Студебеккери» набагато кращі за наші, вітчизняні...

Червень 2011 р.

Про півники і «чоловіка» курей

Чоловіча пам'ять на назви квітів неглибока, та й навіщо їх знати чоловікові. То більше по жіночій тямці. Однак ще з дитинства пам'ятаю фікус: хоч і називали його квіткою, але для мене, п'ятирічного, то було справжнє дерево — він стояв на нашій кухні прямо на долівці, в дощаному вазоні, і я за ним ховався від сестри. А ще пам'ятаю півники. Росли вони надворі, і я довгенько дивувався з їхньої назви.

Адже півник-забіяка, що голосно кукурікав на тину, «чоловік» наших курей, як казали старші хлопці, я боявся його, і тому не міг зловити його схожість із мирними квітами, які біло-синім серпанком застеляли подвір'я довкруг хати на початку червня.

Зрештою, коли вже поїхав із села й став студентом, вимислив собі, що стебла цих синьооких квітів напевно схожі з хвостами справжніх півників і що так їх називають лише в селі, де живуть ці забіяки.

Насправді квіти грецькою мовою зуться ірисами, тобто веселками. Такій веселковій гамі кольорів ірисових суцвіть можуть позаздрити сотні квітів, навіть троянди. Саме тому іриси, наші півники, є офіційними символами столиці Бельгії Брюсселя, американського штату Теннесі та канадійської провінції Квебек.

Півники бачимо на класичних полотнах Клода Моне і Ван Гога, малюнках Михайла Врубеля, вони надихали поета Олександра Блока.

Та найщиріше «поцілував у уста квітку» німецький письменник-нобеліанець Герман Гессе у казці для дорослих «Ірис», присвяченій пам'яті своєї першої дружини Марії Бернуллі. Він змушує не тільки

здуматися над долею юнака Ансельма, а й пізнати, через півники, себе. Даремно наша молодь читає Пауло Коельо та Річарда Баха і не відає про цю казку Гессе. Та й де прочитати, бо ж «Ірис» українською, на відміну від чудових романів цього письменника «Гра в бісер», «Степовий вовк» та «Сіддхартха», ще, на жаль, не перекладено...

Липень 2011 р.

Ірландські тріади

Ніколи не гадав, що книжка, куплена 8 квітня 1970 року (тоді ще мені й двадцяти не виповнилося і я мав кепську звичку залишати на книжках свій підпис і дату придбання) у Ніжині, на вулиці Гоголівській, у книгарні, якої там давно немає, стане першою в серії видань «Мудрість народна».

А купив я того весняного дня «Польські прислів'я і приказки». Можливо, для того, щоб доторкнутися спраглим до знань мозком до польських афоризмів (окремі прислів'я, як ось «Я пан, ти пан, а хто свині пастиме» або «Філософ, бо його пальці з чобіт виглядають», я й досі пам'ятаю); чи, може, через те, що цей збірничок переклав, уклав та написав передмову Іван Дзюба — ми вже знали про якісь неприємності з владою літературознавця, але нам, першокурсникам, толком ніхто не говорив; а, може, тому, що це була просто ошатна книжечка зменшеного формату. Вже не згадаю...

Одне слово, звідтоді я почав збирати серію, в якій більш ніж за два десятиліття вийшло 52 видання, аж поки в 1991 році видавництво «Дніпро» не припинило видавати «Мудрість народну». На жаль, я маю лише 43 книжечки. Але навіть така кількість є унікальною.

Серед розмаїтих білоруських та узбецьких, корейських і перських, французьких та баскських, індійських і мексиканських, єврейських та афганських (серед перекладачів з афганських мов пушту і дару є і мій студентський товариш Олександр Петькун, нині москвич, доктор філософських наук), колумбійських і німецьких, африканських та багатьох інших народів прислів'їв і приказок окремо стоять так звані тріади, що увійшли до ірландського томика. Цей піджанр, як пише в

передмові до книжечки відомий перекладач Ростислав Доценко, не дивина для світового фольклору, але він набув, як ніде, помітного розповсюдження саме в цій країні. Адже тут і досі чуються «Три удари, що тримають Ірландію: удар сокирою по колоді, удар молотом по ковадлу і удар ціпом по колосю». Справді, і мудро, і поетично!

Традиції тріад дуже давні, вони започатковані ще в дохристиянському житті ірландців-кельтів: «Три тонкі речі, на яких тримається світ: цівка молока в коров'ячому вимені, хлібний колос і нитка в руках тямущої господині».

Якщо в більшості афоризмів словесна оболонка при перекладі втрачається чи нівелюється, то в ірландських тріадах зерна істини постають у трьох речах, які будуть зрозумілі на будь-якій мові. Ось, наприклад, тріади про «очі» та «зір»: «У трьох очі найпильніші: у собаки, що гонить зайця, у муляра, що кладе стіну, у свекрухи, що стежить за невісткою»; «Трое мають найгостріший зір: яструб на дереві, лис у долині і молода дівчина на гулянці». А ще тріади дивують нас найнесподіванішою думкою: «Трьох найважче вибрати: жінку, косу і бритву». І вже зовсім по-філософському звучить таке: «Трьох місць не можна уникнути: місця народження, місця смерті і місця поховання».

Чи не з тріад постала творчість великих ірландців Джонатана Свіфта, Оскара Уайльда, Бернарда Шоу?

Жовтень 2011 р.

Малиновий піджак

Події у наш інтернетівський час минають швидко — забуваєш під вечір те, що було уранці. Звісно, піддається забуттю і те, що з нами було десяток чи більше років тому. Хто тепер згадає, що в епоху Брежньова — Горбачова інтелігенти (тепер це, кажуть, «середній клас») у вихідні здавали пляшки, як ото тепер роблять хіба що безхатченки. Як у перші роки незалежності України найбільшим дефіцитом були сигарети, і ми «бичкували» останню «Ватру» та вирощували тютюн на своїх дачах.

Тоді ж, у дефіцитні роки Президента Кравчука, з'явилися і шоколад-

ні батончики «Mars», і нейлонові спортивні штани, і жіночі клейончаті туфлі на високих підборах...

А з ними й малинові піджаки як символ «господарів життя», котрі раптово розбагатіли. Прокрутіть у своїй уяві фільми тієї пори: сидять в ресторані «круті» всі в малинових блейзерах із золотими гудзиками, в темних окулярах, з накачаними потилицями, в руках величезні мобільники, по яких вони розмовляють між собою на відстані одного столика. Уяскравих червоних піджаках, які вперше засвітилися на виставках мод у В'ячеслава Зайцева чи навіть Джанні Версаче, ходили не тільки «нові українці» чи «нові росіяни», а й «нові кавказці» і навіть «нові адигейці».

Згадав я про це не випадково, побувавши влітку у відрядженні в одному селі. Можливо б, і проїхав, коли б не побачив на городі опудало, «вдягнене» не в якесь дрантя, а у новісінький малиновий піджак. Відразу зупинив машину і подумки передчував — привезу матеріал, якого ще ні в кого не було. Адже синок господарів, напевно, «крутий», напевно, ще сидить... Та через мить від моєї самовпевненої думки нічого не залишилося.

З хати вийшла ще молода хазяйка і, дізнавшись, у чому справа, розсміялася:

— Справді, то син привіз... Він в інституті очолював клуб веселих та кмітливих. Виступали у тих піджаках. Тепер уже він — кандидат наук. Привіз і каже — у такому одязі вже ніхто не ходить, та й ходили хіба що кримінальні авторитети. То й батьку не дозволив його вдягати. Ото я його і повісила на опудало. Малиновий піджак в очі впадає, отож хай крутить дулі горобцям та шулікам...

Грудень 2011 р.

«Шипр» — як запах епохи

Напередодні випускного у восьмому класі я вперше постригся в міській перукарні. Зробивши з мого молодого й непокірного чуба «канадку», молодичка-перукарка взяла флакон з гумовою грушею і пирснула на мене чимось духмяним, від чого аж запаморочилося в

голові. Ні, це не одеколон «Тройной», який я знав з дитинства, адже щоранку після гоління батько хлюпав собі на лице цю рідину, і я її не любив. Трохи пізніше я довідався, що так пахнув «Шипр».

Тоді цей одеколон був неодмінним атрибутом сучасного чоловіка, який іде в ногу з часом. Ми бачили в кіно, як елегантні юнаки освіжались «Шипром», ідучи на побачення, і намагалися не відставати від них. А коли на Київському залізничному вокзалі поставили автомат, який за 15-копійчану монету вистрілював на клієнта ароматичну дозу тархунно-зеленого кольору, біля нього на перших порах навіть збиралася черга.

І справді «Шипрові» аромати несуть природні акорди бергамоту, дубового моху та інших пахошків острова Кіпр — звідси і його французька назва «Шипр».

«Шипрові» стереотипи юності ще й досі в мені — як і всі чоловіки, я завдячую знаменитому французу з корсіканським корінням Франсуа Коті за те, що майже сто років тому він подарував ці «холодні» запахи нам. І не вина його, що цей одеколон став знаком радянської епохи, яка вже не пахла, а тхнула ним.

Ще студентом я відчув це, дивлячись у селі, куди приїхали восени «копати картоплю», на трактористів, які ввечері, хильнувши самогону та до очманіння надушившись «Шипром», приставали до наших дівчат.

А в армії мені «повезло» на земляка-лейтенанта, який командував нашим взводом. Це був придурок, якого не любили ні солдати, ні офіцери. Зрештою, його перевели в іншу частину за те, що відмовився на бойових навчаннях іти на танку під воду. Але я не про це. Він завжди так смердів цим одеколоном, що, здається, не душився, а пив його.

Після його переведення ми викинули з його стола в нашій каптьорці вісім порожніх флаконів з-під «Шипру», але майже місяць відчувався запах одеколону. Звідтоді у мене відразу до нього.

Січень 2012 р.

«Мої» листи від чужої коханки

Коли літо повертає на осінь, коли над землею до неможливого нависає небо і з нього йдуть обложні дощі, коли негода заганяє тебе на дачу, де перечитано всі книжки і де немає інтернету, стає невимовно сумно, і ти починаєш згадувати свою армійську службу. І тоді, зважаючи на юнацький максималізм, і тепер вона здається викресленим роком із мого життя. Мізерні спогади найсумніші, такі ж, як і теперішня погода. Але були там і згадки світлі...

Служив я після інституту один рік, а мій новий товариш Володя Сизов — два, бо в їхньому Дніпропетровському металургійному інституті хлопці вивчали ще й військову справу. Кадрові офіцери не любили колишніх студентів — ні мене, рядового, ні Володю Сизова — ніби і свого, адже він був лейтенантом, командував сусіднім взводом. Отож ми швидко зійшлися, у вечірні години між нами зав'язувалися зацікавлені розмови.

Якось лейтенант сказав мені, що до нього приїздить молода дружина, вже й кімнату їм виділили в офіцерському гуртожитку. Дружину він, звісно, любить, але ось така біда: йому пише і коханка. «Зрозумій: якщо моя Лариса дізнається про ці листи, то такий бешкет здійме — на всю частину, — втовкмачував Володимир. — Давай так домовимось: вона писатиме на твою адресу, я читатиму ті листи, а потім знову віддаватиму тобі. Жаль їх викидати, так проникливо пише, що хочеться цілувати ці листи...»

Так я став причетним до любовного трикутника, а день мій починався із Володимирового запитання: «Чи не було?..» Якщо ж лист надходив, то він почувався окрилений і лише увечері повертав мені ті писання коханки.

Але згодом у Володимира почалися неприємності на службі. Якось він переганяв танки з полігона до залізниці. Це було рано-вранці, і механік-водій задрімав, а танк, у якому він сидів за командира, вдарився у столітній в'яз. Із танком нічого не трапилось, а за звалене ним дерево німці (ми служили у «радянській» Німеччині) нарахували солідну суму, яку довелося заплатити нашій військовій частині. Були й інші випадки. Тому він перевівся у рембат, в інше місто, але поки що жив із дружиною в нашому гуртожитку. Приїжджаючи увечері, він одразу біг до мене.

Потім — мій раптовий «дембель», і я забрав ці листи з собою. Згадав про них через кілька років, коли сам одружився. А що скаже моя дружина, якщо знайде ці листи, яких я, до речі, ніколи не читав? Адже на конвертах стоїть моє прізвище, та й звали мого товариша теж Володимир. Отож я відшукав у «дембельському» чемодані ті «любовні послання» і спалив...

Листопад 2011 р., лютий 2012 р.

Стара парасоля

Уперше я побачив парасолю в букварі й неабияк здивувався: там двоє дівчаток стояли під осіннім дощем, тримаючи над собою щось кругле і чорне. Тоді, наприкінці 50-х років, парасоля вважалася дуже інтелігентною річчю й ніхто в нашому селі, навіть учительки, її не мали.

Через десять років я, закінчивши школу і не вступивши до інституту, на свою першу зарплату в редакції «районки» придбав білі черевики й чорну парасолю. Білі черевики тому, що до цього у мене були лише чорні. А чорну парасолю... Бо в універмазі районного містечка інших кольорів не продавали. Білі черевики швидко зносилися, а потім, під час студентських переїздив-переселень, десь згубилася й парасоля.

Тоді я не звернув увагу на пропажу, тепер же — шкодую. Яка то була парасоля! З нею я ходив, як із тростинкою, по студентському Ніжину навіть у сонячний день. Наш декан факультету, який їздив до інституту на велосипеді, сказав, що це нагадує буржуазну звичку, і делікатно попросив брати парасольку лише під дощ.

А одного весняного вечора я проводжав дівчину — ім'я її забув уже наступного дня, бо вона не була моїм ні першим, ні другим коханням. Але як вона цілувалася під дощем, ні — під моєю парасолею! Більше я ту дівчину не бачив. Проте є часові вулкани, які вибухають у нашій пам'яті через багато років. Як, скажімо, з тою юною ніжинкою і моєю парасолею.

Звісно, нині можна піти до магазину або на ринок і купити таку ж парасолю, їх нині сила-силенна, навіть жінки у селах мають не одну. Але хіба ж повернеш дівчину, яка так цілувалася під моєю парасолею?..

Березень 2012 р.

«Пишу Вам из деревни под Владимиром...»

Не можу уявити російську літературу другої половини минулого століття без імені Володимира Солоухіна (1924–1997), без його талановитих повістей «Володимирські путівці» та «Краплина роси», роману «Мати-мачуха», публіцистичних книг «Листи з російського музею» і «Чорні дошки», збірника мініатюр «Камінці на долоні», численних оповідань, поезій, перекладів. Як і без імен Віктора Астаф'єва, Василя Белова, Василя Шукшина, Валентина Распутіна та їхніх творів.

Моя ровесниця Людмила Мишко-Маркіна не один рік товаришувала з Володимиром Солоухіним, працювала у нього літературним помічником. Саме вона у 1984 році познайомила його з древнім Черніговом, приїздив письменник і в її рідні Неданчичі. До речі, пригадує пані Людмила, про наш край багато розповідав його товариш Іван Стаднюк, теж відомий письменник, дитинство якого минуло на Придесенні.

Залишились автографи Володимира Солоухіна: листи, дарчі написи на книжках... Зокрема, кілька листів, що розпочинаються словами: «Пишу Вам из деревни под Владимиром...», тобто з села Алепіно, де народився письменник і де часто влітку мешкав.

— Книжки ж свої Володимир Олексійович любив підписувати з жартом — ось як, наприклад, на «Камінцях на долоні»: «Людмиле Васильевне. Это камешки на ладоне (а не за пазухой)». Або віршований підпис на книжці «Созерцание чуда», — розповідала моя співрозмовниця, — що звучить як дотепний тост: «Что за Люсю, что за Люду // Бог с любовью изваял, // Созерцая это чудо, // Пьем до дна и наповал».

Найдорожчим же для неї є вірш, в якому відчувається весь тонкий солоухінський ліризм:

*Бывают же светлые славянские лица
После темных и хитрых, коварных московских лиц.
О, Люда, о, милая, о, чаровница,
С озерцами ясными между ресниц.*

Автографи Солоухіна пані Людмила має намір передати на свою батьківщину — до Чернігівського музею Михайла Коцюбинського.

Я ж, перечитуючи його «Камінці на долоні», знайшов ось таку мудрість: «Классики — это как солнце. Прекрасно, что солнце существует. Без него не было б жизни».

Вільнодумний письменник, який ще в далекі шістдесяті підтримав Андрія Вознесенського, коли на нього нагримав сам Микита Хрущов, а потім нещадно критикував Андрія за творчість, першим розповів про криваві злочинства дитячого «сочинителя» Аркадія Гайдара в роки громадянської війни, а в роки перебудови очолив комітет по відродженню храму Спасителя у Москві, теж уже належить до класиків. До сонячних класиків...

Квітень 2012 р.

Барбарис Барбарисович

Після другого курсу ми, перед тим, як їхати на літні мамині борщі, мали практику в піонерському таборі. Наш табір — у сосновому лісі, поруч Десна, чудове, як для завжди бідних студентів, харчування. Кожен загін мав окремий дерев'яний двоповерховий котеджик: на першому поверсі мешкали дівчатка з піонервожатою (теж студенткою), на другому — хлопчачки з вихователем, тобто зі мною. Я, до того ж, жив у малесенькій кімнатці на одне ліжко з іще меншеньким балкончиком. Вийдеш на нього вранці й дишеш — ні, не просто повітрям — найчистішою молодістю хвоєю...

Нас, студентів-практикантів, тут уперше почали називати по батькові. Ось і мій однокурсник Борис став Борисом Борисовичем, якого його загін відразу «перехрестив» на Барбариса Барбарисовича. За кілька днів увесь табір уже знав, що у них є вихователь, котрого так незвично кличуть. Бо ж тоді популярними були червоненькі, кисленькі й дешевенькі цукерки, якими смакувала дітвора, — називалися вони «Барбарис».

Нашій команді зрадів і директор — на кілька років старший від нас, майже ровесник. Щоправда, попередив: відлучатися з табору можна тільки з його дозволу і ніяких пиятик.

На жартівливе запитання «А як же бути з днями народження?» лише всміхнувся: «Ну, якщо чиїсь іменини, то всім виховательським колективом і відзначимо...»

Власне, за дні народження ми і вхопилися, адже тільки на них можемо по-студентському розважитись. Але ось біда: ні у кого з наших хлопців, навіть у дівчат, дні народження в цей час не випадали.

Отож хтось подав ідею: відзначати іменини по черзі. Першим, згідно з чергою, був той, хто це запропонував...

І ось — ранкова лінійка. Старша піонервожата вітає дітей, котрі сьогодні народилися, а потім слово бере директор — поздоровляє вихователя, діти дружно аплодують і теж вітають. А ввечері, коли пролунає відбій для дітей, усі вожаті й вихователі сходяться до їдальні, де вже накриті столи. Привітання продовжуються — під келишки з лівадійським портвейном, мадерою, рислінгом... Якогось шмурдяку ми не брали, хоч були, звісно, не багатими, бо ж студенти. Горілки тоді майже не пили.

Іменини так нам сподобалися, що через кілька днів ми все повторили. Цього разу вітали Барбариса Барбарисовича. Однак уже наступного ранку настало гірке похмілля з вини самого іменинника. Борис зателефонував батькові, щоби той привіз светра, бо йому, бачте, було холодно, коли пізно вночі повертався від якоїсь піонервожатої. Батько Бориса, досить помітна на ту пору «шишка» — завідувач якогось там відділу обкому партії, прикотив до табору на чорній «Волзі». Як завжди, зустрічав такого начальника сам директор. Уже по дорозі до автомобіля високий гість між іншим спитав:

— Як Борис, упорється?

— Любить дітей Борис Борисович, — директор від хвилювання ледь не назвав його Барбарисом Барбарисовичем. — А це — головне. Буде з нього гарний вихователь... — Потім додав: — Учора ми поздоровляли його з днем народження...

Завідділу обкому партії спинився, пильно поглянув в очі директора:

— Наскільки я знаю, Борис народився взимку...

Далі, як кажуть класики, настала німа сцена. Не буду переповідати про подальшу розмову батька Бориса з директором, директора з нами... Все ж характеристики ми отримали зразкові, залишився працювати й директор.

Однак коли ми, через багато років, збираємося на зустрічі випускників, намагаємося не згадувати ту історію з вигаданими іменинами — соромно. Хоча знаємо: практика в піонерському таборі — найкраща сторінка нашого студентського життя.

Травень 2012 р.

Ячмінні вуса

То, либонь, видіння, ніж реалії, хоч, як потім згадував мій батько, таке справді трапилось... Мені було не більше п'яти років, як я захворів, температура сягала за сорок, кілька днів марив... Пам'ятаю тільки вікно, біля якого лежав у дільничній лікарні сусіднього села, а за тим вікном — старезний зимовий сад. Та ще впам'ятку лікар, а точніше його дивовижні вуса: довгі, солом'яно-жовті...

Ті вуса я згадав через багато років, коли зустрівся з Володимиром Кашкою. Знав його ще з літ нашого студентства: я навчався у Ніжинському педінституті, він — у Прилуцькому педучилищі. Тоді, звісно, вусів ще не мав. І раптом такі пишні... Схожі на остюки ячменю.

Саме ячменю, а не жита, пшениці чи якоїсь там іншої пашниці, — такі довгі, щетинисті, що, мовби щіткою, кололи не тільки при поцілунках любу дружину Ганну, а й, образно кажучи, ту кадебістьку систему, яка міцно обплутала своїми щупальцями талановитого поета з Бахмача. Завдяки ж їй проходив «оздоровлення» за колючими дротами, а потім, не з своєї вини, теслярував і мулярував, кочегарив і сторожував, працював матросом рятувальної служби на Сеймі, хоч мав диплом Московського літературного інституту.

Хтось би збожеволів від такого життя, а Володимир писав і талановиту поезію, і не менш талановиту прозу. Ось хоч би цей вірш, якому щиро б позаздрив сам Микола Вінграновський, присвячений дружині:

*Зросло з ґрунтів, постало з вод,
із вуст моїх, що на твої помножив —
І діти, й вірші, злидні й хата.
Та хрест один всього лиш двох —*

*по сей бік і по той — прийняти може,
крилатий і приватний.*

Цими віршами я часто лікуюсь, коли мені тужно і щемно на серці. Жаль тільки, що того безіменного лікаря вже давно немає на цьому світі. Як немає і Володі Кашки. З їхніми безсмертними настовбурченими вусами, такими схожими на остюки ячменю...

Травень 2012 р.

«Дай ботвиння поросятam...»

У моєму дитинстві для хлопчаків кумирами, ні, навіть вище — напівбогами, були українські футболісти, гравці команди київського «Динамо» — найвідомішої в тій великій країні, в якій ми тоді жили. Про них ще й досі докочується слава: Андрій Біба, Йожеф Сабо, Анатолій Бишовець, Василь Турянчик, а ще Мунтян з Поркуяном, Пузач... І, звісно ж, найславетніший Валерій Лобановський.

Про його популярність уже тоді ходив такий одеський анекдот.

Приходить у паспортний стіл чолов'яга і просить:

- Хочу змінити прізвище на більш відоме.
- Яке ж бажаєте?
- Лобановський.
- А нині у вас яке?
- Лобачевський...

За селом, у царині, де на канікулах з ранку до ночі точилися «матчі» між хлоп'ячими командами, кращих наших нападників та захисників зазвичай називали прізвищами цих футболістів. До мого сусіда Толі Деркача приклеїлося прізвище Лобановський, хоч і не був нападником. Його, опецькуватого, але жвавого товстуна, завжди ставили на ворота: він відбивав м'ячі наче киянин Євген Рудаков або москвич Лев Яшин, а де не відбивав, то не пропускав своїм тілом. Хлопці-одчайдухи, схильні до узагальнень, дали йому таке ім'я за широкий лоб та всесильну любов до футболу. Цим ім'ям він пишався, відтак

Лобановським його жартома звали навіть рідні, щоправда, за першою ознакою.

Проте грати у футбол цілісінький день Толику не випадало — його батько і мати тримали повний двір усіяної живності. Отож зранку, коли старші Деркачі поспішали на колгоспну роботу, нещасний Толик брав два кошики і йшов у ліс по траву для корови, потім давав їсти індикам, вибирав на грядках огірки і різав жовкляки на корм курям, лузав квасолю... І вже перед обідом радісно біг на леваду.

Ніколи на забудеться така картина. Його мати Фрося Деркачиха, вже сівши на підводу, що везла жінок у бригаду, наставляла сина:

— Ледве не забула. Дай ботвиння поросяткам... Ой, і Лобановський у мене...

Уявляю кисле обличчя Толика: це ж не просто «дай ботвиння». Це ж треба піти на город, нарізати його з буряків, посікти, змішати з борошном і віднести цим ненажерам...

Футболіста з Толика не вийшло, як і з усіх наших хлопців. Багато років живе він у сибірському місті Кемерово, працював на шахті, обрісся родиною. Яюсь довелось бачити у нашому селі його жінку — таку маленьку і гарненьку, тільки вже занадто вона «какає» і «чтокає» на нашому українському тлі...

Та те ще півбіди. З сумом згадую про вітчизняних напівбогів футболу, загалом наше «футбольне» дитинство, особливо нині, коли в Україні завершується Євро-2012.

Червень 2012 р.

Джанкой

Джанкой... Немилосердна спека. Ні крихти вітру. Під побурілими тополями та акаціями, здається, немає тіні... В цьому степовому кримському містечку мені випало прокантуватися цілісінький день, який мені затямився на все життя.

Було це невдовзі після закінчення інституту та однорічної армійської служби. Ми із друзями поїхали відпочивати «дикунами» у Феодосію, провели на морі кілька веселих днів. І треба ж мені зателефонувати на

роботу — привітати товариша з днем народження. Я, звісно, привітав, але потім почув і категоричне прохання редактора, котрий якраз був у його кабінеті: ми відкликаємо тебе із відпустки, обком комсомолу про це вже знає, у нас аврал — нікому робити газету. Отже, довелося терміново вертатися додому. Але як? У Феодосії квитки можна замовити за тиждень. Порадили: їдь електричкою до Джанкою, там вузлова станція, поїзди йдуть на материк один за одним, можливо, на якийсь і сядеш. Квиток я взяв одразу, але довелося чекати — з ранку до пізнього вечора.

Спробував потинятися вулицями, дійшов до центру, а там, як і в кожному містечку, райком партії під червоним шматком прапора та гіпсовий штампований пам'ятник Леніну, і нема ні музею, ні жодної споруди архітектурної ваги. А ноги вже вгрузають в розпечений асфальт. Повернувся на вокзал, узяв у буфеті пляшку «Жигулівського», але випив лише кілька ковтків — тепле. Сів на лаві...

Від спеки думки стають лінивими, не лізуть у голову. І все ж спроквола згадував про дівчину, з якою зустрічався на останньому курсі: вона працювала у студентському будзагоні саме тут, тільки не будувала, а збирала помідори, тому цілий рік не могла спокійно дивитися на томати, вже не кажучи про те, щоб їх їсти... Промайнули згадки і про нашого студентського поета Толю Мойсієнка (нині він професор), якого направили в якусь тутешню сільську школу викладати українську літературу і він у листах до мене бідкався, що ніхто його тут не розуміє. Щоправда, карався він тут недовго, бо забрали в армію, вже на інший півострів — на Кольський, де, на відміну від спекотного Криму, дуже холодно... Згадалось і пастушаче дитинство, коли у нас не було годинників і літній день же такий повільний, що, здається, хтось прип'яв у небі сонце і воно собі світить незрушно, а твої корови вже давно у шкоді...

А потім все почало віддалятися: і вокзал, і пес, що безпробудно спав під трансформаторною будкою, і циганкувате хлопчення, котре продавало смачні гарячі пончики з м'ясом, і автомати з газованою водою...

... «Земля була чорна. Вся у тріщинах, у глибоких розколинах, суха, як долоня хлібороба, як порох. Вітер зітхав серед жароти, але ніс тільки ще більшу спеку... І під цим склепінням пекельного неба повільно

рухалися тринадцятеро людей — попереду з терновим вінцем на лобі Ісус Христос, за ним його апостоли, в мужицькому одязі...»

Я прокинувся, бо підійшов черговий поїзд, і в ту ж мить згадав, що то були несправжні біблейські чоловіки, то були комедіанти, пересмішники, шалапути, крутії, шахраї — живі герої нещодавно прочитаного роману «Христос приземлився в Городні» невідомого ще мені білоруського письменника Уладзімира Караткевіча. Його я купив у Гомелі лише тому, що там згадується Городня, хоч, як виявилось згодом, не наша чернігівська. Але прочитавши в оригіналі цей роман, який тепер є білоруською класикою, я був настільки вражений, що розповідав, де тільки можна, сюжет страшної книжки, в якій ідеться про духовну еволюцію «блукача» Юрася Братчика в ролі Христа.

Я знову заплющив очі, але вже не приходили в мою уяву улюблені персонажі — Лявона Коновки і Богдана Розкоша, Данеля Кадушкевича та Акили Київового, Іосія бен Раввуні і Михайла Ілляша...

А поїзди все підходили і, зупинившись на кілька хвилин, знову набирали швидкість, а ті пасажири, які сходили з вагонів на липкий від абрикосів перон, відразу ж зникали у вокзалі. І знову тиша...

До вагона я зайшов коли вже сутеніло і, кленучи це містечко, відразу заснув.

Але нині іноді сумую за ним, особливо після того, як довідався, що Джанкой у перекладі з татарської означає «миле село». Справді миле...

Липень 2012 р.

На Іллю

Нас, малих, дуже дурили дорослі. Хіба ж можна було розказувати страшилку (вона і досі, через п'ятдесят літ, у мене в пам'яті), що влітку, після Іллі, не можна купатися? Бо той Ілля надзюрив у річку. Я довго думав над тим... Адже попереду ще майже весь серпень, а нам уже зась лізти у воду. Та й для чого він це зробив — як-не-як, а святий.

Свою атеїстичну нелюбов до Іллі я продовжував пристрасним спогляданням його тезки, єдиного на все село. Ілля Микитович був

чоловіком мовчазним і замкнутим, і тому я його боявся. Та невдовзі мій страх розвіяв батько, який працював разом із ним на фермі. Яюсь він розповідав, що Ілля Микитович неговіркий від того, що п'ять років відсидів — за те, що вкрав у голодний 1947 рік трішки зерна у колгоспі. Там, на Далекому Сході, він навчився гарно шити козухи та ловко в'язати риболовні сітки, а ще двічі перечитав Біблію.

Та ще перед тим, у першому класі, я дізнався, що Володимир Ульянов-Ленін по батькові теж Ілліч, і став скося дивитися на жовтенятську зірочку на лацкані свого піджачка, де в центрі було його зображення — ще зовсім юного і кучерявого, схожого на дівчинку. Зняти ж зірочку я не міг, бо за нею пильно дивилася у школі вчителька. А ще вона нам розповідала, що це найчесніший у світі хлопчина, який, ставши дорослим, створив нашу країну Рад, де всім людям живеться щасливо і радісно. І ми їй вірили.

А яюсь влітку я ходив з мамою в сусіднє село Мохнатин до церкви (у нашому селі її розібрали ще у 30-ті роки), де вперше причащався. В церкві було багато ікон. Але коли я спитав у мами, де тут ікона Іллі, вона дуже здивувалася, щось говорила зі знайомими і потім сказала, що тут такої немає...

Я тоді ще не знав, що ходитиму сюди у старші класи і ми на уроках фізкультури будемо грати в футбол у тій церкві, а потім її розберуть і зроблять шкільну їдальню. Не знав і того, що в цьому Покровському храмі були іконостас із гербом Івана Мазепи та давній потир, що його змалював (правда, вже у Чернігові) Тарас Шевченко.

Щороку на Іллю йду в Іллінську церкву — одну з найстаріших, ще княжих часів, у нашому місті й ставлю свічку цьому біблійному пропові. Хай пробачить мої дитячі дивацтва.

2 серпня 2012 р.

Поет з діарію

Видані більше тридцяти років тому окремою книжкою щоденникові записи Павла Тичини далеко не ховаю — час від часу мені кортить їх перечитати й завжди щось знайти таке, на що раніше не звертав

уваги. Звичайно, є там багато фальші та гнилі — їх переляканий тоталітарним режимом поет занотовував не з власної волі ще з другої половини 20-х років. Але є окремі записи, зокрема «Про моє дитинство», які вражають...

«Мати моя Марія Василівна — яка вона була добра, людяна й хороша». «Бувало, мама й каже: не займай павука, викинь легенько з віничка — хай лізе». Інший — про батька: «...Не канонізую його — аніяк! — а передаю все те, що пам'ятаю про нього. Отже: він був і добрим, і строгим, цілими годинами скупченим у собі; він бував і стриманим, бував і гарячим — до того гарячим, що йому трудно було б зупинити самого себе, що було причиною того, що він (всього один раз я в дитинстві це бачив) за коси тягав по долівці мою маму. Привчав, щоб ми уранці, умившись, ставали на молитву перед іконами». «Батько помер. Телеграми прийшли мені й Євгену. Увесь поїзд здавався мені наповненим печаллю. На другий [день], як поховали батька, я пішов на свіжу могилу. Там уже на колінах стояла мати, маленькі сестри мої Саша й Наташа принесли батькові снідати (у мисках і в тарілках), і мати все це поставила на могилі, сказавши: нехай старець чи странник якийсь це знайде».

Щоденникова, а на латині буде діарійна, мозаїка Тичини — то непізнаний рай для чернігівських краєзнавців. Наприклад, такий спогад: «Після того, як на Іллю співав у [Антонієвих] печерах, ночами спав я неспокійно. Мені все снилось щось таке... і я кидався уві сні... І... я б ніколи не залишився на ніч в тих печерах. Там душно, там тісно, там страшно! Там кістки у печурках, абияк, не до ладу складені, поглядають на тебе жалісливо — забери ти нас звідси і поховай у землю — чого ми тут?.. Заберіть, заберіть мене звідси!» На жаль, цим раєм ніхто не користується...

«Досі українські поети в сонетах виглядають так, як виглядає дядько в манжетах». «Торік був хрест на могилі Лесі Українки, — цього ж року й його хтось на дрова зніс. Зате яка шовкова трава в огрядці! Вирвав собі трохи додому». «Поет пише. Торгуються, нарешті, купують твори. Виходить книжка. По всіх книгарнях. Потім приходять чисті, юні, а іноді й літні — й питають: скільки? 400 карбованців». А що ж сьогодні? І про дядьків, котрі продовжують сонетувати, і про пам'ятник Лесі, на якому торік новітні вандали поцупили бронзові «гірлянди», і про гонорари

за книжки — молоді «віршарі і віршарки», певно, й такого слова не знають. Нічого не змінилося, хоч ці записи датуються 1920 роком. До речі, юний Павлусь мріяв, щоб його найперший вірш, надісланий у журнал «Рідний край», прочитала саме Леся — не прочитала; через десятиліття познайомився з колишнім її чоловіком Климентом Квіткою і сам себе питає: «Цікаво, що від нього могла взяти Леся Українка?» Адже в нього «Блуканини багато. Ніяк не притулиться. Особливо з «рідною» культурою».

У лютому наступного року: «Олесь — в національному весь. Тичина — по коліна. Чумак — по щиколотки. А Семенко — то й зовсім на сухе вийшов. Сидить собі в Андалузії...» Може, це початок якогось нереалізованого вірша. Згадаймо вірш «Вітер з України», написаний тоді ж, там є схожий рядок: «Сидить в Бенгалії Рабін-дранат...»

І вже за кілька років перед смертю: «Бусел. Жодних він епох не знає». Такі поети, як Тичина, теж не знають епох.

Вересень 2012 р.

Холодна отава

З дитинства отава нагадує мені про наближення осені. Адже пахне вона пізніми квітами-майорцями, в які вбралися хати, димом картоплиння, що його раптово запалили на городах, обабками й маслюками, що їх несуть школярки з лісу, білими туманцями, що зранку підіймаються над долиною... В тому передчутті осені, над покосами отави — і сюрчання останніх коників, і прощальний низький політ бусленят, яких уже не відрізнити від дорослих...

Ніколи не забуду діда Андрія. Власне, дідом, хоч йому вже давно за 80 перевалило, у нас його ніхто не звав. Бо ж Андрій Іванович відразу після війни, аж чверть століття, керував сільрадою. За ці довгі роки став опасистим, не таким, як усі сільські мужики — жилаві, з напруженими долонями. Хоч був напрочуд сильний і водночас мудрий. Носив пишні вуса, які нині зветься «сльози за Україною», та старенький сталінський картуз.

Косив тоді він отаву у своєї далекої родички, а нашої сусідки-вдови. Придубав рано-вранці, зняв свій іменитий картуз, повісивши на сучечок вишні, натомість витяг із шаньки солом'яного бриля. Неквапом пройшовся до кінця луку й назад, поклавши за собою рівні покоси. Сів перепочити, витягнув із тієї ж шаньки пляшку холодного молока, випив кілька ковтків. Потім помантачив косу і знов став на покос. Він це робив не так, як косять молоді — поспіхом, захекуючись, ніби чортиця за ними женеться, залишаючи за собою нерівні покоси та огріхи з покрученої трави.

І тільки тепер, згадуючи Андрія Івановича, я зрозумів, що в косині отави є певна філософічність. Надто коли прочитав рядки Якова Савченка, цього майже забутого поета-символіста, ровесника Павла Тичини, репресованого й розстріляного ще наприкінці тридцятих.

Упав мужик на торішніх покосах:

Аж сто зірок цвіте!

Глянув: — Христос отаву косить

І в копиці кладе.

Глянув прострелений: хто се?

Чи то ти, мій синочку, чи ти, Христосе,

Обірваний, босий?

Вірш «Христос отаву косив» написано в 1918 році. Тоді ж створено і поему Олександра Блока «Дванадцять», яка закінчується рядками «В белом венчике из роз — // Впереди — Исус Христос». Близькість теми вражаюча. Однак поема росіянина Блока стала класикою, а вірш українця Савченка відомий лише фахівцям...

А ще отава холодна: від ночей, що стають щоразу довшими, від туманців над долиною, від обважнілих ранкових рос. Холодна, неначе тони фарб на палітрі художника. Такого талановитого художника, яким був мій товариш Федір Кравчук. Він ніколи не малював отаву, але так майстерно клав на полотні холодні кольори, немовби то була справжнісінька отава. На жаль, він помер, коли йому тільки пішов 58-й рік. Помер наприкінці серпня, коли косять отаву...

Вересень 2012 р.

Каверзні запитання

Справжні дива з цими каверзними запитаннями. На одні з них, приріром, «Звідки беруться діти?», є дві відповіді: «Знаходять у капусті» чи «Лелека приносить», на інші — немає жодної. Скажімо, і це вже не жартома, чому на дощ сняться покійники?

У мене у дитинстві, звісно, не було друзів, які так рано стали на суд перед Богом, і я лишав поза увагою мамині слова про те, що на дощ наснилася сусідка — баба Секлета, яку поховали пізньої осені, чи померлий перед Паскою дід Антон... І лише згодом, після трагічної загибелі товариша студентських літ і після смерті батька, я зрозумів, що таки це правда. А тут ще знайшов і зізнання Тараса Шевченка. У «Щоденнику» за 9 липня 1857 року він записав: «Бачив у сні покійного Аркадія Родзянка в його Веселому Подолі, біля Хоролу... Розбудив мене дрібний, тихий дощик...»

Чому ж вони сняться на зміну погоди? Хто відповідь — езотеристи разом з окультистами, священики чи справжня наука?

Років із десять тому ночував я в одному з містечкових готелів і почув від сусіда по номеру ще одне непросте запитання. Вже літній чоловік пізно ввечері повернувся з ресторану добряче напідпитку, ще з собою пляшку коньяку приніс і був, звісно, балакучим. Але в цьому розп'ятуванні я відчув щось правдиве, щось таке, про що він нікому ще не казав.

— Знаєш, коли я був маленьким, наша сіра кішка привела кошенят. І батько в одного з них, який залишався при кішці і виріс у красивого кота, відрубав назавтра трішечки хвостика... Піввіку пройшло, а я й досі себе питаю — навіщо він це зробив? Щоб довгий хвіст не ріс? Щоб мишей краще ловив? Для чого?

— Чому ж ви пізніше у батька не спитали?

— Ех... Чи до того тоді було. Та й рано вирушив із дому. Завербувався аж на Далекий Схід. Працював шахтарем, мив золото. Рідко приїжджав до батьків, а як приїжджав, то все зливалося в один день — зустрічі, пиятики... Тепер мешкаю у Владивостоці, маю дітей, уже дорослі онуки, нормальна пенсія... Ось, певно, останній раз приїхав. У селі вже немає рідні, зустрів тільки однокласника — дрімучого діда. Радісна була зустріч. Коли ж спитав навіщо кошенятам обрубують

хвостики, той подивився на мене так, наче я з глузду з'їхав. Спитав іншого — тільки знизав плечима. А я, може, і летів заради цього тисячі кілометрів... Прикро, що й Україна втрачає народні звичаї...

Прокинувся я рано, відкрив очі й мій сусід по номеру:

— Вибач, що наговорив тобі вчора багато. Але спитай у когось, ти ж в Україні, то у нас кацапи нічого не тямлять. Навіщо кошенята?.. Добре! А я ще трохи посплю... Поїзд на Москву тільки через п'ять годин...

Жовтень 2012 р.

«Льоновий трудовдень»

Це було десь в останні роки існування Радянського Союзу. Незадовго до Покрови їхали ми з нашим фотокором Валерієм Інютиним до Городні. Надворі вже холодно, осінній вітер низько над землею ніс свинцеві дощові хмари, а на обрії, за смугами молодої зеленої озимини, в позолоті сторожко стояли ліси. Справжня серединна польська осінь! І ось перед Седневом ми побачили картину, яка в моїй пам'яті й понині...

На полі колгоспниці підіймали льонотресту. У куфайках, у теплих картатих хустинах, вони в'язали задубілими руками пучки льону, лаштували їх по кілька в бабки... Перед кожною жінкою — довга, аж до кінця поля, пасмуга поруділого льону... Яких же треба зусиль, щоб його підняти, скрутити на такому студені перевесла з того ж таки льону і зв'язувати в пучки-снопики. Та це ще не все...

Цих жінок... малювала така ж кількість (мабуть, до десяти душ) майстрів пензля, котрі в цю дивну пору мешкали в Седнівському Будинку творчості художників. Тепло вдягнені, закутані вовняними шарфами, в модних тоді беретках, вони стояли на узбіччі траси перед мольбертами, і під їхніми фарбами на їхніх же полотнах з'являлися і позолочені ліси, і юна зелень озимини, і, звісно, на передньому плані, згорблені колгоспниці, за якими, мов маленькі циганські намети, виростили бабки...

Де ще знайдеш подібний сюжет!

Художники, переважно столичні, вирвавшись на пленер, натхненно творили, а ці жінки заробляли свій нещасний «льоновий трудовдень». Із розповідей матері знаю, що за нього платили найбільше, а в кінці року ще й преміювали — і не збіжжям, а карбованцями. Одначе, дивлячись на колгоспниць, мені враз стало соромно — і за цих художників, і за чоловіків тих колгоспниць, які, зачинившись у натопленій артільній майстерні, уже, мабуть, зранку хильнули самогону, і за нашу колгоспну систему. Згадалась і фраза Сталіна, яку свого часу писали на плакатах — «Женщины в колхозах большая сила». Звісно, «велика»...

Коли ми порівнялися з художниками, Петро Тризна — водій нашої старенької редакційної «Волги», що давно вже відслужила в обкомі комсомолу, пригальмував, але я кивнув: мовляв, поїхали далі, ще й ми, троє мужиків, будемо спостерігати, як не розгинаються спини у цих жінок. Та вже дощ почав сіятися...

Жовтень 2012 р.

Хлопці із Брехунівки

Невеличке село Олександрівка Друга, що на Ріпкинщині, колись звалося Брехунівка. Либонь, той, хто заснував його, поставивши серед лісу маленьку хатинку з солом'яною стріхою, був неперевершеним брехуном чи просто підбрехачем, теж немалим. Одначе історія спільно з фольклором, за давниною літ, про те вже ніколи не скажуть...

Але тут дещо про інше... Почуття неправди, сказаної тобою, загострюється ще в дитячому віці. Я ж у цьому віці був страшеним хвальком. Одного разу перед старшими друзями заявив, що був записаний торік у класному журналі першим. На що п'ятикласник Мишко розреготався й мовив: «Брехуняка ти, Вовчику! В журналі записують учнів за алфавітом... І ти ніколи, судячи з твого прізвища, не будеш першим». Мишко, вибачайте, Михайло Тихонович, нині великий чоловік у великому місті, й тоді був найграмотнішим між нас. Звичайно, він цю придибенцію зі мною, мабуть, відразу забув. Я ж запам'ятав на все життя і вже більше не обманював... І не терплю, коли довкола мене крутять хвостом, «заливають» несусвітню ахінею.

Може, через це я не можу тепер дивитися телевізора. Адже там такі солідні хлопці в піджаках, білих сорочках та при краватках для того, щоб подепутатствувати, таку локшину на наші вуха вішають! Якби справдилось все, що вони обіцяють, то Україна була б найщасливішою країною у світі. Але чомусь ні молочних рік, ні масляних берегів немає в наших палестинах. То, може, місце тим брехунам у Брехунівці? Але такого села вже давно немає...

Листопад 2012 р.

Молоко з антонівкою

Смачненьке у моєму дитинстві — то молоко. Із чорним хлібом, на свято із теплими коржиками, спеченими мамою в печі, а ще з антонівкою — холодною, влжаною в соломі і внесеною пізньої осені до хати. Приносила це молоко руденька корівка з білою плямою на лобі і сумними, але мудрими очима.

Десь тоді, певно, у другому класі, нас повезли на екскурсію до Чернігова. Вже забулося, що нам показували, але запам'яталася школа (тоді найбільша споруда на П'яти кутах), де нас пригощали склянкою молока із маленькою «міською» булочкою. Я був, напевно, голодний і одразу випив молоко, заїдаючи теплою булочкою. Молоко здалося мені теж «міським», не таким смачним, як удома.

Запам'ятався і випадок із солдатської служби. Ми з товаришем зайшли у гаштет, щоб випити пива, але там ще й продавали... молоко (тільки у німецьких пивбарах додумалися до такого!) Ми ж його не смакували майже рік. То й замовили і випили аж по три склянки, під недоброзичливі погляди таких же радянських солдатів, як і ми самі.

Нині живу біля тієї школи і, проходячи повз неї, згадую, як пив молоко не із чашки, як удома, а із склянки...

А кілька років тому в нашому кварталі стали привозити молоко із моїх рідних місць. Чоловік виймає трилітрові банки з багажника і ставить на стіл, дружина продає, а він іде поміж будинків, час від часу зупиняється і протяжливо кричить: «Ма-ла-ко!» На всіх банках є своя цифра, і постійні покупці вже знають, що брати. Колись ми теж купляли

тут молоко, і дружині сподобалася банка під номером, здається, 75. Коли я спитав, звідки воно, то жіночка сказала, що із найвіддаленішого хутора. Тих людей, що там живуть, я вже не знаю. Але там справдешні заливні луки, торфовища і молоко дуже хороше.

Але оте неквапливо-тягуче «Ма-ла-ко!», що ріже нашу мову, що нічого не знаю про господарів тієї корівки, яка дає смачне молоко під номером 75, віддаляють мене від торгашів-земляків, і все частіше бачу сумні очі нашої Лиски та її запахуще молоко.

Не люблю ні пастеризоване, ні стерилізоване, ні вітамінізоване, ні білкове, ні ще якесь там молоко. А ще живе в мені переконання, що найгірше молоко дають колгоспні корови. Але їх, колгоспів, уже давно немає...

Листопад 2012 р.

Презентація

Презентація або по-нашому представлення книг — найпопулярніше нині слово серед письменників. Особливо восени, після літньої спеки, коли падає золоте листя, мов сторінки тільки що віддрукованих книг, новітні поети і прозаїки чомусь навперебій мізкують, як провести те дійство. В моєму щоденнику на цей місяць заплановано аж чотири презентації, на які я запрошений.

«Не буде презентації — ніхто не знатиме, що у тебе вийшла книжка, — хвалився мені молодий поет. — А так напишуть у газетах, покажуть сюжет на телебаченні, та ще скажуть про тебе хороше слово, вручать тобі квіти». «Авжеж, — кажу, — і хороше слово, і квіти — то добре», а сам мовчком згадую жартівливого віршика «На презентації» Петра Сороки:

*Не шкодували похвали,
Словесну патоку лили,
Рівняли аза з Еліотом.
А як розсілись за столи
І добре очі залили,
Зрівняли бідного з болотом.*

Як правило, чим бездарніший письменник, тим більше на таких презентаціях його захвалюють, змушують школярів читати його недолугі вірші, підкреслюють, що це п'ята, десята чи двадцята його збірка — ніби це так важливо, ніби чим більше він видасть книг, тим значніше посяде місце в літературі. Як тут не згадати Волта Вітмена, який став класиком американської і світової поезії всього за одну збірку — «Листя трави». Більше того — до представлення книжки такого письменника готують номери художньої самодіяльності. А нещодавно, як мені розповіли, перед початком презентації книженції пристаркуватого графомана розважав публіку навіть військовий духовий оркестр.

Є вже і «шанувальники літератури рідного краю», які приходять на ці заходи, щоб взяти дармову презентаційну книжку, хоч не завжди це вдається — видання стали останнім часом продавати. Завершується презентація фуршетом, на який запрошуються тільки знайомі автора...

І все ж я ніколи не був на презентаціях чернігівців Дмитра Іванова та Олени Мамчич... Знаю і ставлення цих талановитих поетів до презентацій — вони їм не до душі, а їхні книжки і так читають. Знаю й інше — ніколи не представляв так, як це робиться нині, свого «Кобзаря» Тарас Шевченко, не презентувались ні «Вечори на хуторі біля Диканьки», ні «Тарас Бульба», ні «Мертві душі» Миколи Гоголя, але ці автори стали першорядними класиками. Не знали такого слова, як презентація, і поет Василь Симоненко та прозаїк Григорій Тютюнник, без яких нині не уявити української літератури.

А проте є у презентаціях щось тепле, людське. Ну як не розділити радість виходу книжки, над якою письменник (справжній письменник!) так довго працював, шукав меценатів... Одержати від нього довгоочікуване видання з автографом... Поспілкуватися з друзями... А якщо тебе запросять і на «шосте питання», як колись говорили, то така презентація надовго запам'ятається.

Листопад 2012 р.

Порощизна

Його марно шукати у словниках, але таке слово є — лише один раз воно згадується в «Люстрації м. Остра і Остерського староства» під 1552 роком. Серед грошових та натуральних повинностей місцевих бояр, міщан і селян була й порощизна: по першій пороші їхати зі старостою чи його слугами на триденне полювання. Виїздили аж у поля за річку Трубіж, у Слуків заїзд, у Минкову Луку чи в Яселок, що за сім миль від Остра.

Можна тільки уявити ті лови, коли вранці десятки мисливців, розтинаючи ранкову тишу молодечим улюлюканням, під гавкіт і гвалт гончаків несуться на саях по пухкому першоснігу, що вкрив, ніби білим хутром, землю, яка вчора звечора була осіння. Ці чоловіки ще не звикли до снігу, як не звикли й звірі: їхні безладні сліди — від оленя, вепра, вовка, зайця, лисиці до куниці та миші — скрізь... Але звірів поки що нема. І бачиться вже не Приостерщина, а Голландія.

Авжеж, написана в 1565 році картина Пітера Брейгеля «Мисливці на снігу». Між всесвітньо відомим полотном і нікому не відомою нашою порощизною, крім одного часу, є ще багато спільного. Це і врочисте відчуття молодого снігу, і безкінечна далина, що враз відкрилася, і сама вічність, що промовляє до тебе не трагізмом, не іронією, а ідилією та гармонією.

Згадаймо: копія цього полотна голландського художника висить і в кают-компанії космічного зорельота у фільмі Андрія Тарковського «Солярис». Як продовження вічності... А нещодавно вийшла книжка поезій нашого земляка Кості Москальця, що так і називається «Мисливці на снігу». На обкладинці, звісно, картина Брейгеля. Талант цього поета теж тяжіє до вічності.

Проте існують незримо дві принуки, що змушують, ось уже майже півтисячоліття, і радіти, і печалитись. Печалитись тому, що ось-ось має пролитись на білий сніг червона кров звір'я. Для тодішніх наших предків був вибір: «Кгда не идут у ловы, откупаючися от того, дают старосте порощизны 3 копы грошей...» Для нас же такого вибору немає...

Листопад 2012 р.

«Хай ще зозуля кує...»

Від моєї домівки цей музей найближчий — за якихось триста метрів. І не просто музей, а аудиторія-музей імені Петра Зуба. В ній навчаються студенти Чернігівського педуніверситету, а зі стін, зі стежків дивляться рідкісні фото, тексти пісень і ноти, картини, книжки його поезій і прози...

Незвичайною людиною був Петро Григорович: композитор і співак (ним написано понад сто пісень, чимало яких уже давно стали народними), непересічний художник і, звісно, письменник (пам'ятаю, як цікаво розповідав він мені про семінари молодих літераторів, де познайомився з такими ж юними поетами Дмитром Павличком і Борисом Олійником; тоді ж, наприкінці 50-років, на його вірші композитор Микола Донець написав пісню «Закохалися», яку співала вся Україна; не без гордості згадував Петро Григорович і про те, що на його рідній Полтавщині ось уже піввіку позивними обласного радіо є мелодія вальсу на його слова).

Знали його і на Полтавщині, і, звичайно ж, на Чернігівщині, де не було, здається, такого села, де він не виступав. Знали і мої покійні батьки, особливо мати — серед багатьох поетів, які приїздили зі мною в село, вона чомусь найбільше запам'ятала отого веселуна-жартуна з баяном.

43 роки віддав Петро Григорович педуніверситету, обіймаючи посади викладача і доцента кафедри музики і співів, майже два десятиріччя очолював її, а останнім часом працював на кафедрі естетичного виховання. Саме викладачі цієї кафедри на чолі з Тетяною Дорошенко і створили музей в аудиторії №127.

Уже три роки, в день народження Петра Зуба, збирається тут поважне товариство. Згадками про нього ділилися і співали його імениті учні — народні артисти України Лариса Роговець і Василь Нечепя, а народний художник Володимир Ємець подарував музею портрет свого давнього товариша.

Людно було в музеї і цього року — на 80-літньому ювілеї Петра Григоровича. Знову ожили спогади: і про талановитого педагога та організатора художньої самодіяльності, і про чисто людське — любив він з друзями і випити по чарці, любив і по-парубочому задивлятися на

молодих жінок, хоч багато літ вірно кохав свою дружину Тетяну Романівну. Поети читали присвячені йому вірші і, звісно, лунали його пісні. Чомусь згадався рядок приспіву однієї з них: «Хай ще зозуля кує...» Рядок, який я знаю чимало років. Немов про себе він так сказав — і лірично, і по-філософськи точно: зозулі кують на довгі літа — понад життям, понад вічністю.

Запам'яталися і слова колишнього Генерального консула України в російському Санкт-Петербурзі, а нині викладача педуніверситету Миколи Рудька: « Я випадково довідався про цей вечір... А скільки друзів Петра Григоровича не знали і не прийшли... А проте його ім'я давно вже вийшло із стін нашого університету і стало частинкою української культури, і ми це повинні пам'ятати, давайте не соромитися його слави...»

Петро Зуб пішов у засвіти п'ять років тому, і сьогоднішні студенти знають про нього лише за спогадами. І спогади ці, як і оте пророческе кування зозулі, продовжуватимуться у наступних наших поколіннях. Отже, і музей існуватиме...

Листопад 2012 р.

Поцуплена філуменія

Звичайно, такого слова, як «філуменія», я, тоді школяр-п'ятикласник сільської восьмирічки, ще не знав. Та й саме слово «колекція» було розмите в моїй дитячій уяві. Просто збирав сірникові етикетки, як і більшість моїх друзів.

Збирати ж було що... Сірникові коробки виготовляли не картонні, а шпонкові, тобто з найтоншої фанери, і етикетки наклеювалися — за потреби їх можна акуратненько відідрати. Та найголовніше — широкий вибір цих наліпок. В одному магазині можна відразу купити коробки сірників (по 1 копійці кожну) з різними етикетками. Отже, ми, школярі, збирали не лише колекцію, а й своєрідну енциклопедію. Щоправда, з білоруським нахилом, бо Україна тоді не мала жодної сірникової фабрики, сірники нам везли з сусідньої республіки — з Борисова, Гомеля та Пінська.

Тож ми достеменно знали пам'ятники Мінська і Бреста, знали, що там виходили газети «Звезда», «Колхозная правда» і «Червона змена», що є там і їхні класики літератури Янка Купала, Петрусь Бровка, Янка Брыль (хоч тоді ж, пам'ятається, була і серія «Українська книга» — з «Дорогою ціною» Михайла Коцюбинського, з «Вершниками» Юрія Яновського, з «Юрком Круком» Петра Козланюка, з вибраними творами Михайла Старицького і Юрія Федьковича), що найкращі годинники — це мінський «Луч», найпотужніший автомобіль — МАЗ із білоруським зубром по боковинах капота.

Ми також знайомилися з вітчизняними мандрівниками і станціями Московського метрополітену, з радянськими літаками, народними музичними інструментами та іграшками, породами собак і співочими птахами, і, певна річ, із підкорювачами космосу — від «зоряних псів» Стрілки і Білки до перших космонавтів, з новобудовами і семирічки, і п'ятирічки... Читали рекламу, скажімо, таку — «Тот, кто кофе утром пьет, никогда не устает», «Консервированная кукуруза — превосходное готовое блюдо», «Он вам поможет не раз — простой и надежный прибор — керогаз», «Зелёное золото — лес сохраняй, горящий окуроч в лесу не бросай!», «Сберегательные кассы помогают трудящимся правильно строить свой личный бюджет», «Сейте люпин на корм и удобрение»...

Я зібрав близько ста етикеток. І щоб вони не губилися, зранку взяв чистий зошит на дванадцять аркушів (коштував він 2 копійки), пішов за хату, знайшов на вишні клей і ним прикріпив наліпки до сторінок у клітинку. З таким ось саморобним клясером пішов до школи — на другу зміну. Був весняний день, ми сиділи на лавці перед школою і дивилися мій альбом. А потім задзеленчав дзвоник, і я сховав зошит до сумки. Про зошита з етикетками я згадав тільки наступного дня, але його ніде не було. Не знайшовся він і до сьогодні...

Про долю того зошита я довідався майже через півстоліття на зустрічі однокласників. Микола, як єдиний свідок, зізнався: «Його у тебе вкрав Петя... Я тобі так довго не казав, бо знав, як ти переживаєш...»

Петро був найнещаснішим хлопцем нашого класу — погано вчився, бідував, бо жив тільки з матір'ю у старенькій хаті. Після восьмого класу ми не бачили його: поїхав десь далеко, нині, кажуть, мешкає у великому сибірському місті, і я б його ніколи не пізнав. Гадаю, що про ту

крадіжку він уже не пам'ятає, та й я рідко згадую: подумаєш — якийсь там школярський зошит з дешевими наліпками; стільки років минуло, в тебе не зошит, а все життя твоє, образно кажучи, обікрали... Як людина, я йому давно вже пробачив, а як невдаха-колекціонер — ніколи...

Грудень 2012 р.

Страсбурзький пиріг

При згадці про цю смакоту в моїй уяві постають рядки Пушкіна з його роману у віршах «Євгеній Онегін». Ось як вони звучать у перекладі Максима Рильського.

*І трюфлі, розкіш юних днів,
Французьких гордість кухарів,
І страсбурзький пиріг пашистий
Між сиром лімбурзьким живим
І ананасом золотим.*

«Пиріг пашистий» уперше в 1782 році «випік» з паштету з гусячої печінки кондитер Жан-П'єр Клоз зі Страсбурга і відразу прославився — до сьогодні його пиріг є найвишуканішим делікатесом. З Франції до Петербурга, у часи «Євгенія Онегіна», його привозили в «консервах», тобто в герметичній упаковці, де пиріг заливали товстим шаром смальцю. І коштував він страшенно дорого.

У провінції місцеве панство навчилося готувати пироги зі сливами (такі, що й за вуха не відтягнеш), які теж чомусь звалися страсбурзькими. І ця традиція збереглася до наших днів.

Якось мені довелося писати про конференцію з відродження дворянства, де, звісна річ, переважали нащадки дворян. Проходила вона в невеличкому «дворянському гнізді», що дивом збереглося на околиці міста, і його господиня, після офіційної частини, запросила нас на веранду — на фуршет. Окрасою столів був страсбурзький пиріг зі сливами за рецептами її прабабусі — всім по маленькому шматочку.

За келихом грузинського «Цинандалі», за приємною розмовою ми залишили шматочки «страсбурга» на потім... І раптом до нашого столу підійшов молодий чоловік. Спершу забрав із тацею наш пиріг, а потім лукаво пояснив: «Ви не їсте, а моя жінка вже три шматочки скуштувала». Мої сусіди, чоловіки й жінки, пагінці колись знаних родів Булавок, Лукашевичів, Сологубів, Красовських, на мить втратили мову... А потім, кожен для себе, раптово пригадали, як цей молодик ще годину тому розповідав про геройські вчинки прадіда — білогвардійського офіцера, котрий захищав Крим від більшовицької орди, щось розмірковував про честь, гідність і совість як моральні принципи дворянства. А за іншим столиком жінка зухвалого «нащадка» того офіцера вже вминала останній шматочок нашого пирога.

Уже вдома я почав шукати відповідь на те, що сталося... Перш за все — в російській класиці, адже чи не всі її творці були дворянської крові — і Пушкін, і Лермонтов, і Грибоєдов, і Тургенєв, і Герцен, і Некрасов, і Лев Толстой, і навіть наш шляхтич Гоголь, котрий вважав дворянство кращою частиною нації. І, нарешті, знайшов, у Герцена, у «Минулому і думках»: «Різниця між дворянами і дворовими така ж мала, як і між їх назвами...» Авжеж, колись дворяни були слугами князів, королів, царів...

А ще пригадалась мені «манія» дворянства, добре відома по іронічних п'єсах Мольєра «Міщанин-шляхтич» і Карпенка-Карого «Мартин Боруля»... Спливло й ім'я Жана-П'єра Клоза — він теж, за «винахід» страсбурзького пирога, одержав дворянство. І мав, очевидячки, моральну й культурну зверхність над нами, посполитими, більшу, ніж деякі дворяни нинішні.

Грудень 2012 р.

У Римі, в кав'ярні «Греко»...

Про генделики, що відкривалися в Чернігові у 90-ті роки, можна писати захоплюючу повість чи навіть роман. І не тільки про Чернігів, а й про всі українські міста і села, де тоді, як гриби після дощу, виростали шинки і корчми, трактири і бари, кнайпи і пивниці та інші наливайки, де,

вибачте за тавтологію, наливали нашому братові усміхнені молодичі чарчину низькопробної горілки. Нині майже всі вони закриті.

Закрите кафе «Мрія» на проспекті Перемоги, поблизу видавничого комплексу, де розташована більшість редакцій. Колись тут був найдальший закуток продуктового магазину, в якому продавали рибу, але купувати заморожений кістлявий хек та солону кільку чернігівцям не дуже хотілося, і приміщення зрештою відділили під кафе. І відразу воно стало людним — тут наливали і каву, і чай, і, звісно, щось міцніше.

Уподобали це місце й ми, журналісти. Заходили і в обідню пору, й інколи після роботи, запрошували сюди друзів. Сподобалося кафе своїм затишком та чистотою і відомим київським поетам Олексію Довгому та Миколі Мірошниченку, їхньому російському колезі Владимиру Сорочкину, який нині очолює Брянську письменницьку організацію...

Але змінимо реалії і перенесемося подумки до Риму, в кав'ярню «Греко», що запрошує обожнювачів запашного напою аж із 1760 року. Свого часу там смакували кавою і вели задушевні розмови з друзями Гете і Шопенгауер, Байрон і Шеллі, Ліст і Вагнер, Брюллов і Чайковський, Герцен і Тютчев, Шаляпін... Микола Гоголь тут дописував «Мертві душі».

Певно, не всі вони стали за життя знаменитостями. Це вже нині на стінах кав'ярні їхні портрети та автографи, серед яких і гоголівське факсиміле з листа до товариша Петра Плетньова: «Про Росію я можу писати тільки в Римі, тільки там вона постає мені вся у своїй громаді...» Кав'ярнею пишаються не тільки її власники, а й уся Італія, хоч серед цих знаменитих завсідників — жодного італійця. Вміння шанувати в цій країні минувшину, яка б вона не була, для нас дуже повчальне.

Адже ми вже ніколи не знатимемо, де століття тому зустрічався Михайло Коцюбинський з Борисом Грінченком (не тільки ж у себе вдома), де чаював з коханкою Шурочкою Аплаксіною. А через піввіку Євген Гуцало та Володимир Дрозд, тоді ще молоді журналісти, щодня обідали в ресторані «Десна», де замовляли фірмову страву тамтешніх кухарів — величезну, засмажену під колір скрипки Паганіні, відбивну зі свинини, обов'язково — на кісточці. «Відтоді я більш ніде не смакував таким делікатесом, ні в Україні, ні за рубежем», — ділився зі мною спогадами Євген Пилипович. Ресторану «Десна» там, звичайно, теж нема...

Про «Мрію» ж помовчимо — в ній тепер магазин «Вічна пам'ять», куди рідко заходять мешканці. Та краще б до нього взагалі не заходити...

Лютий 2013 р.

Мадам Франція

Символом Парижа, а отже — і Франції, для мене є не Ейфелева вежа (це як для Києва «кльопана баба» на схилі Дніпра, для Чернігова — пішохідний міст над Десною), а вісімсотлітній Нотр-Дам де Парі, по-нашому — собор Паризької Богоматері. Цього «старого короля наших соборів» майстерно описав у романі, що так і називається — «Собор Паризької Богоматері», класик французької та світової літератури Віктор Гюго.

Є в цьому романі і образ іспанської циганки Есмеральди. Вперше побачивши її, філософ і поет Гренгуар «був настільки зачарований видінням, що в першу хвилину не міг зрозуміти, хто ця дівчина, — людська істота, фея чи ангел»; можливо, «це саламандра, це німфа, це богиня, це вакханка з гори Менад!»

«Мадемуазель», тобто дівчина, завжди асоціювалася у французів, як і в усій культурній Європі, з юною незаміжною панянкою. Так зверталися й до Есмеральди, у німця Гофмана є «мадемуазель» де Скюдері, в українця Володимира Винниченка — «мадемуазель» Сніжинка... Всіх, навіть класичних, творів не злічити. Та ось лихо...

Минулого року французький уряд в офіційних документах заборонив звернення «мадемуазель», тож дівчину, навіть школярку-підлітка, слід називати «мадам», тобто жінкою. Нововведення вінчає довгу боротьбу феміністичних організацій із дискримінації незаміжніх дівць (нешчасливі посестри мадемуазель Мішоно з роману Оноре де Бальзака «Батько Горіо»): бачте, деякі француженки ображаються на підозру в їхній незайманості, їм доводиться червоніти перед чоловіками, котрі, либонь, уже помітили їхню самотність. Феміністки перемогли й у змаганні за те, щоб офіційно писати не «дівоче прізвище», а «прізвище, дане при народженні»...

Отже, прощай, чарівне та поетичне слово «мадемуазель», яке ще не викинули зі свого лексикону люб'язні чоловіки, і зрештою — прощай, класика. Хоч вона ще довго-предовго житиме...

А нещодавно національні збори Франції схвалили першу статтю закону, що дозволяє гомосексуалістам вступати у шлюб і всиновлювати дітей. Як кажуть в Одесі — приїхали!

Своїми розмислами про ці дивні ненаські «реформи» поділився зі знайомим — сільським учителем. Той якусь мить подумав і тяжко зітхнув:

— От клятї французяки... Нам би їхні проблеми...

Березень 2013 р.

Попереду їхав Мачерет...

Одеських візників, передовсім биндюжників-перевізників промислового товару, уславив Ісак Бабель. Той, хто читав його твори, певно, надовго зберіг у пам'яті колоритний образ Менделя — батька знаменитого короля місцевих нальотчиків і рекетирів Бені Крика.

Чернігів не Одеса, але уявити його таким, яким він був сотню років тому, просто неможливо без візників, без отих їхніх карет, фаєтонів, дροжок — єдиного на той час у місті пасажирського транспорту.

Візники були об'єднані в централізовану організацію, яка обирала свого старосту, котрого потім затверджувала міська дума. На грудях старости сяяла овальна латунна бляха, що засвідчувала його посаду, а отже, й чималу владу над колегами.

Установлювала міська дума і розцінки за послуги. Скажімо, година користування парокінним екіпажем коштувала 45 коп., однокінкою — 30 коп. Тож від центру Чернігова до залізничного вокзалу, що був розташований тоді по той бік Десни, без речей можна було доїхати відповідно за 30 і 20 копійок. Недешево, адже пшенична хлібина коштувала 3,5 копійки, а курка на базарі — 35-40 коп. У святкові дні, тобто на Різдво і в перший день Великодня, такса зростала у 2,5 разу. Дорожче коштували й нічні прогулянки. В обов'язки візників уходило

суворе дотримання «технічного стану» транспорту, облаштування його ліхтарями в нічний час, ввічливе спілкування з пасажирами.

Траплялися й порушення законів візницького цеху. Проте тих, хто любив на службі перехилити чарчину чи виляяти пасажира, карали. У переважній же більшості чернігівські візники були людьми вихованими, чемними і побожними. Скажімо, в 1897 році, про що писала газета «Черниговские губернские ведомости», на їхнє замовлення відомий чернігівський художник Іван Рашевський намалював ікону святителя Феодосія, яку вони встановили в кафедральному Спаському соборі.

Останніх візників наприкінці 20-х років позбавив роботи... автотранспорт. Цікаву розповідь про одного з них я знайшов у ще не опублікованих спогадах Юрія Григоровича — внучатого племінника українського поета Миколи Вербицького. Йдеться про початок тих же 20-х років:

«...Прибув пасажирський поїзд. Нам назустріч їхав Мачерет. Він мав, мабуть, найкращого в місті коня. Мачерет був власником, а точніше — орендатором найпрестижнішого в місті готелю, що називався «Гранд-отель».

Як візник він виїздив тільки на замовлення. За національністю був євреєм, але ще до революції вихрестився у православ'я. Він носив невелику роздвоєну, мов смола, чорну борідку, що закривала більшу половину обличчя. Дуже нагадував оспіваного в піснях ямщика.

Гордо сидів Мачерет на козлах розкішного фаетона, стримуючи зеленими віжками стрімкого жеребця. Вихором промчав він мимо нас, і лише потім, хвилин через п'ятнадцять, їхали решта візників.

Цього Мачерета в сорок другому році німці розстріляли тільки за те, що він єврей...»

Така ж сумна доля, як бабелівського Менделя Крика...

1998 р., березень 2013 р.

Діоген чернігівський

На 74-му році життя не стало Святослава Хрикіна. Поета, художника, краєзнавця... Інтелігента з великої літери. Просто хорошої людини. Попрощатися з ним прийшли й українські та російські письменники,

як ось Дмитро Іванов та Олена Мамчич, Михась Ткач і Гузель Черниш, Микола Лелюк та Олена Грицюк... І композитор Микола Збарацький, і директор художнього музею Ірина Ральченко... Прийшли робітники та службовці заводів, на яких понад сорок років працював небіжчик — спершу токарем, а потім художником-оформлювачем.

Для мене Святослав Хрикін, відтоді коли я старшокласником уперше відвідав літстудію при газеті «Деснянська правда», завжди був уособленням російської поезії в Чернігові. Ім'я Святослава Хрикіна асоціювалося з пошуками та відкриттями в ній. Саме йому та ще Ользі Афремовій, у майбутньому викладачці Літературного інституту в Москві, вдячний за те, що відкрили невідомого й забороненого ще тоді поета Йосипа Бродського, правильніше — дали почитати на одну лише ніч півсотні сторінок (п'ятий чи шостий машинописний екземпляр) його віршів.

Тоді, у 70-80-ті роки, російським поетам у Чернігові просто неможливо було видати книжку. Тому зі щирою заздрістю дивилися і Майя Богуславська, і Фелікс Спиридонов, і та ж Ольга Афремова, і ще з десяток їхніх колег на Станіслава Сенькова та Івана Любчика, котрі якимось чином вже мали свої тоненькі, як тоді казали, перші ластівки. Розчарувався щось видати окремою книжкою і Хрикін. Ось і віддав рукопис мені: «Ти молодший, отож збережи... Може, колись випаде можливість опублікувати...» Я не раз, уже в часи незалежності України, говорив йому про ті вірші, а він відповідав: «Іще не пора...»

Йому і справді було не до своїх віршів... Відкрив запізнілого, вшуканого поета Срібного Віку, чернігівця Ігоря Юркова, котрий аж ніяк не вписувався в художню прямолінійність 20-х. Книги цього поета, підготовлені Святославом, стали значною подією в літературному житті Росії та України, а відомий письменник Дмитро Биков опублікував у журналі «Огонек» хвилюючий нарис і про Юркова, і про Хрикіна. У 90-ті роки у власному «самвидаві» з'явилися тоненькі збірочки чернігівських поетів, починаючи від Ігоря Юркова і Петра Пиниці — товариша Святослава Хрикіна... Видав, зрештою, том «Русская поэзия Чернигова (двадцатый век)». Аж шістдесят імен у ньому! Нарешті, п'ять років тому, вийшла справжня книжка — книжка вибраних поезій «Жертвенный камень», один із рукописів якої ще й досі лежить на горіщі моєї дачі.

Востаннє я спілкувався зі Святославом Євдокимовичем на вечорі пам'яті поетів Кузьми Журби і Дмитра Куровського в музеї М. Коцюбинського. У грудні минулого року. Ми сиділи поруч, і він скаржився на слабе серце: навіть підійматися сходами на п'ятій поверх, додому, коштує чимало зусиль... А потім виступав, згадував тепло про Дмитра Мусійовича...

Він був схожий на давньогрецького мудреця Діогена — вже без отих кучерів, які я ще застав, з величною сивою бородою. Таким він і залишиться в нашій пам'яті.

Березень 2013 р.

Кленовий сік

Десь у четвертому класі ми весело провели весняні канікули. Весь тиждень ходили до Неданькового лісу, де вже зацвіла сон-трава, схожа на маленьких курчаток, а з беріз капав прохолодний сік. Ми смажили на вогнищі маленькі, загорнуті в чистий папір зі шкільних зошитів, шматочки сала, проткнуті загостреними паличками, тільки що вирізаними з верболозу, запивали наш нехитрий підобідок березовим соком і мріяли, що невдовзі настануть літні вакації — аж три місяці, коли можна буде вволю накупатися і смажити вже не сало, а тобою виловлених у річці й пічкурів, і плотвичку, і йоржів, а якщо кому пощастить, то і щуку.

Додому поверталися надвечірком, не з порожніми руками — хтось додумався до глиняного глечика, а правдивіше – до його горловини прив'язати вірьовочку, і ми, тримаючи за ту вірьовочку, несли у глечиках сік.

Володька з нами не ходив, бо в його дворі ріс клен, із якого Володьчин батько, колгоспний бухгалтер, пропустив сік. Але тим соком Володька нікого не пригощав, тож нам його ще дужче хотілося. Бо ж, як казали старші хлопці, він набагато солодший, ніж березовий.

Та що там кленовий сік... Через місяць, якраз на першотравень, Володька промчав вигоном, де зібралось все наше хлоп'яче товариство, на новенькому велосипеді. То був не просто велік, то був дитячий велік, іще не бачений у нашому селі — ніжно-зеленого кольору,

з написом на рамі «Орлёнок». Ні тоді, ні пізніше Володька так і не дав нікому покататися на ньому.

Згадав же я про Володьку не за кленовий сік і не за той дитячий велосипед, який тоді снився, мабуть, кожному з нас, а за те, що він нікого не запрошував до себе додому. Це тепер так просто і легко сказати: я не був у сусідньому магазині, де продають телевізори, бо їх в моїй квартирі вже три і всі набридли до опупіння, ніколи не заходив до страхових компаній — не хочеться бути обдуреним, не їздив до Португалії, Гондурасу та Мозамбіку, адже у всіх країнах не побуваєш... Але в селі...

Досі стоїть та хата, де мешкав Володька. Єдина хата у селі, в якій я тоді не був. Але живуть там давно вже інші люди. І заходити до неї мені немає потреби...

Квітень 2013 р.

Гра в «ножички»

Складаний ніжик — неодмінний атрибут хлопчачих кишень: ним і лозину виріжеш, і лука змайструєш — прямо в лісі, і взагалі ти не хлопчак без ножики, як індіанець без томагавка. Мій сусіда Васюта, старший за мене на три класи, — неабиякий віртуоз у «ножових» забавах: він ножичка так кине і з плеча, і з ліктя, і з підборіддя, і навіть з потилиці, що той, перевернувшись кілька разів, точно ввіткнеться лезом у землю...

Зазвичай грали ми в «ножичка» рано навесні, як тільки на вигоні розтане сніг, коли ще немає зелені та бджіл і земля пахне таловиною та хмільною прілістю. Окреслювали коло, ділили його на рівні сектори — за кількістю учасників. Грати з Васютою, звісно, ніхто не хотів, він усе одно перемаже, та все-таки грали, бо ж не виженеш його, старшого, з нашого товариства.

Але цього разу не виграв ніхто. Мої «кордони», відібрані гравцями, швидко скорочувалися, я вже стояв на одній нозі, мов чапля на болоті, а перед носком мого новенького черевика тягнулася вузька смужечка «моєї землі», що катастрофічно звужувалася. Черга дійшла до Васюти, він стиснув пальцями лезо ножа, націлівся. Весняне яскраве

сонце на мить засліпило мене, і я не бачив, як ніж увіткнувся не у глевку землю, а в мій черевик. Я голосно скрикнув і присів — із розрізаного черевика цебеніла кров.

Із допомогою хлопців я дошкандибав додому, де, на радість, нікого не було. Рана, на ще одну мою радість, виявилася незначною – я швидко замазав порізані пальці зеленкою, забинтував. Увечері сказав матері, що на уроці фізкультури стрибав через «козла» й підвернув ногу, і мати пообіцяла, що нагадає Власовичу, нашому вчителю, щоб уважніше дивився за нами, адже так і інвалідом можна стати.

А ось із новенькими черевиками трапилася притичина. Як не ходив крадькома, так, щоб рідні не бачили мого взуття, як не ховав його на ніч під ліжко, батько все одно помітив розрізаний носок. І все зрозумів: відібрав у мене ножика й дав добрячих дерунів. А через кілька днів усе ж купив мені черевики — негоже ж на Паску в зіпсованих ходити.

Відтоді ні я, ні мій старший товариш більше в «ножички» не гралися. Васюта був дуже вдячний мені за те, що я взяв вину за розрізаний черевик на себе. Ми ще більше заприятелювали, хоч після школи й рідко бачилися. Наша дружба раптово скінчилася того далекого року, коли його не стало...

Квітень 2013 р.

«Чубарейко небо оре»

Найстрашніша ікона, як мені здавалося в дитинстві, висіла на покуті хати в нашій сусідки: юнак на здибленому огирі в залізних латах мужньо простромлює списом пащу велетенського змія. Того змія я боявся і, заходячи до тітчиної хати, відвертався, вмощувався за стіл спиною до нього, щоб не бачити отого страховиська. Тітка Марина, відчувши мій страх, якось втовкмачувала: то ж святий Григорій-Змієборець, наш захисник, а дракон — то нехрист. Що таке нехрист, я ще не знав і жалів тітку, що живе з таким чудиськом.

На день Григорія-Змієборця в нашому селі був храм. Зранку господині, посіявши огірки на грядках, готувалися накривати столи: но-

сили до льохів іще звечора розлитий у миски холодець, щоб швидше застигав, кришили вінегрет, пекли коржики...

А ще цього дня вперше виганяли корів на пашу. Слідом за чередою не поспішаючи чимчикували на луки й чоловіки – корови за зиму застоялися у хлівах, їм давно кортіло вирватися на волю, знюхатися одна з одною. Тому без господаря не обійтися. Дехто вів корів, особливо первісток, на налігачі аж до пастівника, щоб їй не вкололи рогами старші. Особливо раділи пастухи, адже їм пасти череду лише до обіду.

Разом із чоловіками поспішали й ми, хлоп'ята. Ми теж раділи. Нам додавали святковості і цей ранковий вихід за село, й поважний чоловічий гомін, і шемрання молодих трав під коров'ячими губами, й ледь видимий туманець над річкою, і пісня чубарейка в небі (так називав жайвора дід Лександер).

Отой чубарейко то високо здіймався в голубу просторінь травневого неба, то, склавши крильця, стрімко падав «каменем» униз і в цю мить ставав схожим на маленьку грудочку землі. І аж ніяк – на птахів: ні на всюдисущих і розбійникуватих горобців, що живуть під стріхою, ні на співочих синичок (насправді вони не сині, а світло-зелені), котрим я щоранку насипав пшоно в годівничку на старій сливі, ні на пишних червоногрудих снігурів.

«Чубарейко небо оре», — згадую я також слова старого. Мені невтямки було, що дід мислить метафорами, хоч і не знає, що воно таке. Та цю його метафору я зятив на все життя. Вона нагадує мені і про ту «жахливу» ікону, і про радісне храмове свято, і про те, як виганяли череду на луки, й, безперечно, про пісню чубарейка, яка оре не тільки небо, а і мою душу, і мою пам'ять...

Травень 2013 р.

Інтелігентний бузок

У пору мого дитинства білий бузок зацвітав лише перед вікнами сільської ради.

— Ти диви, наші бузки цвітуть фіолетово або блідо-рожево, а в Андрія Івановича — біло, наче в місті. Інтелігентний бузок! —

крізь товщу літ чую язикатий голос чи то тітки Марії, чи то тітки Лисавети.

Ні Марія, ані Лисавета інтелігентками не були — ходили на колгоспні буряки, на точок, одне слово, куди пошлють. Як не був інтелігентом і Андрій Іванович, голова сільради. Інтелігентність у нього засвідчували єдиний галстук, запраний і знову вкотре засмальцьований, та сталінський картуз, куплений відразу після війни. Тоді в селі не було чоловіків, і його, контуженого на фронті, обрали головою сільської ради. Освіти він мав лише сім класів. У нього в кабінеті на столі чомусь лежали рахівниця з відкладеною цифрою дванадцять і вже згаданий картуз. Над ним не змовкало радіо-брехунець. А оскільки в ті роки по радіо часто звучали музичні передачі, то Андрій Іванович знав і всі опери та оперети, й концерти Шаляпіна, і, звісно, його пісеньку про блоху, яку дуже любив. Навіть на весіллях заспівував перший куплет, показуючи свою інтелігентність зніяковілим сільським чоловікам.

*Жил-был король когда-то,
При нем блоха жила.
Блоха, блоха...
Ха-ха-ха-ха...*

За ці двадцять років він роз'ївся, запанів. А ще пишався, що його єдина донька стала першою в селі студенткою: «Вивчиться — інженером стане». Донька справді вивчилася і стала інженером, а на пенсію пішла з заступника директора наукового інституту. А ось Андрія Івановича після чергових виборів не затвердили головою — підвела й освіта, і та ж його інтелігентність.

Сьогодні в селах місцевою радою керують жіночки з вищою освітою, переважно вчительки, однак такі ж невгамовні й язикаті, як рядові колгоспниці — тітка Марія або тітка Лисавета.

А білий бузок щовесни тепер квітує біля багатьох сільських будиноків, особливо там, де живуть випускники та студенти різноманітних вузів. Ось тільки проблематично називати їх інтелігентами...

Травень 2013 р.

«Город, не имеющий книжной лавки...»

«Книги — діти розуму». Коли я згадую цю просту істину, мовлену колись англо-шотландським сатириком Джонатаном Свіфтом, мимоволі напрошуються рідні почуття, опечалені нашим сьогоденням. Та чи сьогоденням...

Ще Тарас Шевченко в своєму «Щоденнику» за 9 серпня 1857 року повідомляв: «По слухам знаю я о существовании книги под названием «Описание города Астрахани». Но о приобретение ее здесь на месте и помышлять нечего. Город, не имеющий книжной лавки, значит, и читателей не имеет. А как бы кстати иметь теперь в руках эту книгу». На жаль, тоді ще не було книгарні не тільки в Астрахані, а й в іншому губернському центрі — Чернігові: її відкрив через чотири роки Марк Кранц, з приводу чого славетний байкар Леонід Глібов писав:

*Была пора: вокруг носился
Над градом нашим книжный мрак,
Но из тумана Кранц явился,
Как осветительный маяк.*

Співчуваємо тогочасним освіченим людям, тому ж Тарасові Шевченку: ми часто забуваємо, що він закінчив Петербурзьку Академію мистецтв — найліпший навчальний заклад Російської імперії.

Та повернемося до наших днів. Кількість книгарень постійно скорочується. Давно вже їх немає у великих селах, нема і в окремих райцентрах.

А нещодавно дуже здивувало рішення Міністерства освіти і місцевої влади про закриття в університетському Ніжині спеціалізованої книгарні «Освіта». Ця крамниця відчинилася у самому центрі міста, у щойно збудованому гуртожитку №2 педагогічного інституту, нині університету, ще у 1960 році.

Відтак «Освіта» стала рідною домівкою для кількох поколінь студентів Гоголівського вузу, що купували тут і підручники, і художню літературу, багатьох його викладачів. Скажімо, я не уявляю унікальні

приватні бібліотеки без книжок, куплених якраз в «Освіті», в академіка Національної академії наук України, найкращого вітчизняного фахівця з літературної компаративістики, Шевченківського лауреата Дмитра Наливайка чи в доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедрою української літератури університету Олександра Ковальчука...

Проти закриття виступили депутати Верховної Ради України Ірина Геращенко та Марія Матіос. Вони наголосили, що колектив крамниці вже заявив протест проти спроб виселення і готовий до страйку. Проте під тиском громадськості оренду книжкової крамниці продовжено. Та чи зрозуміють це книги, хоч вони і «діти розуму»?

Червень 2013 р.

«Є вічна загадка любові»

У романі Григорія Тютюнника «Вир», написаному піввіку тому, є прозові рядки, що зближують золотом поезії щонайвищої проби, особливо на тлі недолугих віршів наших молодих письменників, контужених постмодернізмом.

Хіба не вражає: «Над Ташанню пахло вербовими кладками. Несло тонку, як слина з бичачої губи, павутину. Беева гора із жовтим лісом блищала, мов іконостас. У сазі підпасалася перелітна птиця: казарки, нерозні, свищі. Підібгавши ногу, красувалася чапля, з чорного носа капала вода. Пеньки чорніли ковадлами. Осока полоскала у воді зелені ножі. Над левадами стояв цибулячий дух конопель. Кричали білі гуси. Хтось бив праником по шматтю: апть, апть, апть. Сонце крутилося у вирі, і від нього відлітали іскри, як від наждачного точила».

Хіба не хвилює: «Брати-ковалі похапцем клепають молотками чересло місяця...», «Свіжовідклепаний місяць вичахав у холодній безвісті...», «Морози давлять, аж тини тріщать».

Понад сорок років тому, в 1972-му, з'явилася книжка «Батьківські пороги» Григора Тютюнника, де надруковані і «Коріння» — спогади про старшого брата, автора «Виру». Книжка вразила мене, і я, студент Ніжинського педінституту, написав відгук (до рецензії мені ще

не вистачало кебети), який надрукувала газета «Комсомольський гарт» (25 січня 1973 р.)

Захопило, перш за все, «Коріння»: не заідеологізовані на радянський штиб спомини дозволили мені зблизька подивитися на їхнє рідне село (а це Шилівка на Полтавщині), хоч трохи пізнати перипетії літературних шукань, збагнути непересічний талант романіста. Надто запала в душу кінцівка цього п'яного есею: «Мало — бачити. Мало — розуміти. Треба любити. Немає загадки таланту. Є вічна загадка любові».

Так сказано про старшого брата. Нині ж, з висоти років, ця мудрість зачіпає і його — Григора Тютюнника, і його літературних побратимів Миколу Вінграновського та Василя Стуса, Євгена Гуцала і Ліну Костенко... Воістину, цей афоризм Григора став візитівкою нашої літератури. Справжньої...

Червень 2013 р.

«Ти не з Сапонової Гути?»

Майже зникле з моєї дитячої пам'яті те далеке знайомство з Юрієм Збанацьким — улюбленим письменником, Героєм Радянського Союзу, який у роки війни командував партизанським загonom. Почувши мое прізвище на семінарі початківців-школярів, він підійшов до мене і запитав: «Ти часом не з Сапонової Гути? Були в мене в загоні партизани Сапони, саме з того села, славні хлопці...»

Я, від несподіванки, промимрив, що не звідти, але у нашій Рудці є теж чимало людей з такими прізвищами, навіть куток зветься Сапонівкою. Не знав я тоді, що вже немає Сапонової Гути — невдовзі після війни мешканців переселили до сусідніх сіл, а на її території розташувався військовий полігон. Не віддав і того, що біля Борзни лежить маленьке село Сапонівка, а біля Нової Басані — хутір з такою ж назвою...

Згодом, залюблено дивлячись на мене, молодого літератора, чернігівський поет-фронтовик, надзвичайно талановита людина і опозиціонер до тодішньої компартійної влади Дмитро Куровський часто

повторював: «Бандит ти, Сапон...» Уже після його смерті я довідався, що на його рідній Борзенщині діяв у 20-ті роки зі своїм загоном мій однофамілець... І був він не бандитом, а повстанцем проти більшовицького режиму, який нині вартий добротного пера Василя Шкляра. Тим своїм земляком подумки і пишався Дмитро Мусійович.

Свого часу моє прізвище намагалися розгадати поет Андрій М'ястківський, у роду якого було щось молдавське, грузинський літератор Гурам Петріашвілі, багато інших людей. Удячний їм за це, але це тільки версії. Мої також...

Древній пращур мого роду (дослівно «миловар») був римським воїном. Коли майже дві тисячі років тому римляни завоювали даків (нащадків румунів і молдаван), він назавжди залишився на їхній землі захищати східні рубежі імперії. А 1497 році його рід переселився на Сіверщину (є згадка про «навалу молдаван» в історика Миколи Маркевича), тут заснували і Сапонову Гуту, і Сапонівки... Змішалися з корінним населенням, увібрали нашу мову і давно вже є українцями-поліщуками.

Варвара Сапон, моя родичка з Рудки, була бабусею відомих письменників Михася і Миколи Ткачів. Нині Микола Ткач, не тільки як чудовий поет, а й етнолог, професор Київського університету культури і мистецтв, видає книжку, де дослідив і родовід своєї бабусі. Працюючи в архівах Києва і Чернігова, заглянувши навіть у післявоєнні господарські «талмуди» Рудківської сільської ради, він виявив найдавнішого нашого предка, зафіксованого в документах — Карпа Сапона, який народився близько 1660 року...

Читаючи цю захоплюючу студію, яка углибає на десять поколінь мого роду, я підрахував, що від того загадкового і небаченого ніколи Карпа Сапона за ці роки народилися близько тисячі моїх однофамільців, тобто моїх родичів. А скільки ж людей у родовідній гілці того ж римлянина за дві тисячі років?..

Аж моторошно стає від того...

Липень 2013 р.

Бавільський схожий на Белінського

У сучасного російського письменника Дмитрія Бавільського, «невисокого зростом, товстенького критика, прозаїка, драматурга, поета в окулярах, приголомшеного постмодернізмом» (вислів критика Вячеслава Куріцина), є роман «Ідці картоплі».

Назва взята з класичного полотна видатного нідерландського художника-постімпресіоніста минулого Вінсента ван Гога. Розповідається ж у романі про сучасну пані бальзаківського віку, наглядача художнього музею міста Чердачінська (читай Челябінська, звідки родом автор), котрій глузд за розум завернув: бо ж має бойфренда — ровесника і однокурсника свого сина. Серед багатьох нісенітниць роману згадується і наша рідна мова...

У розділі «Те, що сьогодні здається архаїчним», тобто таким, що вийшло із загального вжитку, Дмитрій Бавільський, після «муміє», «тролейбусів», «амарето», «факсів і термінових телеграм», «співів під гітару», відносить до архаїки також «українську мову».

Що це? Традиція, а чи новітні російські звичаї зневажати, хоч би одним словом, усе українське? Чи недолугий жарт московського прозаїка, мета якого — прославитись? (А він таки прославився — роман перекладений кількома європейськими мовами). Здається, все вкупі.

У нашій мові є таке емке слово «пошесть», тобто масове заразне захворювання людей і тварин, а просто кажучи епідемія. Такою пошестю — нелюбов'ю до українців — постійно хворіє російська література. Переплюнув цих «писателів», звісно, Віссаріон Белінський ще позаминулого століття. Він не визнавав «малоросійського наречія», називав наш народ племенем, радив деяким українським письменникам припинити писати на незрозумілій для всіх, а отже, і неіснуючій взагалі мові.

Ось його рядки про книжку Миколи Маркевича «История Малороссии»: «Малоросія ніколи не була державою... Плем'я може мати тільки народні пісні, але не може мати великих поетів, великих можуть мати тільки великі народи...»

Яблуко від яблуні недалеко падає. «Неистовый Виссарион» давно має літературних правнуків та праправнуків, котрі вперто продовжують його справу. Серед них і Бавільський, майже схожий, аж римується, на Белінського...

Липень 2013 р.

Клятї ієрогліфи

Десь на денці моєї дитячої пам'яті ледь жевріє згадка про чернігівський базар. Рожевощокі молодиці із придеснянських сіл жваво торгують молоком і яблуками, а вони скромно стовбичать осторонь — низькорослі, з вузькими очима, з неприродною, як на мене, жовтизною на обличчі. «Це китайці...» — спробував розтлумачити мені батько.

Китайці продавали дешеві персні та сережки, камінці для запальничок, мішуру, ще багато різних дрібничок і, звісно, найдефіцитнішу на той час річ — голки. Власне за голки і шанували наші жінки пришельців зі Сходу. Та коли за одну ніч на центральному майдані стягли з постаменту пам'ятник Сталіну, та й сам постамент умить розібрали, раптово не стало і їх. Натомість з'явилися голки у магазинах.

Із тих далеких років Китай — загадкова для мене країна. І цю загадковість не знімають ні сила-силенна перечитаних книжок, ні розповіді друзів, які там бували, та й сама поїздка до Китаю не притлумить моєї цікавості.

Невже ті маленькі і нещасні китайці, яких я пам'ятаю з дитинства, нащадки однієї з найдавніших цивілізацій світу? Невже вони подарували людству папір і книгодрукування, порох і магнітний компас, іще десятки винаходів: шовк і морозиво, вітряки і кінський хомут, залізний плуг і механічний годинник, сірники та сейсмограф? Збудували Великий китайський мур — грандіозну споруду всіх часів і народів? Прорили 48-кілометровий канал Босфор-2 кам'янистими горами Фракії у Туреччині? Щоправда, канал — то майбутнє китайонців, 2045 рік, однак я охоче вірю роману-пересторозі Юрія Щербака «Час великої гри».

Я знаю ще зі школи лише одне слово — «фанза», по нашому «хата», але мені ніколи не зрозуміти конфуціанство і даосизм — релігії та філософії, зрештою душі китайців.

Та особлива заковика — оті ієрогліфи. У нас деякі першачки тільки-но вивчають тридцять з гаком букв, а китайчат приймають до першого класу зі знанням мінімум 350 ієрогліфів. Випускник середньої школи володіє 3-4 тисячами, випускник вузу — п'ятьма. А найосвіченіші мужі Піднебесної знають аж десять тисяч. Усього ж ханське письмо має більше 50 тисяч знаків!

Справді клятї, як для мене, ієрогліфи. Але ж саме вони, мабуть, формують працелюбність китайців: ця країна нині має одну з найрозвинутіших економік світу. Малопомітні написи на бірках «Made in China», себто вироблених на берегах Янзи і Хуанхе, розмаїття товарів, починаючи від дитячих іграшок, вже нікого не дивують. І не треба бути ясновидцем, щоб передбачити — в недалекому майбутньому всміхнені й підприємливі китайці відкриють в нашому місті свій ресторан, а згодом заселять і цілий квартал, звісно, китайський. Як і в більшості міст світу, зокрема, й Росії. «Се ля ві», тобто «таке життя», — мудро кажуть, щоправда, не китайці, а французи.

Серпень 2013 р.

Не в Сіднеї, а в Седневі...

Написано Сідней — читаю Седнів... Мені, певна річ, шкода, що я ніколи не блукав сіднейськими вулицями, не милувався сходом сонця над Тихим океаном чи «віялами» модерного оперного театру, не задирав голову на височезні хмарочоси цього найглобальнішого міста не тільки на австралійському континенті, а й усьому світі. Проте мені дорожче містечко Седнів: з його тихими вуличками і напрочуд дивною енергетикою, яку ще слід пошукати в нашій Україні. В цьому містечку так тісно все переплелось — й історія, і героїка, і пісенність...

Седнів, тоді ще Сновськ, найперше — наші найдавніші Фермопіли: тут майже тисячу років тому в лютім бойовищі чернігівський князь Святослав Ярославич з трьома тисячами дружинників розгромив

дванадцять тисяч половців і полонив їхнього авторитетного хана Шарукана. Того Шарукана, який, вселяючи жах у свідомість наших далеких предків, увійшов у їхню пам'ять як змій Горинич, що ім'я його згадується в безсмертній поемі «Слово о полку Ігоревім», що з ним пов'язують назву сучасного міста Харкова, що, зрештою, від тої переможної січі в листопаді 1068 року кипчаки майже на двісті літ стали союзниками чернігівських Святославичів, дякуючи, перш за все, що наш князь вчинив по-лицарськи — відпустив хана на волю.

Седнів старіший і за Чернігів, і, мабуть, за Київ, не кажучи за Сідней: понад двісті років тому, коли англієць Артур Філіп звів першу оселя колоніального поселення на березі Тихого океану, в околицях містечка над Сновом історик Опанас Шафонський нарахував близько 500 язичницьких курганів. Ті ж кургани бачимо і на малюнках Тараса Шевченка. Деякі історики минулого кажуть, що Сновськ ще до Чернігова був чільним містом Сіверянської землі, що, як свідчить літопис, ще в 1149 році існувала якась «Сновська тисяча». На жаль, не зафіксована літописом «Седнівська Січ», що дала палким любителям рідної минувшини стверджувати: перша січ, як осередок українського козацтва, виникла саме тут, звідси пішли козаки-седнівці обживатися за дніпровські пороги, де й подала Запорозька Січ.

Зачарувало гостинністю тамтешніх поміщиків-українофілів Іллі та Андрія Лизогубі, як і саме містечко, Тараса Шевченка. Окрім малюнків та портретів, створив він тут поему «Осика» та написав передмову до другого видання «Кобзаря». Це не просто передмова, а літературний маніфест до «братії української возлюбленої», тобто до письменників, де автор висловлює свої міркування, такі схожі з сучасними.

Седнів уславили брати — сини Андрія Лизогуба: Дмитро — революціонер-народник, один з представників політичного тероризму в Російській імперії, образ якого Лев Толстой змалював у оповіданні «Боже і людське», та Федір — голова Ради Міністрів Української держави гетьмана Скоропадського, а також — адвокат, депутат Першої Державної Думи, в якій очолював українську фракцію Ілля Шраг (за походженням — німець, дружина — єврейка!), український поет, представник «розстріляного відродження» Аркадій Казка ... Та ще некананізований святий Гриць Золотюсінський (Мірошників), який

передбачував багатьом седнівцям їхню долю. І майбутню солдатчину, як стверджує легенда, він теж угадав Тарасові Шевченку ...

Працюючи десять років тому над книжкою «Седнів», я не міг не порадитися з найстарішим зі чернігівських митців, народним художником України Анатолієм Шкурком, позаяк він знав усіх знаменитостей, які творили на полотнах неповторні седнівські краєвиди в Будинку творчості художників. Анатолій Ничипорович, безперечно, не тільки знав і дружив з Миколою Глущенком і Тетяною Яблонською, які приїздили сюди щоліта, а й, на мій подив, був ініціатором відкриття Будинку...

— Це був початок 60-х років. На засіданні правління республіканської Спілки художників розгорнулася дискусія про влаштування власного Будинку творчості, точніше: де його будувати. Пропонувалося мальовниче село Шишаки на Полтавщині, але виникали сумніви — щоб дістатися туди, необхідно подолати півсотні кілометрів бездоріжжя. Ось тоді я запропонував Седнів: мовляв там і природа чарівна, і традиції славні — працювали ще в минулому столітті і Тарас Шевченко, і Лев Жемчужников, і Опанас Сластіон. Пропозиція зацікавила членів правління, але, зрозуміло, постало питання: «Треба ж побачити ваш Седнів?» «Будь ласка, — кажу, — закінчимо засідання, сядемо в спілчанський автобус і в дорогу...»

— До Седнева приїхали наприкінці березневого дня, — продовжував спогадувати Анатолій Ничипорович. — Поблукали старим парком зі знаменитою Шевченківською липою, помилувалися садибою Лизогубів і кам'яницею, постояли на крутосхилах над Снов'ю, звідки далеко простягнулися у променях призахідного сонця ще засніжені луки та ліси, спустилися до альтанки, де, кажуть, Глібов написав «Журбу»... «Це ж ще зима, а яка краса тут влітку...» Одне слово, вибір зроблено.

Нині Національна спілка художників є одним з ініціаторів проведення Всеукраїнського літературно-мистецького свята «Седнівська осінь»: вже стало традицією щороку на це свято відкривати пам'ятник і за кількістю їх на душу населення містечко впевнено тримає рекорд в Україні.

Але свято лише один день. В інші ж дні, згідно з відомими словами історика Михайла Грушевського, містечко «задумано мріє про

колишнє життя серед своїх старовинних церков», згадує «панські садиби, козацькі гробовища, останки співацьких цехів, фольклорні скарби й діалектичні пережитки — багатющі наукові й національні клейноти». Мешканців Седнева не звинуватиш у дрібномістечкових комплексах, але тут майже немає молоді. І ота нещодавно відкрита школа, що серед тиші лизогубівського парку схожа на казковий палац (такій школі позаздрить і губернський Чернігів), не знімає проблему...

І все ж таки віримо в щасливу долю цього містечка, назва якого так схожа з австралійським Сіднеєм.

Серпень 2013 р.

Останній день дитинства

Той день випав на початок вересня. Я прийшов зі школи, смачно пообідав, потім неквапом поглянув у вікно і обімлів — немає нашого осокора, на якому я провів всеньке літо. Вибіг з хати і зупинився на городі: так і є, спиляли...

Ще до війни цей осокір був найвищим у селі, кажуть, тоді вже йому давно минула сотня років. Коли ж у 41-у році німці наступали на Чернігів, то на нашому городі стояла радянська гармата-гаубиця. І щоб дерево не заважало гатити снарядами по Гомельському шосе, де дружно рухались ворожі піхота і танки, бійці зрізали його до половини. Я, звісно, того не пам'ятаю, адже народився після війни.

За двадцять з гаком років гілки осокора, що вирости довкола зрізаного, стали міцними стовбурами, а поміж них ми, троє сусідських хлопчаків, кублилися все те літо. Щоправда, до нашого «гнізда», тобто на висоту триповерхового будинку, нелегко потрапити: біля дерева ми ховали вірвовочну драбину з дерев'яними шаблями, яку закидали на найнижчу гілляку, а залізши на осокір, підіймали. Отже, нашого «майданчика» ніхто не бачив, зате перед нами все село — як на долоні. Нас не дошкуляло літнє сонце і вітри. Ми цілими днями грали у підкидного дурня, розказували почуті від старших хлопців анекдоти, борюкалися.

А якось змикитили на осокорі зварити кашу, обов'язково засмачену шкварками. Довго шукали залізного листа, на якому розпалили вогнище. Над ним повісили казанок, всипали туди гречку...

Але скуштувати каші не довелося. Сусіди побачили димок, що слався над осокором. Думали, що то блискавка влучила в нього, але якраз грози, тим більше грому, тоді не було. Першим пришкутильгав дід Антон, якому належали і осокір, і лужок біля нього. Одне слово, заробили на круті дереуни.

Пиляти дерево, стовбур якого ми втрюх, розставивши руки, не могли обійняти, син діда Антона привіз із Чернігова півбригади ремонтників, які ще не баченими в селі бензопилами «Дружба» швиденько з ним справилися, випили могорич і з піснями поїхали на «летучці» до міста. А дід аж до зими возив підводою окоренки та гілля старезного осокора, а потім цілий рік топив ними піч.

Весною молоденькі пагони від могутнього кореневища осокора густо вкрили лужок, і дід Антон кілька разів за літо їх скошував. І, здавалося, він знищував не пагони, а наші дитячі забави. Підіймалися пагони і наступних весен, але все менше і менше. Як і спалахи пам'яті про сокорину, яку в селі майже ніхто не згадує.

Вересень 2013 р.

Пуд

Старезний сад зі спіяними верхівками яблунь, груш та слив, що нагадували щербатих сільських бабусь, маленькі стіжки отави та ще небачений мною виноград, крізь листя якого пробивалися тоненькі пензлі з жовтогарячими фарбами осіннього сонця... Назавжди мені впам'ятку і прадавня хата в тому саду, пуки махорки під стріхою...

У тій хаті посеред саду з виноградом мешкав химерний старий зі ще химернішим іменем — Пуд. Бачив я його лише раз: до нього, у сусіднє село, ми з батьком їздили підводою на храм, на Покрову. На храм, зазвичай, ходять до своїх рідних, але отой Пуд нам не був родоком — просто приятелював з юнацьких літ з моїм покійним дідом Іваном. Їх разом заголили в москалі ще перед імперіалістичною, трішки вони воювали, а потім їх полонили австріяки.

Про трирічний полон, який вони відбули на фермі у доброго австрійського бюргера, було найбільше згадок. Він навчив і справжню буженину задимлювати, і варити та пресувати «сири-моосбахери», що так пахнуть медом і волоськими горіхами. Та найбільше вподобав Пуд виноград, що в нас тоді ще не ріс. Навіть привіз саджанці у своє село, в наші суворі зими.

Взагалі Пуд був помітною постаттю у наших селах — він єдиний, хто не записався до колгоспу, хоч як його не залякували, не пішов при німцях служити старостою, хоч як його вони не просили. За свою кремезну статуру його жартома називали «півтора центнера», і мені, малому, здавалося, що це повне його ім'я, а скорочене, звісно, Пуд. А ще дядьки балакали, що його батько мав якісь неприємності зі священником, за що піп дав немилозвучне, вигадане ім'я малому. Щоправда, коли я став студентом, прочитав, що таке ім'я справді у святцях є, але воно давно застаріле і рідко вживане. Одна була прикрість, що приятель мого діда мешкав самітником — ще молодою померла його дружина, не послав їй Господь і дітей.

На жаль, виноград уже був зібраний, почавлений і червонів булькаючою масою у старезних бутелях на маленьких вікнах Пудової хати. А тому мій батько ледь назбирав жменю одиноких ягідок, але таких запахущо-солодких, з холодною росою, що мені ці ягідки були дорожчими за храмові цукерки, якими, прощаючись, щедро наповнив мої кишені господар.

Десь за рік-півтора його не стало. Але в мене на довгі роки залишилася його незрима присутність, що поглядає третім оком на мою теперішність із свого патріархального віку, із проминутих літ. Уже забулося його обличчя, але отой магнетичний погляд не забувається. І я не здатен те пояснити...

Серпень 2013 р.

Дві куфайки

Мені й досі невтямки, чому до цього часу не поставили пам'ятника... куфайці. Адже в ній більшість свого життя ходило не одне покоління

радянських людей – від зеків до заводських трудяг, колгоспних їздових і жінок-селянок, які намагалися в них зігрітися на осінньому буряковому полі, і, звісно ж, трактористів.

Майже півстоліття минуло, як з'явився в газеті «Молода гвардія» вірш про куфайку тоді ще юного поета Юрія Коваліва, а досі в пам'яті рядки:

*Вона висить на гвіздку у сінях,
Пропахла бензином і солідолом...*

У цей універсальний стьоганий ватник, для показухи, вдягалися навіть перші секретарі сільських райкомів партії. Вдягалися і ми, старшокласники середини 60-років, теж здебільшого для годиться, бо майже у всіх тоді були «москвички» — модні напівпальта. У куфайках ходили до школи, а ввечері бігали до клубу і навіть на перші побачення.

Якось ранньої весни ми приїхали до Чернігова сфотографуватися для випускного альбому. Уявіть собі – всі хлопці при костюмах, у білих сорочках, при тонких чорних краватках і в... куфайках. Побачивши таке пухка жіночка з фотоательє злостиво розреготалася: «Зразу видно – сільські...»

З тієї пори не забувається і ось такий анекдот. Сидять двоє в обнімку над річкою, милуються зоряною ніччю, мовчать. Нарешті озвалася дівчина:

— Петре, скажи мені тепле слово.

Той подумав і каже:

— Куфайка!

— А ще тепліше...

— Дві куфайки!

Тепер же куфайку – засмальцьовану, ношену-переношену – можна побачити хіба-що на опудалі, що стоїть на городі одинокої бабусі, лякаючи горобців.

Та я про пам'ятник. Є ж у Полтаві пам'ятник свині, у Сумах – рафінаду (дякуючи цукроварням Терешенків), у Ніжині – огіркові, у Брянську – токарному верстатові, в Гомелі – водопровіднику, вже не кажучи про нашого сусіда Києва. Отже, може й справді в Чернігові отаким чином пошанувати куфайку?

Серпень 2013 р.

Картопляне сонечко

Свого часу Чернігівщину називали «картопляним Донбасом». У вересні на полях — сотні картоплезбиральних комбайнів, на польових дорогах — сотні автомашин, вантажених «другим хлібом». А на полустанках його завантажують у вагони матроси — до Севастополя відправлялося кілька ешелонів: весь Чорноморський флот мав неабиякий апетит до нашої картоплі. Як мали його і шахтарі «справжнього» Донбасу.

Майже тридцять років тому я написав про це роздуми, які надрукувала обласна газета «Комсомольський гарт». Зокрема, запропонував відкрити в Чернігові, «столиці нашого Донбасу», кафе (за прикладом побаченого в сусідньому з нами російському Брянську), де б спеціалізувалися на виготовленні страв із картоплі. Так сталося, що пропозиція сподобалася першому секретареві обкому Компартії України Миколі Уманцю. Правдивіше — він і сам думав про такий заклад громадського харчування, з різними там картопляними дивами: смаженою з шинкою, фаршированою грибами, запеченою з беконом, шпигованою салом з часником, а також, як годиться, з дерунами та оладками — справжніми народними делікатесами з бульб. Публікація пришвидшила відкриття в одному із залів торговельного комплексу «Полісся» (нині проспект Миру, 32) кафе «Чернігівська картопля».

Та пам'ять повертає у часи давніші, в післявоєнну пору, коли ще і не снилася нашій картоплі... фітофтора. Восени картоплинням обкладали свої убогі хатки сільські вдови-солдатки, щоб не так було холодно у їхніх оселях. Хоч трішки їх зігрівало серед лютих зим оте картопляне сонечко. Та й їли вони, бідні, одну картопельку...

Мабуть, знав про це і Михайло Васильович. Адже родом із селянської родини з Вінниччини, солдат-фронтовик.

Але недовгою була доля нашого «картопляного» кафе. Настала перебудова, і його закрили. Нині вже смішно називати Сіверянщину «картопляним Донбасом», та й шахтарі Донбасу давно вже втратили колишню славу.

Серпень 2013 р.

«Принеси кліренс!»

Часто згадую недолугу билицю зі свого армійського життя. Субота, як завше — парко-господарський день, і ми, танкісти, нехотя поспішаємо до боксів. Ми любимо нашу бойову техніку. Але роботи там на якусь годину, ото ж екіпаж тягне її, як kota за хвоста, аж до обіду, а то й просто симулює.

Сержанти, командир і навідник гармати сховались у башті, ефрейтора механіка-водія теж не видно — він дримає, закрившись люком. Лише рядового заряджального заганяють під днище танка, адже він за нього відповідає, та й для офіцерів «відмазка» — ми, мовляв, працюємо чи точніше, «арбайтен», оскільки служили в «радянській» Німеччині. Але спробуй влєжати горілиць узимку на холодному бетоні. Згодом сержантам стає шкода заряджального і хтось із них гукає: «Рядовий такий то, принеси нам кліренс, на ось відро...»

Рядовий в танковій «учебці» не вчився, не було в його і власного автомобіля. Він не знає, що кліренс — це віддаль від найнижчих точок транспортного засобу, за винятком коліс, до рівня землі. Є він і в танку. Але кліренс — абстрактне поняття. Його не можна взяти в руки, а тим більш принести, навіть у відрі...

Рядовий у розпачі, заглядає і під днище, і під траки танка, кидає погляд на броню... В цей же час вилазять з башти командир і навідник, поволі відсовує свій люк механік-водій, збираються хлопці з сусідніх екіпажів. Хтось не витримує — сміється, і ту ж мить лунає такий регіт, що, здається, здіймається бетонний дах боксу...

Сьогодні ті сержанти — здебільшого прості селяни на безкраїх просторах України, Росії, Білорусі, Молдови... І їм дивно чути від якогось молодого районного чиновника слова: «Принесіть ще й кадастр...» Невтямки моїм колишнім командирам та навідникам що таке консенсус і дефляція, мейстрім і гаджет, емісія та офшор, хостес і хостінг, бойфренд і постінг, смартфон і айфон, екстрадиція та пролонгація...

Навіть відра не дають, щоб зібрати всі ті ненаські, чужинські слова і винести їх на смітник.

Вересень 2013 р.

«Беседа» при «палайці»

Два роки тому пошановано Шевченківською премією закарпатця Петра Мідянку за його поетичну збірку «Луйтра в небо». Луйтра — це драбина, східці. Таких діалектних і архаїчних слів у нього чимало. Вони, «як цифрові стовпи лексикографії, як аромат загадкового маргінесу» (слова його земляка Мирослава Дочинця), презентують цього екзотичного поета з не менш екзотичної Срібної Землі. Справді, закарпатська говірка незвичайна (вперше я її почув старшокласником із уст свого ровесника Василя Густі і не міг нічого второпати), а Петро Мідянка, Мирослав Дочинець і Василь Густі – талановиті літератори.

Але ще в далекому 1974 році вийшов у тоді авторитетному видавництві «Наукова думка» «Словник поліських говорів» Панаса Лисенка, де є слово «вуйтра» (правдивіше «вуойтра»), що означає теж «драбина, якою користуються, щоб піднятися на дах хати». Там таки зустрічаємо і «чубарейка», тобто жайворонка — яка мила поліська назва цієї пташини! Там же надibuємо на такі слова, як «палайка» (багаття), «завгодей» (заздалегідь), «хрупуст» (листки капусти), «трупесок» (гарячий попіл), «беседа» (застілля, гулянка), «сукряки» (мерзле груддя), «вишки» (горище в хліві) «бийчак» (терлиця)... Таких екзотичних слів безліч чи, як сказали б поліщуки, «гибіль».

Поліські говірки використовували Ганна Барвінок і Леонід Глібов, Павло Тичина (його брат Євген Тичина присвятив чернігівським діалектам наукову студію) і Володимир Дрозд, Юрій Мушкетик...

Наприкінці позаминулого століття в одному з томів етнографічних матеріалів Бориса Грінченка опублікована колядка, записав у моєму селі Рудка, де вжито колись поширене в наших місцях слово «ширинка», себто хустина:

*Мед-вино точить, щоб не перелить,
Шириночку шить, щоб не помилить,
Кросенце ткать, щоб не порвать.*

Нині мої односельці вже не пам'ятають такої пісні, не знають і того поліського словечка.

Я ж закриваю потріпану і відому хіба що вченим-діалектологам книжку (бо ж наклад тільки 2200 примірників), в анотації до якої пишеться, що «дослідження лексики поліських говорів становить особливу цінність для осмислення історії українського народу та його мови», і обсідають мене похмурі думки.

Яке ж осмислення історії українського народу, коли ми видали «Словник поліських говорів» таким дистрофічним тиражем майже сорок років тому і нині ніхто перевидавати ту книжку не хоче? Вже зараз молодь не знає діалектизмів. А їхні діти та внуки, мабуть, цуратимуться і рідної мови... Не дай Боже...

Вересень 2013 р.

Запрягти коня

Тоді мені ще не виповнилося і п'яти років, та чомусь не забувається ота мандрівка. Мабуть, то була моя перша поїздка. Я сиджу посеред воза на оберемку молодої трави, що солодко пахне конюшиною і чебрецем, бачу тільки небо, повне жайворонкового співу, та ще чую слова батька. І так гарно мені...

Іноді, коли розмотую бобіни своєї юної пам'яті, мені здається, що в той день було якесь свято — певно, Трійця. Бо тато в новій світлій сорочці, та і все довкола піднесене, чисте, неповторне. І ми їдемо просто так, околицями свого села — десь під Руду чи на Брусок. У тата хоч і не своя підвода — колгоспна, та він нею розпоряджався, адже працював тоді на фермі фуражиром.

І перші уроки запрягання я одержав від батька — ледве доріс до того, щоб почепити на шию коневі хомута. А нині така ось халепа... Десь тебе чекають, ти налаштувався їхати, а от нема чим. Точніше, є — підводою, та ти не можеш запрягти коня. Забув... Ось лежать перед тобою і хомут, і дуга, й черезсідельник... Є віжки, стоїть віз. Але як запрягти коня в голоблі, ти вже не знаєш...

Та чомусь запам'ятав слова конюха діда Івана:

— Головне — не поспішати, це не армія. То в армії, в «учебці», ще до війни, нас тренували впрягати коника до гарматного лафета за якісь

секунди. Так нас мучили, що можу й тепер уночі розібратися з упряжжю, — і зараз чую його прокурений голос. — Коня впрягати набагато складніше, ніж сісти за машину, включити зажигання й помчати. Хоч на це і права в міліції дають. У нашій справі найважливіше — душа...

Давно нема в наших селах таких конюхів, та й сама ця професія вже щезла. Та й батько відійшов у засвіти. Але треба їхати... Чи ж запряжу я коня?

Вересень 2013 р.

Квітки картоплі

Нині важко уявити, як, скажімо, французький король Людовик XV з'являвся на балах у Парижі з квітками картоплі в бутоньєрці. А трохи пізніше королева Марія Антуанетта прикрашала такими ж квітками свою пишну зачіску. Їх продавали замість фіалок на Монмартрі, вони були страшенно дорогі — по 10 золотих монет, але їх однаково не вистачало, й тому робили штучні. Адже букети з квітів картоплі дарували дамам їхні кавалери. Це було не так давно — якихось двісті з гаком років тому.

Цього не знає моя сільська знайома Олена. Та й не була вона в Парижі, тільки разів зо три торгувала в Києві, а точніше — в Дарниці. Київ їй сподобався, там високі ціни. Але живе Олена не на білякиївських дачах, а неподалік Чернігова, тому тричі на тиждень їздить на наш Центральний ринок.

Олені десь за сорок — повновида, чорнява молодичка. Пам'ятаю її короткочасне дівування, яке випало на перші роки становлення незалежної України. Тоді не густо було з обновками, але майбутній чоловік завжди дарував їй троянди. Його нема вже більше десяти років — поїхав на заробітки до Москви й там загинув. Єдина донька вийшла заміж торік. Тепер Олена одна і ще мріє про своє пізнє кохання, про троянди. Особливо на ринку видно чад її голубих очей.

Продає вона картоплю зі свого городу. Чудово знається на сортах, пам'ятає як вона цвіте — квіти білі й синьо-фіолетові, рожеві й навіть червоні. Дуже гарні квіти...

А над уподобаннями французьких королів і королев весело сміється. Мовляв, ці пихаті Марії Антуанетти й Людовики нічого не знали про кохання тому, що їм дарували не троянди, а букети з квіток звичайної бульби.

Вересень 2013 р.

Сни українського філадельфійця

Життя нашого земляка Павла Пришиби схоже на захоплюючий пригодницький фільм, зрежисований радянською владою, в якому відбулися всі страхіття двадцятого століття.

Його батько був заможним селянином, мав два десятки гектарів землі, гарний чотирикімнатний будинок під бляхою, тримав чимало худоби. Але в колективізацію все це відібрали, а батька та двадцяти-однорічного Павла запроторили в архангельські ліси. Проте звідти Павло тікає, майже два роки живе без документів удома, а потім добровільно повертається на заслання і відбуває свій термін до кінця. З початком Другої світової війни під Києвом разом з такими ж червоноармійцями, як і сам, що не хотіли воювати за Сталіна, здається німцям, якийсь час перебуває в концтаборі, а потім, звільнившись, працює агрономом у рідному селі. Восени 1943 року, боячись знову потрапити під репресії компартійної системи, разом з дружиною та донькою їде до Німеччини, а потім до Америки.

За океаном теж жилося не солодко: трудився на різних роботах, зокрема, вантажником і малярем, де підірвав собі здоров'я, був безробітним. У 1954 році, назбиравши трішки грошей, переїхав у місто Філадельфію, купив там невеличку ділянку землі і спорудив нарешті свій будинок. Там, у домашньому затишку, створив багату на українські видання бібліотеку, частину якої нині вже переправлено до чернігівських книгозбірень, став писати статті до цілого ряду періодичних українських видань — про те, як зберегти дітей за кордоном від денационалізації, про організацію цілоденних приватних українських гімназій, про православні громади та ще багато всіляких матеріалів щодо розбудови українства в еміграції.

— Ще Павло Володимирович майже сорок років вів щоденник, — згадує його донька Євдокія, яка нещодавно відвідала Чернігів. — За цей час ним написано 52 зшитки, а це майже 24 тисячі сторінок. Писав щодня, вранці. Занотовував навіть свої сни, а снівся йому всі роки і рідний Чемер, і Чернігів, снилася вся Україна...

У химерному романі сербського письменника Мілорада Павича «Хозарський словник» згадується секта священиків, захисницею якої була царівна Атех. Вони вміли читати чужі сни й могли жити в них, як у своєму домі... Про цього відомого письменника і про його не менш відомий роман Павло Пришиба, вочевидь, не знав. Але ми ж читаємо і про його сни, і про його поневіряння (вони опубліковані в часописі «Літературний Чернігів», готується до видання за його щоденником книжка) і не перестаємо дивуватися... Ні, на снам, а тому справжньому українському патріотизму, якого ще нам так не вистачає.

Вересень 2013 р.

«Автографи на персах...»

Мешкає у місті Львові прозаїк Юрій Винничук — відомий знавець гарненьких панянок, сороміцьких оповідок про рідне місто, завсідник кнайп, любитель кави (звичайно, львівської), до того ж, мій ровесник. Інший львів'янин, письменник Роман Іваничук каже, що в його прозі трапляються «брудні порнографічні екзерсиси», і з думкою живого класика нашої літератури не можна не погодитись. Але люблю читати (звісно, далеко не все) тексти цього інтелектуала.

Його книжку «Груші в тісті», а це автобіографічна розповідь про свою молодість, поезію, армію, кохання і, звичайно, Львів, прочитав на одному диханні. Проте мене, як чернігівця, зачепила одна оповідка чи, точніше, авторський анекдот. Він коротенький, тому подам його повністю.

«Одного разу Грицько, побачивши в моєму туалеті — а то була стара дерев'яна буда в кутку подвір'я — нічого не варту книженцію Володимира Дрозда — сказав:

— І у мене в клозеті висить така сама книжка.

Льоня Швець на те пожартував:

— Це свідчить про ваші спільні смаки.

— Це скоріше свідчить про спільні смаки наших задниць, — відказав Гриць».

Стало прикро за Володимира Дрозда, який і свої перші кореспонденції, і свої перші нариси, і свої перші оповідання опублікував у нашої обласній газеті «Деснянська правда». Зазвичай, у кожного письменника бувають «нічого не варті книженці» — є вони, напевно, і у Дрозда, і у Винничука. Якщо прискіпливо пошукати, то можемо знайти навіть у Винничукового земляка Дмитра Павличка, в яких він, у пору своєї юності, посилав прокляття на націоналістів і клявся у вірності комуністам.

Однак є книжки, в які автор вкладає «не літературу, а душу». Таким для Володимира Дрозда був роман «Листя землі», де на повну силу виростає з традиції слов'янської міфології поліське село Пакуль, село, яке стало центром усього Дроздового Всесвіту. Талановитими є і книги «Гранослов» і «Таємниця твого обличчя» поета Дмитра Павличка, в яких утверджується ідея незнищенності української національної культури, ідея незнищенності кохання, причому і духовного, і тілесного (а не як в інтерв'ю Юрія Винничука: «Мені доводилося ставити автографи на стегнах і персах панянок»). Та ось біда — Дрозда вже немає серед нас і не гаразд чинити з нього цапа-відбувайленка...

Лютий 2011, жовтень 2013 р.

Прядка

Минулого літа нарешті перекрито мою батьківську оселю. Однак ще до того, як на даху забілів на весь сільський куток новенький шифер, я зробив «ревізію» на горищі — повиносив на подвір'я запилужені старі школярські підручники та студентські конспекти, спустив додолу і прядку, яку закинув на горище ще піввіку тому батько. Прядкою на той час уже ніхто не користувався, дехто порубав її на дрова, але ця прядка була приданим моєї матері, тому дивом збереглася.

Прядки давно виставлені в музеях, в етнографічних експозиціях, проте ними цікавляться здебільшого іноземці. Особливе захоплення

від зняття домашнього прядіння в американців. І це пояснюється тим, що нація цієї держави — мов недоношена дитина, неприродна, вона не має історичного початку. Це ті ж англійці, французи, іспанці, ірландці, італійці, скандинави, поляки і навіть українці, котрі мають свої окремішні родоводи, вже призабуті, а то й утрачені. Одне слово, строкате іммігрантське болітце, але ж яка допитливість у цих юних Майклів і Джейкобів, Емм та Олівій до наших історичних раритетів!

Пізніше, розмовляючи з музейниками про мамину прядку, я дізнався і про коротеньку анкету, проведену ними серед першокурсників одного з вишів: дивлячись на світлини з предметами народного побуту, потрібно коротко описати їхнє призначення. Майже половина відповідей була неправильною, а подекуди й кумедною. Скажімо, старовинний безмін (найпростіші важільні терези) застосували наші козаки, на думку студентів, то в бою — гатили по лобах поляків, татар і московитів, то для луцення волоських горіхів. Підкова — то маленький томагавкчик. Навіть учнівська чорнильниця-невиливайка, в які вмочали пера їхні батьки — звичайнісінька міна. А прядка — жахливий механізм катувань, з допомогою якого чекісти-кадебісти витягували... нерви у ворогів радянської влади. Комусь сміх, а нам смутку повний міх.

«Прядка не Бог, а одержину дає» — згадую мудрість ерудованого сільського дідуся. Запамятався і вірш його ровесника Дмитра Куровського, написаний ще в 60-і роки:

*Я загледів прядку на базарі,
Де товкучка, в гамірних рядах.
Мов дівчина, — прибрана, у стрічках, —
Що стояла з парубком у парі.
І мені було не до купівлі,
Про ціну, які там балачки...
На такій колись до третіх півнів
Пряла мати нам на сорочки.
А тепер ми стали геть поважні,
Все гладеньке любимо в житті.
Сорочки шовкові, трикотажні
Звикли мати в себе на хребті.*

Свою прядку я знову заніс на горище. Притулив біля неї і портативну друкарську машинку в футлярі, давно привезену з міста. Можливо, через півстоліття знайдеться там, серед непотребу, і місце для мого комп'ютера...

Жовтень 2013 р.

«Осінні люди»

«Осініми людьми» я зчу їх і взимку, і на весні, й навіть влітку, коли вони губляться серед сотень відпочиваючих на Десні. Адже мова йде не про пору року, а про їхній поважний, себто пенсійний вік. Саме пенсійний, а не ветеранський, бо в слові «ветерани» закладено щось військове, а які вони військові?

Старості, кажуть, і на ярмарку не позбудешся. Згадаймо нашого пересічного пенсіонера, якому вже давно перевалило за сімдесят: він уже погано петрає, ліниві думки ніяк не лізуть у голову, болять ноги, допікають інші нездужжя... Здебільшого вони сидять на сонечку біля своїх будинків — дідусі вже не «забивають козла», як за радянських часів, а обсмоктують події — від наших рідних палестин до Палестини над Йорданом, а бабусі пліткують, як завше, про молодих сусідок... Дідусі та бабусі разом кленуть і уряд, і парламент, і президента. Але тільки не вони...

Звісно, це не просто вдосвіта прокинутись і вийти на річку: це додання життєвих проблем, це тікання від щоденної суєти і біганини, мурашиної метушні наших модерних часів, до якої звикли їхні діти й онуки.

Сьогодні знову, в цю сльотаву і холодну пору, бачив купку «осінніх людей» на березі Десни. Я не знаю, про що вони думають і не чую їхніх голосів, які, здається, схожі на шелестіння мокрого опалого листа. Але мені здається, що вони, залишивши в теплих домівках і свою старість, і свій багатий досвід, мов дітлахи, розповідають якісь кумедні історії...

Я кілька разів озираюсь, щоб побачити, як вони, накинувши на голови від моросного дощу каптурі, мов середньовічні капуцини, даленіють, розчиняються у густому і вологому тумані.

Давно звик до ранкового ритуалу цих «осінніх людей», і якщо одного разу їх не зустрину на березі річки, то наразі аж моторошно стає, відчую і спустошеність моєї душі, і осиротненість усього світу.

Листопад 2013 р.

Гуси її дитинства

У передзимовій світобудові, коли вже осінь попрощалася з нами останніми тремтячими листочками осокорів і тополь, коли ось-ось випаде перший сніжок, — той прийдешній сніжок мені чомусь нагадують білі гуси. Гучно гелґочучи, неквапно чалапають вони зі ставу похмурими і сонними сільськими вулицями до своїх домівок — вгодовані, напівсонні і красиві. Навіть гусаки менше сичать, оберігаючи своїх вродливих гусок.

Та от притичина: гуси ще не знають — лишень випаде сніг, візьмуть господарі ножа... Порадіє родина свіжій гусячій печінці, запеченій і з пряженою капустою, і з гречкою, і з яблуками... Особливо з яблуками. До вподоби вона і українцям, і німцям, і полякам...

Тільки не радітиме тітонька, пробачте — фрау Марина. Майже чверть століття вона мешкає у Німеччині, часто приїздить у своє рідне село. Та чогось не може бачити ні гусей, ні смачної гусятини...

— Упеклися мені ті гуси, — якось згадувала вона. — В нашої сім'ї троє дівчат-сестер було, ото ж батьки ще в дитинстві налагодилися готувати для нас придане. А яке придане тоді — ясно, подушки та перини з гусячого пір'я. Завели цілу зграю гусей. Спершу я їх пасла, як старша, — із ранньої весни, коли ще тільки вилупилися гусенятка, і аж до пізньої осені... Навіть пір'я з них драла. Через тих клятих гусей часто пропускала школу, не бігала до сільбуду на танці... Та й на перші гулі запізнилася. Вийшла заміж за підтопаного парубка, якому не потрібні були ні мої подушки-перини, ні моя довга коса, та й я зайвою була. Мало що п'яничка, так ще й за косу ледь не щодня тягав мене у хмілью... Втекла від нього. Завербувалася на хімічний завод, улаштувалася в гуртожитку. Через кілька років дали у профкомі туристичну путівку в Одесу, де і познайомилася з Гансом. Такий

круглий, опецькуватий, але дуже добрий... Закохався він у мене, у мою довгу русяву косу. Листувалися. А через півроку забрав мене у свою Саксонію. Отам із ним і живу. Та я про гусей... Опротивіли вони до кінця мого світу...

У мойй родині не було гусей. Не знаю чи сумувати за тим, чи радіти. Але люблю о цій порі дивитися на них, коли вони, похитуючись, поволеньки чимчикують до свого двору. І їхнє біле пір'я таке схоже на перший сніжок, який ще не випав. Люблю чути, як вони про щось гелґочуть. Наче німці... Даруйте, фрау Марино, за таке порівняння.

Листопад 2012 р.

Біля літературного перелазу

— Ну й псевдоніми пішли в нашій літературі: прозаїки Любоко Дереш, Люко Дащвар...

— А назви поетичних книжок: «Час убивць», «Вогнепальні й ножові», «Мій перший ніж»...

— Проте ці назви хоч оригінальні... А ось, скажімо, поетичні книжки «Заручини» ще в радянські часи видали Іван Чернецький та Олександр Астаф'єв. У Христини Керити є збірка «Березневі заручини», хоч у березні, у передвеликодній піст, не сватаються. В Дмитра Павличка та Сергія Бурлакова — збірки «Бистрина». У Петра Осадчука є книжка «Вітряк», а в Миколи Литвина — «Вітряки». Чверть століття тому мій студентський товариш Олександр Петькун видав книжку «Щільники», і раптом нині з'являється книжка Ігоря Астапенка «Щільник». Ігор Павлюк видав нещодавно збірку «Камертон», хоч Віктор Корж ще півстоліття тому назвав свою «Зелені камертони». Та про що говорити, якщо навіть класиків «обкрадають» — Павло Вольвач поіменував нещодавно свою нову книжку «У Києві», хоч його старший приятель Микола Вінграновський ще понад тридцять років тому видав збірку «Київ»...

— Нема у поетів фантазії... Більше двох десятків років тому з'явилася книжка чернігівки Надії Галковської «Козачка», що відкривається однойменною піснею, яка обійшла тоді всі континенти:

Струмені зоря і за обрій упав

*Місяць яблуком червонобокий.
Я козачка твоя, я дружина твоя,
Пане полковнику мій синьоокий.*

Та, очевидячки, не знав ні цієї пісні, ні збірки її земляк Володимир Пашенко, бо ж назвав свою книжечку... «Козачкою».

— Краще вже «Інакший краєвид», як в Олександра Ільченка або взагалі як «Або книжка» в Олександра Бойченка.

— А Наталка Пасічник назвала книжку «Пастух бджіл». Певно, не відала, що у Володимира Коломійця є під такою назвою поема, не знала, що свою невидану в 60-х роках збірку «Пастух квітів» назвав Василь Голобородько.

— Пастухи бджіл, пастухи квітів... Хто ж тоді буде пасти наших корів?

— Ось-ось... Антуражі Андруховича, коктейлі у Коктебелі, халепа з Халеп'я...

— Послухай-но що ж пишуть молоді письменники в своїх збірках? Ось поетична книженція «Онко» якогось Оверкія Бештифранта. Тут і «обісраний птахами Щорс // на бульварі в Києві», і «та чорниця, що вагітна тиждень // й збирає милостиню на аборт», і отакі ось пейзажі: «хмари в ставок впали, наче цицьки // в борошно», «чорні сливи восени // засосами висять на шиї неба...» Або такі зізнання: «перднути в хаті гучно // і не соромитись», «подам після вбиральні руку Вам // немиту», «папером туалетним губи витер», «мов сеча в баночці з-під майонезу // прозорість віршів...» А далі ще тугіше...

— Одне слово, зазаданилося небо, закокотюхалась земля...

— Авжеж, «шидеври» сучукліту...

Грудень 2013 р., лютий 2015 р.

«Сфотографуй академіка...»

Понад два десятиліття тому кілька літніх сезонів експедиція Інституту археології Академії наук України розкопувала унікальне давньоруське поселення біля села Автуничі. Наприкінці сезону, як завше, на основі досліджень археологів проводилася наукова конференція, на

яку цього разу, у зв'язку з приїздом директора Інституту, академіка Петра Толочка, запросили не тільки науковців, а й краєзнавців, учителів історії, представників преси.

Вранці ми вже були в Городнянському районі, де дізналися про порядок конференції: до обіду в місцевій школі ознайомимося з доповідями істориків, а після обіду — екскурсія безпосередньо на розкопках. Мій фотокореспондент, аби не сидіти на нецікавій йому «говорильні», поїхав редакційною «Волгою» по полях сусідніх сіл, де якраз тоді закінчувалися жнива.

Одним із фотокорів нашої обласної газети був тоді незабутній Володимир Ятченко. Корінний чернігівець, лагідної і доброї вдачі, він легко сходився з людьми, особливо у відрядженнях, розказував безліч анекдотів та захоплюючих смішинок про свої численні туристичні поїздки за кордон, пишався, що у мандрівці на Кубу познайомився з братом Фіделя Кастро, що ще в школі сидів за однією партою з письменником, тодішнім головним редактором «товстого» московського літературного журналу «Дружба народів» Олександром Руденком-Десняком. Ось тільки був страшенно неуважний.

Після обіду ми вирушили на розкопки. Стояв сонячний серпневий день, і всі були вдягнені по-літньому. Запам'ятався Петро Толочко — у білій сорочці з розстебнутим комірцем, стрункий, тоді ще чорночубий. Вирізнявся серед нас лише один, мабуть, найстарший учасник конференції — відомий краєзнавець, засновник і директор Мезинського археологічного музею Василь Куриленко: у світлому костюмі й при краватці, штани на підтяжках, у професорському береті, з незмінним солідним портфелем у руках.

Якраз під'їхав Володимир Ятченко і відразу націлив свого фотоапарата на присутніх. Я лише нагадав йому:

— Бажано, щоб на одному зі знімків був академік...

Аби не потрапляти в кадри, разом з тодішнім начальником управління освіти області Миколою Ігнатенком, до речі, моїм однокурсником, відстали від екскурсантів, і я не бачив, що фотографує Володимир. Уже у машині, коли від'їздили, він весело доповів: знімки будуть.

Наступного ранку Ятченко приніс фотографії. Розглядаючи їх, я сказав:

— Щось академіка Толочка на них не видно.

— Як не видно? — заперечив він. — Ось, на кількох знімках.

Дивлюся далі і ледь не сміюся:

— Це ж не Толочко, а Куриленко з Мезина, до речі, сват нашого колеги Петра Пулінця...

— Ну, тоді треба було показати його, — розчаровано мовив Володимир. — Я ж сприйняв за академіка цього солідного чоловіка при костюмі і з таким важким портфелем. Справжній тобі академік. Ото й фотографував його...

Мій матеріал «В Автуничах земля із віків промовля» вийшов з гарними знімками Володимира Ятченка, тільки на жодному, як я планував, не було академіка Петра Толочка.

Грудень 2013 р.

Верби «п'яні» і «пузаті»...

Шаную прозу Романа Іваничука, починаючи від захоплюючого роману «Мальви», який прочитав ще старшокласником, — не тільки за колоритні сюжети, а й за густу й медову мову. Нещодавно у його новому творі «Торговиця» знайшов епітет, який кілька днів не виходив з моєї голови: «головаті верби». В нас ніби і поетів гибіль (вибачте за мимовільну риму), а такого не зметикують.

Згадалися «вербові» образки інших прозаїків: «Навколо ставка — верби густим вінком» (Григорій Тютюнник), «до верби, з якої грім вибивав останнє борошно зітлілої серцевини» (Михайло Стельмах), «Стару вербу у лузі глечиком звело» та «З верби звисла левина довга грива» (Євген Гуцало), «Верби, неначе дівчата на стежці» (Юрій Мушкетик). А ще назви повістей обох Борисів — Грінченка «Під тихими вербами» та Харчука «Світова верба». Додамо і поетичну збірку Дмитра Кременя «Атлантида під вербою».

Відтак перейдемо до поетів, адже без ліричних ракурсів пастелей і пасторалей нам не обійтися: від верб плакучих і крислатих, журливих і задумливих, зеленокосих і «простоволосих» (Леонід Талалай), навіть «летючих» (Володимир Базилевський) та «наївних» (Павло Вольвач) до Ліни Костенко («Верба зігнулась як стара прочанка», «На оболонях

верби у болоньях», «Чому верба від крапель кришталева...», «Натягне дощ свої осінні струни, торкне ті струни пальчиком верба»). Від класичних поезій Павла Тичини

*(По один бік верби.
По другій старці.
Гнуться, гнуться, гнуться верби.
Нагинаються старці.)*

і Максима Рильського («Ронять верби жовте пір'я») до теж класичних віршів Олександра Олеся, але з пародійно-зухвалим рядком «сміються верби п'яні» чи рядком Богдана-Ігоря Антонича з «пузатими вербами». Не мовлячи про такі пасажі, як «Верба буравить небо» (Павло Мовчан) і «Верба чорнозем п'є» (Тарас Федюк).

Зрештою, згадаємо твердження Івана Драча, висловлене в одному з інтерв'ю, що «ми занадто любимо вербу — це наш герб...» На тому й стоїмо...

Січень 2014 р.

Чобіт вистачало

У нашому інституті не було військової кафедри, отож після закінчення я став рядовим, щоправда, довелося «тягнути» не два роки, а один. Служив у групі військ у Німецькій Демократичній Республіці, в полку, нагородженому вимпелом міністра оборони СРСР, отож — у найкращому в радянській армії. Щороку бував у полку і міністр оборони — маршал Андрій Гречко. Зокрема, в нас він приймав присягу — 5 грудня, на день сталінської конституції. Запам'яталося: височенний (біля нього, мов колобок, котився низькорослий головний політпрацівник армії Олексій Єпішев), він неквапом обходив вишколених за тиждень, ніби за рік, новобранців, і все шукав земляків з Ростовської області, але так і не знайшов...

Після звільнення в запас мені присвоїли офіцерське звання лейте-

нанта і призначили в «журналістську» частину — випускати на випадок бойових дій газету І-ої гвардійської армії, яка тоді дислокувалася в Чернігові. Були у тій частині відомі на Чернігівщині журналісти Борис Іващенко, Василь Щербанос, Іван Глянько, Яків Ковалець, навіть сам Юлій Коцюбинський, онук нашого видатного письменника-земляка. Нас часто збирали у вихідні в Будинку офіцерів, а я особисто (як відповідальний секретар) знав, де у полку зв'язку стоїть наш автомобіль з похідною друкарнею.

Ми, підняті по тривозі, у новеньких гімнастерках і, звичайно, у новеньких чоботях, розгорнули ту друкарню через два тижні після аварії на ЧАЕС. Уже через кілька днів випустили перший номер газети, друкували листівки про вертольотників, які гасили полум'я у реакторі. Деякі з наших журналістів бували і в Чорнобилі — на жаль, їх уже давно немає на світі...

Який же був мій подив, коли через три місяці мене знову викликали до військкомату й наказали: «Треба послужити Батьківщині, рядовий...» Знав, що заберуть у Чорнобиль. Але ж я недавно служив і ніякий я не рядовий... Проте заперечувати щось військкоматівським офіцерам не міг... «Треба послужити...» — і цим все сказано. Завтра зранку відправка... З тим я пішов до редактора своєї газети. Той подзвонив військовому комісарові області. І того ж дня виявилось, що у його «конторі» вже десять років я стою на двох обліках: офіцерському і рядовому. Кажуть, за це когось покарали, бо таке неприпустиме було в тій армії. Щоправда, переді мною ніхто так і не вибачився.

Уже давно мешкаю біля обласного військкомату. Проходячи щоранку біля старого корпусу, в якому вже давно не армійський офіс, дуже часто з сумом згадую оту свою придебенцію...

Лютий 2010 р., лютий 2014 р.

До флешки

Ти, флешко,
накопичкувачка пам'яті
(накопичкувачка це, власне, копиця —
копиця соломи,
копиця отави запахущої
з присмаком чебрецю...)

Ти маєш
надгеніальну пам'ять
(а пам'яті багато не буває), —
аж за 250 гігабайтів,
тобто «гектарів»,
кажучи по-комп'ютерному.

(Мільйони слів
посіяно на «гектарі»?)

Знаєш ти
кожен рядок
поем «Махабхарати»
чи «Слова о полку Ігоревім»,
сонетів Петрарки і Шекспіра,
романів Гемінгуея
чи Умберто Еко...

На твоєму дівочому тілі
записано поезії
Миколи Вінграновського
і Миколи Холодного,
збірку «Мисливці на снігу»
Кості Москальця,
(це йому, напередодні
200-літнього ювілею Кобзаря,
пожлобилися

*дати Шевченківську премію),
а також вірші
найславетніших графоманів
і незліченні тексти
постмодерністів...*

*Але ти, флешко,
не одухотворена,
не натхненна
трелями жайворонків
чи цвіріньканням горобців,
і навіть при моїй курячій пам'яті
вранці після бухла
чи забудькуватості
при ранній стадії маразму
ти не розумніша за мене.*

*Ти просто, флешко,
накопичкувачка пам'яті
(в уяві знову копиці сіна
та полукіпки жита),
і не будь такою впертою,
наче чумацький віл —
у мене вистачить розуму,
щоб за мить усе на тобі стерти
і зробить тебе, флешко,
німою.*

15 лютого 2014 р.

Шелюга

Утікала стара зима від юного березня та й згубила спершу кожушок, а потім і рукавички, й біліють вони по глибоких байраках та лісових гущаках. А сонце котиться вгорі золотим покотьюлом, а на небі така

весняна синява, ніби свята вода у небесних криницях Божих. Земля пахне терпкістю і прілістю, дихає теплістю та вільгістю.

На деснянському березі, серед торішнього опалого листя та кущиків засохлої трави, обламаного й потрошеного у снігопади галуззя вільх і осокорів, поміж потріпаних зимовими негодами султанів очерету, що сіро витикається з прибережних купин, тоненькою нерівною смужкою червоніють лозняки шелюги. Ніби довгі червоні полотнища тріпотять на ледь помітному бешкетливому вітерцеві. Якщо ж придивитися й далі пофантазувати, то зненацька побачиш, що прикрасились-пофарбувались ці зграйки молоденьких вербичок першою весняною засмагою. Але такі ж вони були і в осінніх туманах, і в похмурих снігах, однак того ніхто не помічав.

Не звертав уваги і я, хоч блукаю цим берегом уже не один десяток років, хоч приходжу сюди, коли на душі і печально, і радісно. І тільки тепер я усвідомив, що в передчутті весни, у першому захмеленому її настрої важливе зовсім не повертання птахів чи точіння березового соку, а ось ця зачудованість, якою не можна не замилюватись.

Надвечір на Десні почала скресати крига. Спершу льодовий панцир кілька разів глухо застогнав, затріщав, і між берегами прокотилося протяжне відлуння. Потім лід на середині річки здивився, став розколюватися. Уламки льодин налітали одна на одну, дико скреготіли. І з-під тих крижин, звільнившись з цупких льодових обіймів, виривалися збурені хвилі. Вони дихали свіжо, вільно і, стишившись, тихо заплескотіли у березі.

Тим першим лагідним деснянським хвилям у надвечір'я, мов бакени, урочисто миготіли усміхнені лозняки шелюги...

Березень 2014 р.

Місяць на рушанні

Епізодична пам'ять з раннього дитинства... Літній вечір... Неділя... Неквалом, збиваючи вуличну куряву, повертаються з паші до своїх дворів корови, і наші матері покидають сиденьки, де умиростворено балакали на лаві під липою — поспішають за ними, щоб подоїти. Лише

старезна баба Настя залишається, бо корову подоїть її невістка. Ми, дітлахи, швиденько сідаємо біля неї... А перед нами із-за річки, із-за заростей вільшаника раптово випливає Місяць — такий величезний, мов найбільший гарбуз восени.

— Місяць на рушанні, — задумливо мовить баба. — Каїн Авеля забив і вже видно, як тримає його на вилах...

Баби ми не розуміємо: вдивляємось пильно на місяць, але нічого не бачимо, та й про Каїна й Авеля не второпаємо — біблійних легенд тоді в школі не вивчали.

Про Місяць уповні або, як казала нашою поліською говіркою баба Настя «на рушанні», тепер ми, з точки зору вчених, знаємо, здається, все. Чому ж тоді так тривожно і незатишно стає, коли з'являється це «сонце мертвих»: блукають у місячній тиші сновиди, збираються на шабаш чорти та відьми, варять страшне зілля чаклуни, виють на нічне світило вовки... Частішають вбивства й самогубства, посилюються катастрофи, конфлікти та сварки, прокидається «звір'ячий» апетит не лише у звірів, а й у людей, погіршуються самопочуття гіпертоніків і сердечників... Не можна нічого сіяти, пересаджувати, обрізати гілки дерев, навіть бур'яни не варто полоти, бо вони швиденько посядуть... І закоханим, аби не вибухнути бурхливими емоціями, слід побути наодинці...

Порадам теж немає меж: рибальство не буде вдалим, якщо нитки для невода сплела вагітна жінка при повному Місяці. І навпаки, не можна обрізати волосся, аби «розум не зістригти». Нічого не виносити з хати: піде Місяць на спад і враз господині стане шкода й викинутої старої каструлі, і навіть заморської коробки з-під праски...

Допоки Місяць на рушанні, тобі не спиться, ти сам блукаєш, мов сновиди... І лишень для письменників-графоманів, а від них нікуди не дітися, настає в ці миттєвості найсолодший рай: натхнення так і вихлюпує з них під талановитим гоголівським Місяцем...

Березень 2014 р.

Чоловік з бутоньєркою

Спершу запитаємо чоловіків: чи ви носили квітку в петлиці? А вже, відповісте ви, коли одружувався. Ото, либонь, і все... Аксесуари чоловічого костюма нині занедбані, та й у них рідко хто вдягається, хіба що чиновники.

Дивиною була бутоньєрка, себто та ж квітка, у маленькому провінційному, хоч і губернському Чернігові, і більше ста років тому: танцювальні бали тут проходили раз на рік, коли збиралися дворяни губернії на свій з'їзд, і рідко який молодий столичний денді, на взір письменника Оскара Уайльда, міг похизуватися модним костюмом з бутоньєркою перед місцевими панянками.

І ось у нашому місті з'явився чоловік, якого влітку щодня можна бачити з живою квіткою в петлиці охайного білого костюма — чи то кабінетах статистичного бюро губернського земства, де змушений виконувати марудну працю дрібного клерка, чи то у прогулянках на Болдину гору, чи то на сеансі кіно, яке допіру з'явилося — він передбачав йому велике майбутнє.

Ще однією екзотичною рисою цього естета була українська мова. Саме через неї він заприязнився з адвокатом Іллею Шрагом («Сам він із німців, дружина — чернігівська єврейка, вдова Віхман, уроджена Мачерет, має від першого шлюбу вже дорослих сина і доньку. І, знаєте, у цьому сімействі спілкуються малоросійською мовою...» — дивувався губернський жандармський начальник Рудов), із Борисом Грінченком (кремезний красень-бородань, котрого один із сучасників назвав «диктатором українства»: тільки в Чернігові, долаючи цензурні зашморги, видав понад п'ятдесят книжок для народу загальним накладом майже 200 тисяч примірників), із Володимиром Самійленком (дуже милим і веселим, незважаючи на бідкування, чоловіком, який свої злободенні вірші підписував псевдонімом «Сивенький» і знав десять мов)...

Доскіпливий читач уже здогадався, що мова йде про Михайла Коцюбинського. Звісно, понад століття тому прості чернігівці не знали про такого письменника: його твори видавались здебільшого в зарубіжному Львові, його не запрошували до школярів і студентів, як запрошують нині наших чернігівських графоманів, а відтак ще не

було ні його музею (на відміну від повісті «Музей живого письменника» нашого земляка-сучасника), ні, ясна річ, його премії. Місцеві дядьки залюблено дивилися на його білий костюм, на оту дивну бутоньєрку і, певно, заздрили статкам цього інтелігента (а він, за куплену садибу на Сіверянській, до кінця днів своїх був боржником міського банку), а жінки перешіптувалися про його коханку Шурочку Аплаксину.

На жаль, життя Коцюбинського, справді європейського письменника, за доби радянської влади безсоромно фальсифікувалося. Прочитайте лишень роман «Що записано в книгу життя» Михайла Слабошпицького. Це — талановитий роман про чоловіка з бутоньєркою, якого ніхто, як мені здається, не напише принаймні в найближче півстоліття. Та це між іншим.

Цього ж року ми святкуємо не тільки 200 літ з дня народження Тараса Шевченка, а й 150 років з дня народження Михайла Коцюбинського. Не забуваймо про це...

Квітень 2014 р.

Хай не догорять лампадки...

Квітневого вмиротвореного надвечір'я заходжу до сільської церкви. В полохливому тремтінні лампадок вчувається за давнини запах ладану і чебрецю — хтось із жіночок ще на Різдво пристромив пучечки цього зілля на поруділих дерев'яних стінах і вони дотепер обдаровують тонкими пахощами і вірян, і святих, які мовчазно дивляться на тебе зі старих і поруділих ікон.

У таку невловиму мить на цьому, на намоленому місці, відчуваєш особливу хвилю одухотворення і несуетності життя, твої думки осяює небуденна радість, ти забуваєш про отарність мислення людей комп'ютерного віку...

Та то лиш мить. Бо пам'ять, мовби якась тяжкість на серці, повертає в далекі роки голодомору. Мій товариш-журналіст Іван Кужельний устиг записати про ті роки таку ось Великодню оповідку від матері, яку вмістив у свою ще не видану книжку, і вона, ця оповідка, вже з півроку не полишає мене:

«Параска, наша тітка, батькова сестра незаміжня, повертаючись до Звеничева (церкву в нас вже закрили) з пасхального Богослужіння у сусідньому Роїщі, знайшла по дорозі освячене яєчко і принесла додому. Розділили ми його на всіх. А потім тато раптово помчав на весняне болото. І вслід за ним, по холодній воді, побрели й ми. Назбирали там цілу корзину чайних та качиних яєць. Ото було в нас в хаті свято...»

І це свято на все життя запам'ятала жінка. І не тільки вона — десятки й сотні її ровесників, більшість з яких уже топчуть потойбічний ряст омріяного Раю. Голод (не тільки голодомор) і Великдень — антиподи людського буття, речі аж ніяк не поєднані. Тож хай ніколи не догорять ваші лампадки, невизнані наші страсотерпці...

А поки що в маленькій церковці тиша — соборна тиша, що буває тільки напередодні Великодня. І я мовчки підіймаю до чола триперстя...

Квітень 2014 р.

«Зібрався цвіт дворянства...»

Люблю неквапно перегортати сторінки старих газет у тиші читальних залів архівів і виуджувати щось таке, що не залишає нас байдужим, хоч є зовсім не значимим для історії. Наприклад ось таке...

28 травня за старим стилем 1908 року губернатором Миколою Родіоновим влаштовано бал для представників всіх повітів, що з'їхалися до Чернігова на щорічне дворянське зібрання.

Проходило воно дещо пізніше із-за страхітливої повені. Скажімо, на Великдень, що припадав на 13 квітня, мешканці Застриження не могли потрапити до храмів у центрі міста, оскільки Красний міст було залито водою. Рівень води в Десні сягав вище дев'яти аршинів (аршин — 71,12 см) до нульової відмітки, вода ще прибувала п'ять днів. Затоплені сотні будинків, навіть перший поверх духовної семінарії (нині військовий шпиталь). Біля Чернігова, у селах Количівка та Іванівка, мешканці на човнах плавали вулицями. Та найбільше постраждала Сосниччина: весняна вода затопила села Загребелля, Мале Устя, Велике Устя, Спаське, Ушню, Куковичі, Макошине...

Та повернемося до довгожданого дворянського балу. О десятій годині вечора до будинку губернатора почали прибувати екіпажі з гостями, яких маршем зустрічав оркестр міської варти. Сходами вони підіймалися на другий поверх, в ілюмінований зал, де також почергово розливали мелодії духові оркестри Глухівського драгунського і Острозького піхотного полків. Через годину почалися танці, й все потонуло в морі квітів і святкових жіночих убрань, фраків і мундирів драгунів та гусар... Особливо виділялися кілька відомих своєю вродою дружин маршалків повітового дворянства. Але й деякі чернігівські пані ні вродою, ні вишуканим вбранням не поступались їм.

О першій годині ночі понад двохсот гостям, які зібралися на губернаторський бал, а серед них були помічені й кілька членів Державної Думи, запропоновано щедрю вечерю. Роз'їжджатися, під звуки оркестрів, вони почали лише о четвертій годині, коли вже зійшло сонце...

Як засвідчила газета «Черниговское слово», цього вечора «зібрався весь цвіт дворянства багатой і родовитой Чернігівської губернії... Давно губернія не бачила такого прийняття, що нагадувало добрі старі часи».

Читаєш отаке й мимоволі сумуєш за тими небаченими повеннями, які так чудово змалював Олександр Довженко в «Зачарованій Десні», та тими «добрими старими часами» для дворянства, що гараздували і раніше, і при губернаторові Родіонові.

Квітень 2014 р.

Не маєш сили забути...

Є люди, яких ти не хочеш згадувати, відганяєш від себе думки про них, немов набридливих серпневих мух, але пригадаєш майже щодня, не маєш сили забути.

Скажімо, жебрака, котрий кілька років щоранку стовбичив біля церкви Михайла і Федора. Високий, патлатий, з запахом давно неми-того ще молодого тіла й дешевого шмурдяка, від якого відвертало не тільки жінок, а й чоловіків. Він за десяток кроків віддавав мені доброго

ранку і простягав замицьканого картузика, щоб укинув якусь копійчину, або просив запалити. І обов'язково поздоровляв з празником чи днем пам'яті якогось святого. Власне, за тямуще знання церковних святців і шанував його. Але якось, поспішаючи на службу, перейшов на інший бік вулиці, пробіг, мов не помітивши його, і потім цілий день почувався ніяково, ввижалися його смутні, трохи вицвілі сині очі, на які ніколи не звертав уваги. Невдовзі його не стало...

Чимось цей чоловік був схожий із моїм сільчанином, котрий після службі на атомній субмарині стерявся розумом. Із веселого красеня-моряка, в тільняшці та матроському кльоші, під час танців з яким у клубі мої однокласниці так умлівали, що забували навіть своє ім'я, за півроку став відлюдьком, ні з ким не розмовляв, майже нічого не їв і став схожим на живу тінь. Його батьки, переймаючись синовим горем, зарано пішли з цього світу, а він виходив зі своєї хатини, зарослої бур'янами, тільки надвечір, блукав уночі по селу, аж поки його не збила машина. П'янений шоферик відбувся легким переляком ...

Обминаю приземистий будинок, де сто років тому пекли хліб, у мальовничому районі в центрі міста, де судили мого старшого сусіда по гуртожитку дядю Толю (було йому вже за сорок). Росіянину, уродженцю Сибіру, який тільки-но прибився після попереднього ув'язнення до українського Чернігова, дали десять років позбавлення волі у Пермському таборі політв'язнів за «антирадянську пропаганду та агітацію»: забрали просто з будівництва готелю «Градецький», де він працював інженером-будівельником. Я тоді вперше був на суді і майже сорок років з важкістю в серці згадую його суддів, заручників КДБістської системи — вони усвідомлювали, що судили ні за що, але інакше не могли вчинити. Не чекав такого вироку й Анатолій: здавалося, що він теж на мить збожеволів, коли його виводили з зали двоє солдатів внутрішніх військ. Його помилувано лише за горбачовської «перестройки»...

Такі спогади, здається, до кінця життя болітимуть у твоїй душі.

Квітень 2014 р.

Метафори Чернігова

Не я вигадав цю парову машину, як любив говорити поет Микола Холодний. Це творча фантазія аргентинського письменника Хуліо Кортасара: у романі «Гра в класики» він назвав Париж «величезною метафорою». Такими ж метафорами, хай і не такими «величезними», мені бачиться і Лондон, і Мадрид, і Бухара, і Сідней, і наші Київ та Чернігів...

Віктор Гюго у своєму відомому романі називає собор Паризької Богоматері «старим королем наших соборів» і, дивлячись з його стрімких готичних дзвіниць, «з висоти пташиного польоту» на столицю Франції, зазначає, що саме тут, на острові Сіте, де розташований цей шедевр готичного мистецтва, виник Париж. За аналогією до Віктора Гюго у своїй книжці «Вулиці старого Чернігова» я поіменував наш Спаський собор, одну з найдавніших споруд не тільки Чернігова, а й Київської Русі, «старим князем наших соборів». Саме від нього розпочалося наше місто як стольний княжий град.

І найкращою метафорою про наше місто є той красномовний факт, що королева Франції Анна Ярославна доводилась небогою чернігівського князя Мстислава Володимировича, при якому закладено Спас, цю, за визначенням Миколи Маркевича, «споруду шляхетною своєю давниною».

Або ще таке. На початку роману Оноре де Бальзака «Батько Горіо» Ежен Растіньяк знайомиться з віконтесою де Босеан – «однією з королев вищого паризького світу, чий дім мав славу найнеприємнішого у Сен-Жерменському передмісті». Тоді, у першій половині позаминулого століття, це був аристократичний квартал французької столиці. В ті ж десятиліття і пізніше Чернігів теж мав передмістя, яке б годилося назвати «Сен-Жерменським». Це було Застриження, де жила місцева аристократія, починаючи з графів Милорадовичів.

У масштабі вічності в таких історичних містах, як, скажімо, Париж і Чернігів, вже ніколи не зведуться споруди, котрі так захоплюють сучасника — ні Нотр-Дам де Парі, ні Спас, не буде і таких передмість. А в Реймському соборі (теж Франція) *«Ще той папір від часу не зотлів, // І пам'ятка лишилась людям здавна, // Де за неграмотних французьких королів // Підписувалась Анна Ярославна»* (згадаймо давній вірш Дмитра Павличка).

Ще мені Чернігів нагадує чорного лелеку — малодослідженого через свій прихований спосіб життя птаха, що селиться біля лісових озер і боліт, подалі від людей. Навіть його гніздо притулилося на Десні, мов на гілці розлогої верби.

Написав про Чернігів-лелеку й з сумом згадав, що повторив децицію метафори, сказаної майже сто років Михайлом Грушевським: «Серед темних лісів і зелених лук, помережана широкими смугами мачарів і повільних замулених річок, дрімає нинішня Чернігівщина, здалека прислухаючись до гомону нового життя. І серед неї її старий історичний осередок, наша українська Равенна — Чернігів, задумано мріє про колишнє життя серед своїх старинних церков, музеїв і архівів — облишений новішою динамікою українського життя... Життя пішло геть далеко на полудне, ближче до моря, до вугля, до заліза — залишивши Півночі ці старі церкви, панські садиби, козацькі гробовища, останки співацьких цехів, фольклорні скарби й діалектичні пережитки — багатющі наукові й національні клейноти...»

Хай не Париж, не Франція, а маленьке італійське місто Равенна. Але ж яка давнина... Один мавзолей Теодоріха чого вартий...

Травень 2014 р.

Сало з білим хлібом

Так і хочеться мовити словами з Давидових псалмів: «Дивні діла Твої, Господи». Один з моїх знайомих ось понад сорок років не їсть чорного хліба, тільки смакує білий. І не під принукою лікарів — здоров'я має таке, що й чумацького воза з багнуки замість коня витягне.

До цієї панської забаганки Петро, назвемо його так, призвичаївся в армії. Спершу він потрапив до «учебки», де готували механів-водіїв танків. Але сільський хлопець відразу «рознюхав» свою військову професію: ходити постійно у засмальцьованому комбінезоні, неприємно пахнути мастилом і соляркою, майже щодня, навіть у морози, висіти догори дригом над двигуном йому, ой як не хотілося. Тому, приїхавши

до бойової частини, єфрейтор відразу «запоров» танковий двигун, за що командир взводу, молоденький лейтенантик, одержав першу догану. Відтак Петя кілька днів не вилазив із нарядів, озлобилися на нього й «діди». І «прапор» роти, щоб подалі від гріха, знайшов місце для невдатного єфрейтора в підсобному господарстві, найпростіше кажучи — на свинарнику.

Там сільському хлопцеві посміхнулася справжня доля: згадалася батьківська наука — колоти свиней. На ходу зі снайперською точністю встромляв у свиняче серце швайку, смалив паяльною лампою, потім зшкрябував ножом рештки щетини і бруду... Сам і розбирав... Оскільки кололи в день одну льоху, то після ранкових процедур, наївшись смаженої свіжої свинини, поволі чвалав до казарми подрімати, і жоден командир його не зачіпав.

Та невдовзі підготував собі заміну і «купив» у вірменина, що зібрався на «дембель», найпрестижніше місце хліборіза у солдатській їдальні. Звісно, нарізав хліб, проте цінувалася ця армійська професія з таким дорогоцінним продуктом, як масло. На сніданок вся солдатня одержувала порціон масла у 20 грамів, який обов'язково намазувала на білий хліб — хто не знає армійської примовки: «Масло з'їв і день минув». Отож і Петро, маючи таку посаду, неквапно пересувався «вольнягою» по частині, з розстебнутим комірцем, не віддавав честі офіцерам, а просто з ними здоровався, а «діди» улесливо зазирали йому в очі, особливо з його роти, які колись хотіли згноїти Петра у нарядах. Щоправда, не мав до них злості, інколи заходив ввечері до них у гості, приносив білий хліб, масло та цукор, разом пили чай, зачинившись у каптьорці...

Жирував отак Петро до кінця служби, а потім повернувся в село, де не треба було ні різати буханці односельцям, ні подавати їм маленькі пайки масла... Навіть колоти свиней його не кликали. А ось до білого хліба не втратив апетит... І на закономірне питання — «Сало теж їси з білим?», сміючись відповідає: «І сало, і солоні оселедці...»

Травень 2014 р.

Спомин про Шабалинів

Нещодавно я відшукав у старій книжці вірш товариша студентських років Василя Нікітіна. Вірш може дещо й особистий, але ж насправді, в стилі Василя, напрочуд іронічний і водночас талановитий. Історія його така.

Пізньої осені 1986 року я приїхав у містечко Короп у відрядження написати щось (вже не пам'ятаю що) для обласної газети і відразу попрошкував до «районки» з незвичайною, як для радянських часів, назвою «Нові горизонти», яку очолював Нікітін. Він відразу зателефонував до райкому партії і повідомив: «Завтра вранці до Шабалинова вирушає лектор «із області», туди ж поїдемо і ми... А поки-що прогуляйся нашим провінційним Коропом, бо ми здаємо газету...»

Тим лектором виявився Віктор Шевченко, з яким ми вчилися в Ніжинському педінституті, але справжніми друзями стали після Шабалинова. Згодом навіть разом книжечку написали. Тоді, в цьому придеснянському селі, Віктор прочитав аж три лекції про міжнародне становище: і в механізаторів, і для доярок на фермі, і для сільської інтелігенції в конторі колгоспу. Збагатились і наші з Нікітіним журналістські блокноти. Тож наприкінці дня керівники села запросили нас на вечерю, де пригощали їхні милі жіночки — і гарячою картоплею із засоленими огірочками, і свіжиною, і карасями, виловленими у деснянських заплавах, і настоящим узваром, і, звісно, міцнющим самогоном. За столом розговорились і про історію села, зокрема, про дивовижний пам'ятник на могилі Віри Богданівської-Попової.

Одна з перших жінок-хіміків, вона закінчила Женевський університет, за кордоном одержала і вчений ступінь доктора хімічних наук. Вийшла заміж за нащадка чернігівських дворян, генерал-майора Якова Попова, директора Іжевського збройного та сталеплавильного заводів. Там же, в Іжевську, в 1896 році, проводячи досліди в заводській лабораторії, отримала смертельне отруєння фосфорним газом. Опечалений чоловік поховав дружину в своєму маєтку в Шабалинові. Над могилою спорудив надгробок у вигляді носової частини корабля — цегляна палуба з металевою щоглою, увінчаною хрестом. До могили ведуть сходи, що утворюють арку, під якою є обеліск з фотомедальйоном та гранітною дошкою з меморіальним текстом.

Розповідь про те поховання неабияк зацікавила історика Віктора Шевченка, і ми всі разом — і гості, і керівники села з їхніми жіночками, двома легковичками поїхали на старе сільське кладовище, геть поросле соснами. Вже вечоріло, ледь сніжило, і ця незвичайна картина споглядання на незвичайної архітектури могилу запам'яталась кожному. Надто ж Віктору, який упродовж багатьох років згадував про ту могилу. Василь же через кілька днів надіслав ось такого стьобного, як нині кажуть, вірша:

*Щоглу-хрест піднявши, як на сповіді,
Корабель пливе через горби
Віри Богданівської-Попової,
А внизу — горілка і баби.*

*Стоїмо на цементовій палубі
Вже й самі готові до плавби.
Я — жонатий, ти — також не парубок,
А внизу — горілка і баби.*

*Димимо, дивуємося, дивимось:
Обнялися з соснами дуби.
Не в той бік пливем ми, Володимире...
А внизу — горілка і гроби.*

На жаль, Василь Нікітін, цей досьгодні невизнаний поет-сатирик рівня свого талановитого земляка Миколи Холодного, давно вже покійний — він наклав на себе руки в свої 44 роки, відразу після проголошення незалежності України. А Віктор Шевченко, професор, доктор історичних наук, відійшов у засвіти минулого літа.

Життя рано чи пізно минає, а пам'ять нетлінна...

Травень 2014 р.

«Скупий на хліб і не скупий на сіль»

Дописавши «Спомин про Шабалинів», мені закортіло оприлюднити ще один вірш Василя Нікітіна, адресований мені. Щоправда, раніший, датований 21 серпня 1985 року.

Тоді я працював заступником редактора молодіжної газети «Комсомольський гарт» і мій редактор, щойно відгулявши відпустку, «повний сили та одваги», як казав Павло Тичина, взявся до роботи, а мені порадив аж на три дні поїхати у відрядження, себто... відпочити: «Адресу вибирай сам, теми матеріалів теж вибери, не забудь взяти відрядження на водія та фотокора...»

З нашим фотокором Валерієм Інютіним ми знали, куди їхати: до його товариша Олександра Боровика, в глибинку — в село Свердловку на Коропщині. Там такі малолюдні привілля над Десною, поруч знаменита «Мезинська Швейцарія»! Та й колгосп кращий на Чернігівщині: його голова вже тоді мав звання Героя Соціалістичної Праці, до якого згодом додається звання Героя України. З собою «прихопили» і письменника Станіслава Реп'яха, який завершував книжку про Олександра Григоровича.

Два дні ми провели, ніби на курорті. Станіслав Реп'ях сидів майже весь час в окремому номері готелю, дописуючи черговий розділ зі свіжими враженнями про вечірні розмови зі своїм героєм. В тому ж готелі зранку, апетитно поснідавши, занурювався в читання безкінечних детективів водій нашої «Волги» Петро Тризна — ми тільки на три години з'їздили у сусідній Мезин, де відвідали археологічний музей та я зустрівся з одним з тамтешнім фронтовиком (обійстя його на кручі над самісіньким музеєм), про якого потім написав нарис і для своєї газети, і для республіканської «Радянської України». Ми ж із Інютіним гайда на Десну: купатися, ловити раків, також фотографували пором і підводи з сіном на ньому (цей фоторепортаж надрукували і республіканські видання), лазили по кручах...

Третього ж дня під обід задощило, і ми почали збиратися додому. Але, власне, додому їхати з чарівної Коропщини не хотілося, і ми спершу повернули в лісове село Рихли, де на околиці поблукали поміж руїнами колишнього знаменитого монастиря, потім подалися на

Короп, де Валерій мав передати якісь фотознімки до музею Миколи Кибальчича, а заодно зустрітися з Нікітіним.

Отож Інютін поспішив до музею, а Василя Нікітіна, редактора «Нових горизонтів», ми застали у своєму кабінеті. Фотокореспондент Володимир Доценко і втілив нас на унікальному знімку: посередині Станіслав Реп'ях, ліворуч Нікітін, праворуч я, праві руки одна на одну ми поскладали на товстезний том енциклопедії «Чернігівська область». Про що ми тоді говорили, точніше, що казав Василь — уже не пам'ятаю...

Десь через тиждень Нікітін приїхав на якусь нараду до області і віддав мені знімок, на звороті якого написав:

*«Поліська трійця»: Станіслав Реп'ях.
Що росами деснянськими пропах;
Володя, заГАРТований Сапон,
Що поетичну ниву жне серпом;
Периферійний їх читач Василь,
Скупий на хліб і не скупий на сіль.*

І поставив вищезазначену дату.

«Скупий на хліб і не скупий на сіль» — у цьому вся сутність таланту цього самобутнього поета: і доброта, і ніжність, і водночас народний гумор з присмаком інтелігентної іронії. Таких віршів-експромтів мені ніколи ще не присвячували...

Травень 2014 р.

Кукурудзяний хліб

Для мене, десятирічного, перші в житті черги — черги за хлібом. Кукурудзяним хлібом... Його неможливо було їсти, адже тхнув кукурудзяним силосом і мав глевку м'якушку. Хоч мені спершу подобалась хрумкотлива скоринка і я одного разу обідрав мало не півбуханки, коли голодним, відстоявши після школи чергу, приплентався пізньої осені додому. Після мене діймала печія, та й батько поляяв, бо ж та

важка «цеглина», яку давали одну в руки, була на всю родину аж до наступного вечора.

Ті черги, що після обіду займали баби, діди та ми, дівтора, оскільки наші батьки гарювали в колгоспі, запам'яталися мені як перші вияви дорослості й політичної підкованості. І нині бачиться кіномеханік Михаль Шмана, цибатий, сутулий, з довгим чорним волоссям, намасченим бріюліном, і приплюскнутим носом, котрий займав чергу найраніше, завдяки своїй професії, і пошепки «просвіщав» нас, дітлахів, що, мовляв, Микита Хрущов віддав усю пшеницю Америці, й хліб печуть тепер з кияхів, та ще й дають по одній буханці. Почув я тоді й перший анекдот про «вождів». Мовляв, американці сіли на Місяці й розмірковують: ось тут поставимо обсерваторію, там шахту викопуємо... Аж тут нагодився місцевий мешканець та й каже: «Даремно силкуєтесь, нещодавно прилітав сюди з вашої Землі маленький і лисий — весь Місяць під кукурудзу зайняв».

Зовсім інше писали газети й розповідали вчителі. Ніби черги — тимчасове явище, а кукурудза — корисний і поживний продукт, з якого вже почали виготовляти й цукерки, й шоколад, і навіть невідоме для нас шампанське. Та й узагалі, через два десятиліття житимемо при комунізмі. Тобто буде все безплатне у нашій лавці. І ми, дітлашня, наївно вірили, що найперше дармовими стануть сірники, бо вони найдешевші — по одній копійці за коробку. І мріяли, що не цупитимемо тоді вдома сірників для набоїв до самопалів.

Батько ж шкодував, що саме розплескав на ринви форми, у яких пекли домашній хліб, бо до лавки почали з міста завозити буханці з пшениці, не згірші хатніх. І тепер ось кукурудзяний... Відтак матері додалося чималих клопотів, яких, здається, недавно позбулася — у печі пекти на кленовому листі паляниці. Але таке тривало недовго. Хрущова відправили на пенсію, і в магазині знову з'явився пшеничний хліб, навіть білий. І черги геть зникли, бо давали його — скільки донесеш.

Тільки те, як Брежнев так швидко повернув нашу пшеницю з Америки, мені, малому, довгенько було невтямки.

Червень 2014 р.

Забутий запах кропу

Закортіло перечитати оповідання «Запах кропу» Євгена Гуцала, і не в інтернетній версії, а в однойменній книжці, що вийшла ще в 1969 році. Більше сорока років вона пролежала на горищі батьківської оселі, яку тепер називаю дачею, між студентськими конспектами і моїми недолугими віршами, між тогочасними потріпаними журналами «Дніпро», де була рубрика «Вітрила піднято!», і ми, вихованці літературної студії Ніжинського педінституту, мріяли надрукувати під нею наші поезії.

Поїхав у село перед Новим роком і таки відшукав. На пожовклому газетному папері знову оживають рядки, які, здається, увійшли в мою пам'ять назажди: «Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, — світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою усмішкою. Скільки того сміху на городі — всі соняшники сміються, веселі, але водночас по-доброму замислені, кожен щось хоче сказати тобі, тільки підійди до нього».

Як тут не згадаєш Довженкове: «До чого ж гарно і весело було в нашому городі! Ото як вийди з сіней та подивись навколо геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! А що робилось на початку літа, огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати».

Чарівна Гуцалова проза і тоді, і нині, особливо на тлі дешевої пост-модерністської моделі світу і тотальної графоманізації літератури, здається дивовижною: «Мати копає картоплю. В повітрі стоїть сухуватий пил, а тепла земля пахне втомою. Материне лице запорошилося сірою землею, руки також запорошені, тільки карі очі з живчиками зиниць блищать свіжо й чисто. Іноді випростується і, спершись на заступ, відпочиває. І чує, мабуть, як уже мріє про спочинок город, як тоскно скрикують в охололій вишині запізнілі перелітні птахи. Павутина бабиного літа пливе звіддалік, як чиясь зітханья, вона знаходить посеред городу нашу матір, чіпляється за плече, струменисто тремтить,

потім перепливає на материні чорні коси, вмальовується сивиною, здригається, наче поворозка живого ляку, потім одривається — й легко сотається в повітрі, поблискує білясто, тане».

Ні для кого не є таємницею, що «Запах кропу» — то гідне наслідування (у мене язик не повертається назвати це епігонством) «Зачарованої Десни» Олександра Довженка. Цю класичну повість видатний письменник і кінорежисер написав на схилі своїх літ, коли юний Євген Гуцало студіював філологію у Ніжинському педінституті. Потрібно було більше десяти років, щоб тридцятирічний прозаїк явив «Запах кропу». Воно менш філософське, ніж «Зачарована Десна» (і це пояснюється житейським досвідом обох письменників), але напрочуд ліричне...

Іноді чіпляюсь окрайцями думок про можливість їхньої співпраці, бодай у змалюванні «городнього пейзажу», але відразу стає не по собі: жили вони трішечки в різні часи, творили якоюсь мірою в різних обставинах, та й не вистачало нам ще «шукати» свого Ільфа та Петрова. Хіба що в кіно. Про кіно, либонь, не раз говорили Гуцало зі своїм товаришем Миколою Вінграновським, навчителем Довженка. Однак це вже окремішна тема...

Червень 2014 р.

Вербові цвяхи

Згідно із церковною легендою, на вербі лежить прокляття, бо саме вербовими цвяхами був скріплений хрест, що на ньому розіп'яли Ісуса Христа. Через анатему це крислате дерево росте в невибагливих місцях, а в її вітах може ховатися нечиста сила. Либонь, тому перед Великоднем її святять і, мабуть, тому вона навесні «плаче». Вочевидь, звідси й бере свій початок прислів'я «Закохався, мов чорт у суху вербу». Сухе дерево втрачає всю свою силу і стає, вже за народними віруваннями, сховищем нечисті.

Щось подібне я почув від мого давнього знайомого Адама Лихошапки. Біля його хати, в невеличкому білоруському селі на Брагінщині, відколи він себе пам'ятає, росла «пузата», як у вірші Богдана-Ігоря

Антонича, верба. Ще школярем кілька разів пробував сокирою кружко-ма обтесати кору, щоби верба всохла і не закривала оселю від сонця. Але де там: за якусь ніч з'являлася нова шкірочка кори, а за місяць повністю зарубцьовувалися рани.

Та настав гіркий чорнобильський рік, село вкрилося такою дозою незримого цезію, що всі мешканці негайно покинули його. Тепер Адам більше чверті століття їздить на малу «радзіму» лишень на Радовницю (як схожі ці слова!), коли поминають родичів.

Заходить і в хату батьків. Уже більше чверті століття минуло, а все в ній як і колись. Біля печі рогачі та кочерга, на миснику горщики і гладишки, стіл, застелений клейонкою, засушений букетик чебрецю у тріснутій склянці, дерев'яна, окута залізом, скриня, щоправда, порожня, лише на деньці потертий, з'їдений міллю батьків кожух, якого навіть бомжі не взяли. Скрізь несамовитий сум та водночас і спокій та злагода.

Цієї ж весни навідався на подвір'я і серце захолинуло. Впала суха верба на хату, шиферний дах так потрощила, аж тріснув в оселі сволок. Відразу помітив на білих стінах брудні дощові патьоки, війнуло холодом.

— Вось і капец нашой хате... — журно мовив мені Адам. І я від нього вперше почув рідну білоруську мову.

Звісно, поруйнувати хату здатне кожнісіньке старе дерево, що росте біля неї. Але біда найчастіше буває від верби. З цього дерева ось уже дві тисячі не роблять цвяхів, та вона нагадує про себе тими символічними гвіздками, що гостро впинаються і дотепер у наші душі.

Червень 2014 р.

Глечик із сльозами

Теофіл щодня чекав смерті й спасіння шукав у тому, щоб наточити повний глек своїх сліз. «А коли помреш, хай виллють ті сльози на тебе. Нетлінним у часі тоді, брате, пребудеш!» Із його очей так рясно лилися сльози, що невдовзі він осліп. Але й після цього ще гірше плакав і

всіх просив зазирнути до глечика: «чи повний він, бо запустити туди руку не зважувався, щоб не осквернити, як він казав, святої рідини. Ніхто не казав йому, що горщик його порожній (ті сльози, які стікали, хоч і потрапляли в нього, але висихали), і всі переконували бідаку, що сльози ті скоро через вінця поллються».

Цій блискучій розгорнутій метафорі з роману Валерія Шевчука «На полі смиренному...» позаздрив би напевно серб Мілорад Павич, коли писав всесвітньовідомий роман «Хозарський словник». Ці твори, до речі, вийшли одночасно, майже тридцять років тому.

Роман Шевчука — це психологічне «перевдягання» відомої літературної пам'ятки Київської Русі «Патерика Києво-Печерського», який, на біду, майже ніхто з пересічних українців не читав, навіть у чудовому перекладі на нашу мову Ірини Жиленко (не поетеси, а її доньки). «Перевдягання» своєрідне, адже цей серйозний твір «перелицьовується» не в роман комічного характеру з використанням панібратських слів, як це робиться у світовій літературі, а в такий же поважний і вдумливий твір про людську душу. Чого варті тільки афоризми письменника-філософа, вкладені в уста своїх героїв, якими милуєшся чи не на кожній сторінці: «Не лічу я своїх літ. Гріхи свої треба лічити, не літа», «Відштовхую любов марнотну заради любові вічної», «Любов — це Боже відбиття у наших душах», «Добро земне нівечить людську душу», «Слава людська — це мед прогірклий»...

Роман аж ніяк не соцреалістичний, хоч виданий через кілька місяців після смерті Брежнєва у серії «Романи й повісті» найпрестижнішим видавництвом «Дніпро» стотисячним накладом. У паперовій обкладинці, на газетному папері, текст набрано дрібним шрифтом, а в тому тексті слово «Бог» написано з малої літери (так змушувала нас писати безбожна влада). Але із післямовою метра соцреалізму Леоніда Новиченка. Це, либонь, і врятувало твір від шухляди.

Мене ж дивує інше: чому цей дивовижний роман ні тоді, ні тепер — у прекрасному томику видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», не перекладено на європейські мови? * Як і інші романи письменника. Бо ж по ньому «плаче» Нобелівська премія...

---

*Як згодом написав авторові Валерій Шевчук, насправді роман «На полі смиренному...» перекладався чеською, російською, німецькою, англійською і (один розділ) польською.

Коли мене допікають проблеми сьогодення, коли мені сумно і важко, розкриваю перше видання книги «На полі смиренному...» і вкотре перечитую оповіді про печерських святих — про Ісакія, до якого Христос приходив, про Миколу Святошу, колишнього чернігівського князя, котрий проміняв можновладдя на плетіння лозових кошиків, про Прохора, який робив хліб з лободи, а сіль з попелу, про Іоанна-затворника, який із плоттю своєю боровся і, звісно, про нещасного Теофіла, який запитує і свого «колегу» Семена, і наших сучасників: «Самі сльози мені лишилися, а кому вони треба, окрім Бога?»

Липень 2014 р.

«Герцеговина Флор»

Колись, у молоді роки, я колекціонував пачки сигарет та цигарок. Хотілося, щоб вони були заповненими, але так не завжди виходило. Адже сам тоді палив, і якщо сигарети закінчувалися, лінувався збігати до кіоску і відкривав коробку колекційних. Однак я не про те...

Якось десь прочитав, що Сталін курих лише цигарки «Герцеговина Флор», певніше набивав тютюном із тих цигарок свою легендарну люльку із вишневого кореня. І загорівся мрією придбати цю пачку. Якраз тоді вийшов і пригодницький фільм «Чорний замок Ольшанський» мого улюбленого білоруського письменника Уладзіміра Караткевіча, де головний герой Антон Косміч не раз смачно затягується димком «Герцеговини Флор». Але навіть у Москві не міг купити. І тільки мій товариш — лікар Володя Кирпатенко — привіз, на моє прохання, ці престижні цигарки.

Пізніше я довідався, що вони виготовлялися ще до революції на Московській тютюновій фабриці «Ява» із тютюну, привезеного з містечка Любінь, що нині знаходиться у Боснії і Герцеговині. Із 20-х років збереглася і крута реклама Володимира Маяковського:

*Любым папиросам даст фор
«Герцеговина Флор».*

Не знаю, з якого тютюну готувалися цигарки для Сталіна в роки війни, коли вся Європа знаходилась під окупацією гітлерівців, але палив він справді найелітніший тютюн. Ним «пахло» і від найбільших начальників союзного рівня, які намагалися у всьому копіювати «вождя народів».

Мені ж «Герцеговина Флор» у край не сподобалась. Війнуло чимось кислим, нудотним, схожим на найдешевші сигарети «Памир», які нам видавали в армії. Це, власне, якщо порівнювати високоякісну горілку з буряковою сивухою. Я не докурив цигарку, закашлявся... Однак пачку все-таки відвіз у село до батьків — із-за оригінальності коробки (біле з чорним, з позолотою), і час від часу пригощав цигарками знайомих сільських курців, не забуваючи розказати про любов Сталіна до «Герцеговини Флор».

Збереглася пачка і донині, і я часто дістаю її і згадую з сумом про свою «тютюнову» колекцію. При переїзді на нову квартиру я похапцем зовсім про неї забувся, а нові господарі відразу викинули її геть у непотріб...

Липень 2014 р.

«Бабимотрина береза, дідасавчина шовковиця ...»

Прочитав нещодавно у «Вікіпедії» статтю про молодого письменника, який пишається тим, що півсотні його книжок, публікацій у пресі та інтернеті прочитали аж два мільйони з гаком читачів. Розповів про цього піар-графомана своєму однокурснику, теж письменнику Володимир Сенцовському, а той тільки розсміявся ...

— Та я у журналі «Перець», який у роки «перестройки» мав наклад понад три мільйони примірників, періодично друкував свої дитячі оповідання, друкуюся в ньому й понині. І перші мої книжки у «Весельці» виходили 125-тисячним тиражем. Але ніколи не цікавився, скільки мільйонів мене читають. Треба до такого додуматися, щоб навіть інтернетні перегляди підраховувати.

Прозаїк Володимир Сенцовський далекий від дешевої реклами й водночас далекий (вже не в переносному значенні цього слова) від столиці й губернії. Мешкає він у райцентрі Борзна, біля якого, до речі, колись Тарас Шевченко «женив» Пантелеймона Куліша. А інший його побратим Тараса, Віктор Забіла, тут написав романтичні поезії, які стали народними піснями. Про те, що його дитячі оповідки колись стануть «народними», Володимиру байдуже. Хоч його творчість введена до шкільних програм, а його твори друкуються у підручниках для молодших учнів (навіть з портретами, поруч із класиками). Чому?

Ось, до прикладу, соковитий образ з живого та об'ємного слова — зізнання Петруся з оповідання «Шпачок»: «Удома я падав з каштана, з бабимотриної берези падав і з вашої черешні... теж. А сьогодні злетів, наче на парашуті, з дідасавчиної шовковиці».

Щоб уникнути своїх коментарів до цього дивовижного, з точки зору дитячості, речення, зішлюся на думки старших колег-письменників, сказані про ранні книжки Сенцовського. Євген Гуцало: «В «Дивеньранку» прості й милі дитячі речі, світлі, по-доброму наївні, тобто близькі безхмарній юній психіці, яка ще чарується поезією світу». Віктор Кава: «Коли я прочитав його збірку «Привези мені, тату, сонце», то мовби мурашки забігали по моєму тілу — ось вона, поезія в прозі, ось нащадок великого Степана Васильченка...»

Після цього знову згадую того молодого письменника, якого прочитали, а точніше переглянули аж за мільйони читачів, згадую зі смутком...

Липень 2014 р.

Більярд із гусячими яйцями

Щоразу, коли спостерігаю за більярдною грою професіоналів (шаную цю гру за чіткість і координацію рухів, швидкість реакції і винахідливість), згадую смішну історію з мого давнього школярського дитинства.

У новозбудований клуб молодий голова колгоспу, якого тільки-но призначили, придбав за немалі гроші (це ж скільки на нього пішло

трудоднів наших батьків?) справжнісінький більярд — із обтягнутим зеленим сукном столом, із білосніжними кулями і кием із чорного граба, наконечник якого навіщось раз за разом натирали крейдою. Придбав, бо сам уподобав цю гру в інституті й хотів прилучити до неї колгоспників.

Для нашого ж села це була небуденна подія. Ввечері, перед кіно, коли завклубом урочисто виносив кулі та кий, біля більярдного столу збиралися й мале, й старе. Першими кілька партій грали сам голова колгоспу (і, звісно, вигравав!) та його шофер, потім зоотехнік, агроном, завідуючий фермою, одним словом все начальство. Наставала черга і рядовим селянам... Але навіть про кіно захоплене чоловіцтво забувало, і в залі, де воно демонструвалося, через стіну чулося багатопверхове матюччя. І глядачі, переважно молодиці, спершу думали, що то актори так чортихаються...

Десь місяців через три інтерес до більярду став потроху спадати. Вже не заганяли кулі в лузи ні зоотехнік, ні агроном, а голова колгоспу переїхав у сусіднє село розвалювати тамтешнє колективнє господарство. Дійшла черговість і до нас, школярів. Ми приходили після уроків, і завклубом вже не ховав кулі та кий у своєму закапелку — вони лежали на більярді. Невдовзі мої однокласники Юрко та Колька стали справжніми асами — наче грали в дві руки на роялі: могли так розбити «свиняче рило», тобто піраміду, що в лузи потрапляли щонайменше дві кулі, майстерно ганяли «своїх» та «чужих», навіть тримаючи кий за спиною...

Але далі хтось цупив одна за одною кулі, і коли не стало половини, грати було вже неможливо. До того ж і кий, не раз переклеєний, знову зламався, і замість його самотужки змайстрували з горіха. Ми ж закінчили школу і подалися, як тоді говорили, в світ. Одного разу, приїхавши на канікули, я заглянув до клубу і не побачив там більярда. Його перенесли до котельні, де на ньому сільські п'яниці так же завзято (і романтично, немов у казино — при зеленому, щоправда, потертому і засаленому, у крихтах хліба столі) грали в дурня, час від часу посилаючи «дурня» у сільмаг за пляшкою «біоміцину». Та ненадовго: в котельні через тих п'яндиг трапилася пожежа, і залишки від більярда викинули на вулицю.

Але ще довго вісімдесятилітній дід Шурик Бадай, неперевершений пересмішник, піджартовував аж до самої своєї кончини, примруживши ліве око:

— Подивився і я на ту «білядь» у сільбуді... Аж там мужики разом з председателем-піжоном гусячі яйця на столі палкою в дірки штурхають ... Ну й «білядь» нині пішла ...

Липень 2014 р.

«До Кремля, Злодійською дорогою...»

Топоніміка Сіверщини здавна не перестає мене дивувати. Свого часу написав навіть віршований цикл, де опоетизував походження давньоруських назв таких наших сіл, як Волосківці, Лутава, Замглай... Присвятив і вірш пам'яті поета Кузьми Журби, де є такі рядки:

*Села на Придесенні — древні, як світ Хоробичі,
Даничі і Деревини, Олбин і Високінь.
Любеча і Чернігова щонайдавніші родичі,
Їхня генеалогія за сотні сяга років.*

*Глибокі їхні пракорені — Сибереж і Козари,
Смолин, Нові Яриловичі, Тур'я, Велика Вісь.
Скільки пройшло над ними незгод, лихоліть, пожарів...
Села на Придесенні у Вашому серці живі...*

*Судилась їм доля щедра, хоч деяким і відважила
Химерні чи характерні, послухай-но назви які:
Безуглівка і Дрімайлівка, Нічогівка і Нетяжине,
Кропивне і Задеріїка, Пальчики і Шептаки.*

Потім народилася книжка «Таємниці назв наших міст і сіл», де я намагався розшифрувати найбільш характерні назви регіону, що є своєрідним люстерком до вивчення багатовікової минувшини Сіверського краю.

І ось переді мною книжка «Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини», в якій мій колега Сергій Павленко зібрав багатющу колекцію назв кутків сіл, а також урочищ і річок, лісів і полів, островів і бродів, випасів і заплав, шляхів і доріг... Тобто глибинну інформацію про наші історичні витоки. Однак цих назв ви не знайдете на табличках-вказівниках, вони допоки не занесені в жодні фоліанти — вони тільки в пам'яті сільських аборигенів, переважно стареньких. Не стане їх, і ці ймення назавжди підуть у небуття.

Назви ці вражають: урочища Лаврінові дівки і Ракова срака, джерело Млинова криниця, ліс Попові штани, поле Сахара, Панська сіножать, Монахова сажалка, Остапова ковбаня, Олексіїв березняк, Смальов осичник, Пужкова шелюга, озеро Вовкобродівка, випас Сонний яр, Шевченків окіп (дивна місцина біля Ніжина, куди мене не раз запрошував професор Віктор Шевченко, а я так і не скористався нагодою)... А яку фантазію мали селяни, щоб назвати гору Безденежною і болото Писемним!

Та найперше вражають наймення кутків: Бджоли та Недобаївка, Зацерків'я й Козольопівка, Босий хутір і Мундштуківка, Диваківка та Батарея, Заковіньки й Забігайлівка, Бур'янівка та Вошепрудовка, Дупівка та Сраколизівка («дав пан Гаркавий селянам хорошої землі, то йому мало не лизали заднє місце...»). Є навіть куток Свинячий — в Орликівці на Семенівщині.

Велика і наша «географія»: є Америка в маленькому селі Ямище на Ріпкинщині, африканська Абіссінія у селі Осовець на Бобровиччині, є Китай в селі Степанівці на Борзнянщині, є Індія в селі Спаському Сосницького району і аж три Шанхаї і дві Греції, є Париж, Камчатка, Кубань... Є куток Москва і Петербурзький куток, є куток Гомель. А ще Франківщина й Харківщина...

Дивовижні мікротопоніми зібрав Сергій Павленко! І не дивуйтеся, коли почуєте таке: «Я поспішаю до Кремля, Злодійською дорогою, мимо Калуги, Харбіна і Херсона, через Барбосівку та Босяки, ось вже і Красна площа...» Знайте: то все кутки наших сіл, і Кремль теж куток — у селищі Ладан на Прилуччині.

Липень 2014 р.

Тюбетейка і Капеерес

Зустрів цього літа на чернігівському ринку чоловіка в тюбетейці й згадав анекдот з довжелезною бородою: вірменське радіо запитують «Що можна зробити з жіночих ліфчиків?» Радіо відповідає: «Тюбетейки на ваші дурні голови».

Звісно, в пору мого раннього шкільного дитинства такого анекдота мені не розповідали, й тюбетейка, яку носили сміливі радянські піонери з кольорових фільмів, що демонструвалися в сільському клубі, була моєю потаємною мрією. Спробував поділитися нею з батьком, та він заперечив: «Ти що — татарчук? Сміятимуться люди. А от картузика тобі нового справлю». Батько і справді купив новенького суконного картузика, із твердим козирком, із зашитою у тканину десятикопійечною монетою (так мені здавалось) на тім'ячку. Однак отой таємничий східний головний убір не давав мені спокою. Ось і мій найсмішніший артист Юрій Нікулін у ній знявся в комедії «Пес Барбос і незвичайний крос», і великий пролетарський письменник Максим Горький, якого, на жаль, намагався читати, та так і не дочитав по цей день жодного твору, вдягав тюбетейку...

Та вже наприкінці 60-років мода на тюбетейки минула. Саме тоді в Ніжинському педінституті, заради показушної дружби радянських народів, стали «кувати» кадри вчителів російської мови й літератури із узбеків, для яких тюбетейка те ж саме, що для нас вишиванка. Це були чудові хлопці і дівчата! Але вони, потрапивши в українське середовище, як мені тепер здається, соромилися свої національних традицій. Інколи тюбетейки вдягали дівчата — разом з барвистою сукнею з хан-атласу і шароварами, вони ставали неперевершеними красунями: коли прямували вулицею Гоголівською на лекції, на них задивлялися не тільки чоловіки, а й жінки. Мали тюбетейки та чапани (читай халати) й хлопці, однак носили їх переважно вгуртожитку.

Якось мій товариш Камілжон Санатов, поет і син директора сільської школи, з яким я мешкав у одній кімнаті, повідав, що в узбеків відрізняються своєрідністю бухарські, самаркандські, хорезмські, кокандські, ташкентські, інші, яких уже не пам'ятаю, тюбетейки, що взагалі в них закладено символічне начало:

— У нас вряди-годи сивобороді діди-аксакали знімають тюбетейку і струшують — не тільки від куряви, а й від поганих думок у своїй голові...

Я, певна річ, не струшував ні пилюки, ні недобрих помислів, яких ще було чимало у наших юних головах: одягнувши Камілжонову зелену, з химерним східним гаптуванням тюбетейку, довгими осінніми вечорами, перекладав його вірші. Ці прості юнацькі вірші й досі пам'ятаю...

Пізніше, років із двадцять тому, мій давній знайомиць Бахтіяр, один з не багатьох узбецьких випускників інституту, який одружився на українці й не повернувся у свій сонячний Самарканд, жартома запитав: ти знаєш, чому розвалився Радянський Союз? І сам притьмом відповів: узбек хотів ходити в тюбетейці й попивати в чайхані зелений чай, а Капеерес настояв на своєму: мовляв, одягни краватку й пий в ресторані горілку. Звісно, узбек не послухався. Отож і маємо...

Липень 2014 р.

Кочур і Стафф

Майже чверть віку тому вийшла книжка перекладів Григорія Кочура «Друге відлуння», де я натрапив на вірш «Гусярка» польського поета Леопольда Стаффа. Відтоді не перестаю дивуватися поетичній майстерності земляка-чернігівця. Читав Леопольда Стаффа в чудовому перекладі російською, читав і нікудишні «переводи» сучасного українського поета, але вони далекі від перекладу Григорія Порфіровича.

Щось напрочуд близьке й напрочуд рідне, далеке та сільське (боюся, що народжені в містах не так повно зрозуміють текст) відчуваєш у цьому сонеті:

*Таке поважненьке в чотири рочки! Босе,
На виріст кофточка, спідничка аж по п'яти, —
В грузьке багно ступа чи мусить дріботати
Межею вдосвіта — ще не опали й роси.*

*Дві стрічечки вплела собі в куценькі коси,
Окраєць в хусточці до пояса прип'ятий,
Правицю взбрóїла прутом — гусей ганяти,
В лівиці волоче стебло злотоколосе.*

*А гуси — їх хода, як човна хилитання,
І шия в кожної, мов білий знак питання, —
Мовляв, не розбереш, чи доглядаєш нас ти,
Чи, може, то тебе доводиться нам пасти.
Ще кожна й голову оберне щохвилини —
Чи не згубила ти пастушої лозини?*

З польської літератури, окрім, звісно, російської, у нас найбільше перекладів. Але так досконало передати дух наших сусідів українськими ремінісценціями судилося не кожному. Хіба що Максиму Рильському з його перекладами Адама Міцкевича, зокрема, його шедевру «Пан Тадеуш», та ще Григорію Кочуру з його трактуванням Стаффової «Гусярки»...

Серпень 2014 р.

Василь і Василина

Люди живуть і помирають, залишивши добрі чи погані згадки, які теж з часом забуваються. Забуваються і їхні могили — трухлявляють хрести, навіть дубові, маліють під ними горбики землі, заростаючи вічнозеленим барвінком. Буйно заросли цим шляхетним зіллям і могили Василя і Василини...

Василь був старшим (аж на півтора десятка років) батьковим братом. Отож, коли поголили його парубочого чуба для солдатської служби, батько без штанців під столом бігав. Після армії подався на Донбас, «на шахти», одружився. Якось, ще до війни, привіз до батьків молоду дружину, яка, кажуть, не приглянулася, бо «городська», його матері, а моїй бабусі. Потім воював, знову шахтарював. На початку 60-х, разом з новою дружиною Василиною, бездітні, приїхали в наше село, купили на далекому закутку хатинку під обдертою солом'яною стріхою.

Бачив я дядька Василя, либонь, кілька разів, але залишився один лише щемливий спогад: він куняє на призьбі біля тієї хатинки — маленький, хирлявий. Не пригадую його обличчя, але, пам'ятаю: він так

страшенно кашляє, ніби в його худеньких грудях оселився потужний вулкан. Невдовзі дядько помер від сухот, а тітка Василина ще прожила з десяток літ.

Її не любили сільські молодичі, як не люблять всіх наволок: і за те, що не мала вона дітей, і за вроду, особливо за сині, мов цвіт барвінку, очі, хоч їй ішов шостий десяток. Називали на свій лад Василюсою, за очі — ще й бандерівкою. За її чисту українську мову, що не йде ні в яке порівняння з нашою поліською говіркою. Такою мовою тоді балакали лише вчителі, але ж їх, на думку молодич, вчили так розмовляти в інститутах, власне, вони навчають справжній мові нас, дітлахів. А Василица-бандерівка, мовляв, з освітою сім класів, шахтарська хвойда, просто так лепече вченою мовою.

Відтак довгими осінніми вечорами тітка долала кілька кілометрів до нашого кутка, до «братових», тобто до моєї мами і до тітки Марфи, дружини ще одного брата Василя, — «погуляти». «Гуляння» тривало до півночі, при неквапливих і безкінечних розмовах про пережите, при лузанні щойно підсмаженого соняшникового чи гарбузового насіння... А потім мати стелила постіль Василині за грубкою, і жінки облягались спати, намагаючись не збудити ні батька, ні сестру, ні мене. Але мені навіть крізь сон учувалася дивна мова тітки, немов рядки захоплюючої книжки, якої ніде не прочитаєш...

Підрісши, вже після смерті Василини, я довідався від матері, що даремно в селі звали її бандерівкою, що вона ніколи не була у Західній Україні. Навпаки, родом із-під російського міста Белгорода — навіть ще й після війни такою вишуканою нашою мовою розмовляли у тамтешніх селах...

Наснилася тітка Василина, як і в роки дитинства, і сьогодні...

Вона була далека від політики і, вочевидь, не дуже цікавилась своєю національністю. Вона не знала інших мов, окрім української, говорила нею і в рідному селі, і на шахтах. Її всі розуміли, за свою мову вона ніколи не боялася... І заздрю їй, що вона вже давно тішиться в раю і нічого не відає, що коїться нині в Донбасі.

Серпень 2014 р.

«Наша піч регоче — короваю хоче...»

Поету, нашому землякові й моєму родичу Миколі Ткачу його колега Микола Тимчак якось розповів, що ще донедавна в його рідному селі на Тернопіллі діяло правило — за кожною випитою на весіллі чарочкою горілки слід починати нову пісню. І щоб не набратися сорому, треба було мати в запасах пам'яті не менше 200-300 пісень. Одне слово, ніхто тобі не подасть чарчини, якщо не знаєш пісні...

Що ж співали весільчани? Либонь, згадували, як урочисто пекли ще в п'ятницю коровай — символ весілля:

*Наша піч регоче —
Короваю хоче,
А пріпечок заливається,
Короваю дожидається.*

Або ж поважну ліричну:

*Що й хаті зіллє,
А в хаті весіллє.
На дворі бояри
Як мак зацвітали.*

Або безкінечну веселу (бо ж на весіллі!) пісеньку, де згадано десятку імен хлопців і дівчат:

*На вродливій Василині
Оженився Опанас,
І вона по два синочки
Народила десять раз:
Грицька, Стецька, Опанаса,
Петра, Карпа та ще й Власа,
Хому, Клима, Харитона,
Левка, Савку й Дормидонта,*

*Івана, Давида,
Романа, Демида,
Юхима, Трофима,
Семена ще й Максима...*

І, звичайно, про матір, яка виростила-викохала наречену-княгиню:

*Ой скавав горобець на точку,
Та спасибі матінко за дочку,
За червону калину, за хорошу дитину.*

Не забували і про подарунки молодят:

*Дарую вінок часнику,
щоб любилися до смаку.
Дарую вінок цибулі,
Щоб не давали одне одному дулі.
Дарую помело,
щоб свекрухи коло печі не було.
Дарую ложку і миску,
щоб думали про колиску.*

Та ось біда: на весіллях уже давно ніхто не співає — цих пісень не знає молодь, не знають і їхні батьки.

Давно відійшли в історію і дівочі пісенники. Зберігаю мамин співанник, в який вона вечорами записувала гіркі рядки пісень на чужині: і в німецькій неволі (в селі Брензен біля містечка Перетц під час Другої світової війни), і коли вже була радянською бранкою і майже два роки не могла виїхати в Україну, примусово працюючи в так званому трофейному управлінні. Пригадую товстезний пісенник (аж на 96 аркушів) і в сестри-старшокласниці... На жаль, їхніми голосами давно стали грамплатівки і патефони, програвачі і транзистори, магнітофони...

Серпень 2014 р.

Бори над Білоусом

Якщо дивитися із об'їзної автотраси навколо Чернігова, то соснові бори над річкою Білоусом обмережують його мовби дорогоцінне князівське корзно. Такий коштовний одяг для цього міста, одного з найстаріших у Київській Русі, завжди був до лица — ось уже понад тисячу років.

Звісно, в пору юності міста ці бори звідусіль обступали його, виглядали суворішими, в непролазних хащах водилося багато звірів — відомих і невідомих нам (згадаймо слова князя Володимира Мономаха: «Два тури піднімали мене на рогах разом із конем, олень мене один бив і два лосі, один ногами топтав, а другий рогами бив, вепр мені на бедрі меч відняв, ведмідь мені біля коліна пітник укусив, лютий звір стрибнув мені на бедра і коня разом зі мною звалив»); праліси підступали аж до Дитинця (згадаймо й іншого князя, Святослава Ярославича, який, полюючи, узрів на ялині ікону Божої Матері і невдовзі заснував біля неї Єлецький Успенський монастир). Ці бори нині «окультурені» трансформаторними будками та посічені лініями електродротів, запаскуджені пластиковими пляшками та битим склом від «бутилок» пияків ще радянської ери, але, хвала Богові, що вони збереглися.

І, споглядаючи їх, мимоволі загострюється відчуття, що ми не розминулися з історією, що вона ще озивається із закапелків нашої пам'яті, а то й заглядає нам у вічі.

Понад десять століть тому дорога з Києва пролягала по сей бік Десни, через літописний Мороськ, звідки родом билинний богатир Ілля Муромець, побіля варязької фортеці на мисі Коровель. Звідти, з сучасного села Шестовиця, вже видно бори над Білоусом — непрохідні, такі густі, аж чорні. Зазвичай, вони такими ж чорними здалеку є донині. Тому і князівський град за тими борами назвали Чернігів. І не потрібно ніяких гіпотез про походження його імені: ні про давнього грека-географа Клавдія Птоломея, котрий назвав наше місто Серим, яке чомусь змінилося на Чернігів, ні про племена «меланхолійних меланхленів» (як у поезії Ліни Костенко) і чорних клобуків, що буцімто блукали по цій землі в чорному, ні романтичної легенди про князя Чорного і його доньку, що мешкали в... безіменному місті. Всіх версій,

висунутих поважними професорами і невсипущими краєзнавцями, не перелічити.

Чернігів — наймістичніше місто після Києва, із своєю долею і традиціями, із своїми неповторними археологічними артефактами — соборами, церковцями та печерами, оповитих старими легендами, незнайденими досі скарбами й непрочитаними дотепер літописами, зі своїми красунями-відьмами... І в цих борах над Білоусом, де зотліла тисячоліття тому глиця береже сліди отого незнаного «лютого звіра», який ледь на розірвав князя Володимира, теж є щось містичне...

Серпень 2014 р.

Два вірші про солов'їв

Здавалося, що може бути спільним між поетами: українським Дмитром Куровським (1922–1988) і російським Ігорем Северяниним (1887–1941)? Звісно, нічого, окрім незначного — віршів про... солов'їв. Віршів талановитих, віршів, без яких не уявити їхньої творчості.

Поет Дмитро Куровський після війни мешкав у Чернігові, книжки його виходили не часто, бо він був непростою, неординарною, навіть суперечливою людиною, завжди устрявав у якісь конфлікти з партійними органами. Тоді, у той уже далекий совковий час, важко жилося з таким характером. І коли ми, чернігівські поети, разом зі Станіславом Реп'яхом, Дмитром Івановим, Олександром Олійником і Петром Куценком того серпневого дня, під теплий обложний дощ ховали його на тихому цвинтарі в рідному селі Мала Загорівка на Борзнящині, і коли поминали його у простій хаті, де народився Дмитро Мусійович, мені згадувався і згадувався хвилюючий вірш:

*Соловейко співає на цвинтарі,
Я шукаю його на гіллі.
Хочу знати, якому він світові
Посилає зелені жалі.*

*Чи тому, де мій батько на милицях
Йде — не дійде додому з війни,
Чи цьому, де живуть і не миряться
Посирочені дочки й сини!*

*Соловейко на те й не оглянеться,
В гущині малюка не знайти.
Він співає своїй солов'яночці!
Так, що чують обидва світи!*

Пізніше композитор Микола Збарацький покладе ці рядки на музику і вони стануть задушевною піснею. А я не одне десятиріччя казатиму, що на Чернігівщині є лише два справжні поети — два Дмитри: Куровський та Іванов.

Не одне десятиріччя знаю і вірш Ігоря Северянина «Все они говорят об одном». Та нещодавно, перечитуючи цього класика «срібного віку», я раптом відчув дивну схожість рядків, написаних у 1927 році, з рядками Дмитра Куровського, якими він подивував читача через 33 роки. Щоправда, з різними лейтмотивами:

*Соловьи монастырского сада,
Как и все на земле соловьи,
Говорят, что одна есть отрада
И что эта отрада — в любви...*

*И цветы монастырского луга
С лаской, свойственной только цветам,
Говорят, что одна есть заслуга:
Прикоснуться к любимым устам...*

*Монастырского леса озёра,
Переполненные голубым,
Говорят, нет лазурнее взора,
Как у тех, кто влюблён и любим...*

Вічність життя та смерті (як у Куровського), вічність у коханні (як у Северянина), що народжує життя... Це непересічні теми поезії.

До речі, покопавшись у генеалогії Ігоря Северянина, можна виводити, що він також є нашим земляком: доводився троюрідним братом російської революціонерки і радянського державного діяча Олександри Коллонтай. А її батько Михайло Домонтович, уродженець села Кудрівки Сосницького повіту, походив із старовинного українського козацького роду старшин Домонтовичів, а ще раніше — однієї з гілок князів Рюриковичів.

Вересень 2014 р.

Аджапсандалі

Майже три десятиліття тому молодий живописець Василь побував на пленері в грузинській Кахетії і повернувся не тільки з кількома десятками дивних пейзажів, не тільки з хвилюючими розповідями про гори й монастирі, про тамтешні вина «Цинандалі», «Тібаані», «Телаві», «Ркацителі» і «Мцване», про мандрівного художника Ніко Піросмані, того самого, якому Алла Пугачова присвятила пісню про «миллион алых роз», яку тоді співали навіть сільські бабусі, а з рецептом грузинської страви...

Тоді ж, в майстерні, на чималенькій пательні, поставленій на електроплитку, він і зготував аджапсандалі:

— Усе просте, як штурпак від швабри. Беремо нашу рідну картопельку, цибулину й часничину, помідори та морквину, додаємо болгарську перчину та «синенькі»... Ріжемо-шаткуємо, додаємо кріп і петрушку — замість базиліку та кінзи, не забуваймо про сіль і пекуче перченя... Смажимо на олії... У Кахетії тільки чоловіки готують аджапсандалі!

Майстерню наповнили приголомшливі пахощі. Господар тим часом дістав пару пляшок грузинського вина й розлив у склянки, а через мить сусіди-художники уминали ці ненашенські «сандалі», нахваляючи господаря. Василь після цього, натхненний життям і талантом

Піросмані, сідав за мольберт і під його пензлем народжувались українські соняшники.

Наступного дня, ближче до обіду, до майстерні почали зазирати художники... Василь знову засмажив чужинецький наїдок. Щоправда винні припаси вже вивітрилися і замість «Цинандалі» та «Ркацителі» наймолодший збігав за вітчизняним шмурдяком. А наступного разу хтось приніс «синенькі», поцуплені у власної жінки, хтось перці з власного городу...

Про незвичайні кулінарні здібності Василя довідалися колекціонери, журналісти, письменники, просто знайомі... Обіду вже не чекали. І на їстиво, і на пляшчину самі скидалися. Василь лишень смажив рагу — із базиліком та кінзою, із солодкою паприкою, сухим орегано та хмелі-сунелі, раз-у-раз мовлячи: «В Кахетії лишень мужики можуть таке...»

Я познайомився з Василем, коли йому вже перевалило за піввіку: копиця змолоченого жита на голові, довгі прокурені вуса, синій прижмурець очей і неабияка добрість. Розповідає про покликання митця, про нашу національну ідентичність, згадує про пленер у Грузії, на якому колись довелося побувати, про свою першу й останню персональну виставку кахетинських пейзажів... «А що тепер? Нікудишня наша теперішність, хаотичний, задурманений час... Картин ніхто не купує й не замовляє, то й не пишу майже нічого. Ось соняшники доводжу... Краще давайте вас почастую грузинським наїдком...»

Аджапсандалі справді були незрівнянними, під них ми вижлуктили цілу пляшчину «Перлини степу», і Василь відчинив позад себе шафу, де лежали порожні, мабуть, із півсотні пляшок, поклав туди і нашу. «Бережу для знайомця, — пояснив мені між іншим. — Коли набереться повна шафа, приїжджає легковиком і везе склотару на дачу, каже, що будиночок з неї буде».

Від випитого мені закортіло сісти за мольберт і малювати усміхнені соняхи. Та потрібно бігти на службу. Хай почекають до наступного разу. А вже прощаючись, ледве не зірвалося з мого язика: «До побачення, Василю Аджапсандаловичу...»

Вересень 2014 р.

Кленова осінь

Кленова осінь
з кленовим сонечком,
з кленовим місячком,
з кленовими ліхтарями,
з кленовими зустрічами
і сподіваннями,
з кленовим листям,
що падає на землю,
на небо і в наші душі.

Кленова осінь,
вона у всьому —
у спалахах фотокамер
перед дівчатами
у горобинових чобітках,
у котиську, що стрибнув
з допотопних ходиків
і вискочив надвір,
з сільської хати,
щоб погрітись
під кленовим сонечком,
у бородатому бомжі,
який солодко спить
на кленовім листі
під кленовим місячком,
навіть
у ресторанному меню
і в десятизначних
цифрах наших смартфонів.

Кленова осінь...
Вона щоразу подовжується для тебе —
на день, на тиждень, на рік
і врешті стає вічністю.

*І не питаєте в мене
чому найраніше
беруться полум'ям клени
біля інтернату
для літніх людей?*

Вересень 2014 р.

«Собираюсь увеличить фотомордочку твоєю»

Володимир Винниченко із Женеви 1908 року писав до Коцюбинського на чернігівську адресу: «Посилаю Вам свою фотографію і сподіваюсь, що не одмовите мені в своїй», а через місяць дякував Михайлові Михайловичу за «картку». Василь Стефаник просить Вацлава Морачевського надіслати фото його маленького сина Юрка й обіцяє «писати таку новелу, що буде файна», і подарувати дитині. Це ж саме прохання виклав Антон Чехов у листі до композитора Петра Чайковського: «Если Вы... пришлете мне еще свою фотографию, то я получу больше, чем стою, и буду доволен во веки веков».

Не дивуймося — сотню з хвостиком літ ці відомі письменники — класики літератури, як і всі їхні пересічні сучасники, були в захопленні від фотографії — найбільшого тогочасного винаходу людства. Знімки тоді коштували дорого (згадаймо перших чернігівських фотомайстрів Ксаверія Шлегеля і Рафаїла Чернецького, котрі непогано заробляли в своїх «ательє» і були шановані в місті). Тому спершу до них поспішали чиновники та купці, офіцери і гімназисти, а портрети у рамках вішали на видному місці у вітальні, поміж старих і важких крісел із червоного дерева, пузатими шафами для посуду зі старовинним сріблом і чашками із зображенням птахів та криворотих панночок.

Згодом такі ж фотокарточки прикрасили сільські хати. Взагалі, приїзд фотографа у село перетворювався на справжнє свято: дівчата вдягали вінки із стрічками, чоловіки діставали новенькі картузи, що їх

носили хіба що на Паску, у вишиванки вбиралися молодичі... Знімалися здебільшого біля криниці, на леваді... Світлини теж розвішували на стінах по сусідству з іконами і козаками Мамаями.

Після війни мода пішла робити збільшені фотопортрети, які заводили в паспарту і теж вішали на стіни між вікнами. Десь із 60-х років запам'яталась жартівлива російська частівка, яку часто чув із гучномовця:

*Спать ложусь и на подушку
Твою карточку кладу,
Собираюсь увеличить
Фотомордочку твою.*

Тоді ж у нашому селі з'явився якийсь чорнявий молодик, який збирав старі знімки, здебільшого померлих дідів і бабусь, які, мовляв, збільшить у своєму ательє у Чернігові і привезе портрети через місяць. Але минув і місяць, і два, і три, а той фотограф не їхав. Лише через півроку мої земляки збагнули, що їх ошалопутили, обвели довкруг пальця. Стало гірко і за ті знімки, і за бідні грошенята із колгоспівських трудоднів, які зібрав з половини дворів шахрай. Уже й почали забувати ту прикру історію. І раптом на сільраду надійшов анонімний лист аж із Харкова. Точніше не лист, а повен конверт з карточками. Серед них були і знімки моїх дідуся і бабусі із батькового роду, які тепер зберігаються у моїй родині. Мабуть, у того пройдисвіта вистачило совісті повернути людям те, що їм найдорожче...

Нині чи не в кожній молодій людині є цифрові фотоапаратчики, є «мобільники», що здатні знімати, є комп'ютерні фотошопи, які зможуть перетворити стару відьму на принцесу. Але це не те... Гадаю, і Винниченко, і Коцюбинський, і Стефаник, і Чехов не просили б у сучасних умовах знімок близької людини. Бо то вже не мистецтво, а така собі абищиця...

Жовтень 2014 р.

Сім пляшок... теплих речей

У 1898 році в Чернігові вийшла невеличка книжечка «Веселий оповідач», яка відразу стала бестселером. Нею, упорядкованою Борисом Грінченком, зачитувалася вся Україна. Адже це було перше видання народних усмішок. Ця книжечка залишила помітний слід у свідомості українців кількох поколінь.

Сміховинки про простих сільських дядьків та тіток і сьогодні викликають усмішку, бо взяті з живого джерела народного характеру. Скажімо, такі: «Казав один дядько: — Що як би ковбасі та крила!... Кращої б птиці не було!..»; « — Хто винен», « — Та, звісно, невістка», « — Так її ж і в хаті нема», « — Та плахта її висить». Частими персонажами виступають метикуваті цигани (« — Цигане, твого батька впіймали», « — Де?», « — У коморі», « — Е, у коморі хоч би кого, то піймають. Ви його в степ пустіть, та й піймайте») і недотумкуваті солдати-москалі, з яких наші земляки реготали навіть з їхньої чудернацької мови: «Ночував солдат у баби, а як йшов, то гуску вкрав. Наздоганяє його баба: « — Службо, підожди!», « — А что, бабушка, мне скажешь?», « — Та гуску мою віддай!», « — Ах ти, Боже мой! Это гуска разве? Е, какой я дурак! Возьми, бабка. Я думул, что это гусак».

І першу свою усмішку, яку запам'ятав на все життя, я почув від матері, вона теж з «Веселого оповідача», хоч мати того й не відала: « — Що ваші дівчата роблять?», « — Шиють та співають», « — А мати що роблять?», « — Поруть та плачуть».

Певна річ, трапляються у книжечці і такі смішинки, які вже не викликають регітні у наших сучасників. Як не викликають запального сміху й анекдоти (для мене це жанр міського фольклору) пізніших часів, наприклад, про Чапаєва (« — Василю Івановичу, «білого» привезли!», « — Скільки ящиків?») чи про вірменське радіо (« — Чи добре у Вірменії з м'ясом?», « — З м'ясом у Вірменії добре, а от без м'яса дуже погано!»; «Де народилася чечітка? Вірменське радіо відповідає: «Чечітка народилася в родині вірменина Карапетяна, у якого було 14 дітей і один нічний горщик»), анекдотики про Хрущова і Брежнева, за які хоч і не саджали (звісно, не картоплю), як було про Сталіні, але все ж розповідали з острахом. Не сміються навіть з найкоротшого анекдотця:

«Єврей-колгосник». Гумор старіє — як і люди, як і будинки, як і найживучіші бестселери.

Але, на мою думку, всі сучасні усмішки-анекдоти пішли саме із благословенного Борисом Грінченком «Веселого оповідача». Смійтеся — хоч не смійтеся, але все ж: «Сьогодні бачив оголошення «Продаю принтер», написано від руки. Щось тут не так»; «Чернігів настільки культурне місто, що птахи, пролітаючи над ним, терплять»; «Хлопець, який став батьком у шістнадцять років, навіть сосиски їсть з целофаном»; «Не так страшний зубний лікар, як ціни на його послуги»; «Батько нагримав на матір, мати посварила сина, син штовхнув кота, а кіт надзюрив усім трьом у капці»...

Щоправда, сто з хвостиком років про оковиту не густо було усмішок, бо менше її пили. Нині ж «горілка — дивний напій: смак постійно один, а пригоди завжди різні»; «Горілка швидко закінчилася, а ось із заїдком проблем не було — сантехнік Вася уміє розрізати яблуко на 64 шматочки»; «Горілка на полюванні врятувала набагато більше звірів, аніж Грінпіс»; « — Ти теплі речі взяв?», « — Так, сім пляшок...»

Отож стає моторошно і від горілки, і від сусідньої країни із «старшим братом», в якій можна почути таку відповідь: « — Мамо, що це велике і страшне за вікном?», « — Це Росія, синку...» Та давайте усміхнемось з цього анекдотика — російського анекдотика...

Жовтень 2014 р.

«Ах ты, сука-романтика...»

Піввіку з хвостиком проминуло відтоді, як з'явилася поема Євгена Євтушенка «Братская ГЭС», якою тоді зачитувались мільйони. Сьогодні цю епопею найвідомішого провісника російських шістдесятників давно обснувало павутиння забуття, адже йдеться в ній про звичайнісінький заримований «шкільний курс історії СРСР, відшліфований поколіннями радянських ідеологів».

Так міркує вже в нашому столітті відомий критик Лев Аннінський і наводить серед чотирьох тисяч рядків цієї поеми тільки одну цитату, наголошуючи, що це «народні» рядки:

*Ах ты, сука-романтика,
Ах ты Братская ГЭС,
Я приехала с бантиком,
А уехала — без.*

Уперше я почув, що це слова не Євтушенкові, а якогось маловідомого поета, від московської поетеси Лади Одинцової на Всесоюзній нараді молодих письменників ще в 1975 році. Згодом довідався, що належать вони поету Петру Пиниці. Тому самому, з яким ми вряди-годи ходимо на засідання чернігівської літстудії, якого часто зустрічаю в компанії з композитором Миколою Збарацьким і який донедавна разом з поетом Дмитром Івановим опікувався фольклором у обласному будинку народної творчості.

Городнянець, він служив на Тихоокеанському флоті, споруджував Братську ГЕС, писав вірші, за які його помітив сам Олександр Твардовський. Відтак допоміг вступити до московського Літературного інституту, де Петро відразу занурився в столичний бомонд. І як талановитий поет, і як свій у дошку хлопець. Нині в це важко повірити, але приятелював він з поетами Євгеном Євтушенком і Миколою Рубцовим, письменником і кінорежисером Василем Шукшиним (навіть знявся в одній з кіноновел у його фільмі «Странные люди»), кіноактором Андрієм Мироновим і, звичайно, найліпше з друзями сибіряками-іркутянами — драматургом Олександром Вампіловим (кажуть, він приїжджав до Петра в наше місто на Десні, яке потім згадав у своїй п'єсі «Старший сын»: «Чернігів... Десна...Каштани...») та прозаїком Валентином Распутіним.

Про останнього любив згадувати таку придибенцію поет Станіслав Реп'ях. Телефонує йому опівночі Петро і каже:

— До мене Валька з Москви приїхав. Пішли ми з ним до ресторану. Випили за зустріч, згадали молодість. А потім він запросив на танець якусь жіночку — раз і вдруге, сподобалась вона Вальці. А коли підійшов утретє, де взялися її знайомі, відлупцювали, ще й гроші забрали... Словом, позич йому хоч 50 рублів...

— Нема проблем, і грошей позичу, знайду і випити, і закусити, — відказав Станіслав. — Приходьте вдвох...

— Ні, Вальці не можна, бланш під оком, та й виспатись треба, адже завтра на Москву... Я сам через півгодини прийду...

Довелося дати Пиниці півсотні — треба ж виручати видатного російського письменника. Невдовзі побував Станіслав Реп'ях, як член правління Літфонду, на президії Спілки письменників СРСР. У перерві підходить він до Распутіна й каже:

— Як ви, Валентине Григоровичу, доїхали тоді з Чернігова, бачу й рана вже зажила...

На що той спокійно відповів:

— На жаль, я ніколи не був у вашому місті. Хоч мрію туди поїхати, адже там живе мій товариш Петро Пиниця. Уклін йому...

Не здійснилася мрія Валентина Распутіна, бо невдовзі пішов у кращі світи Петро Пиниця. Півтора десятка літ уже його нема. Я востанне бачив його на проспекті Перемоги, біля гуртожитку, де він мешкав. Стояла рання весна, у вікнах будинків грало палюче сонце, а в бездонних синіх небесах губилися такі ж сині його очі. Але в тих очах було щось тривожне і зовсім не радісне...

Не багато написав він віршів — всі вмістилися у невеличку збілочку. Серед них і зацитовані вище рядки із його поеми «Брезентоград», яку взяв, як епіграф, Євген Євтушенко до своєї поеми. Сьогодні від цієї поеми у пам'яті сучасників лишився один епіграф. І вже не важливо чи сам Пиниця, чи сам «народ» замінив оту «Братську» на «блядську». Тільки не Євтушенко...

Листопад 2014 р.

«Судьба» Миколи Адаменка

У письменника Миколи Адаменка є коротке оповіданнячко, де герой твору розмовляє зі своєю покаліченою... Вибачайте за недоказане слово, далі краще зацитую:

« — Ну, клята! Скільки ти будеш мене пекти? — озлоблено звертається Михайло Степанович до своєї навіки знівеченої ноги, як до заклятого ворога. Він шкандибає поряд з нав'юченим молодими берізками те кленами велосипедом, тримаючи його за неслухняні роги.

Зустрічні машини вихоплюють з осінніх вечорових сутінків найжачену хуру й знервоване обличчя старого, засліплюючи йому очі».

« — Не кляни й не дорікай! — скрипучим голосом озвалася нога. — Адже сам винен... Отоді, в обгородженій колючим дротом тайзі, коли вальщик Батог крізь завивання електропили посилав сучкорубам застережливий сигнал «Бойся!», ти не виявив прудкості і підставив мене під оте ялинове верховіття, яке хоч і було м'яке на вигляд, геть подробило мені кості».

Власне, і все оповіданнячко. Завершується цей діалог все ж мирно:

« — Еге ж. Їм («високопенсійним особам», — **В.С.**) ніколи. До церкви ходять — гріхи відмолюють. Ну, й біс із ними. А я інакше не можу. Вдача така.

— Авжеж. Вдача — це і є судьба...»

Важко таке читати. Вдвічі важче, відаючи, що Микола Адаменко, ще студентом, шістдесят з хвостиком літ тому, не сподобався дядькам-чекістам за те, що читав заборонені книжки Винниченка та Грушевського, і вони запроторили на чотири роки до Північного Уралу, на тайговий лісоповал. Потім, повернувшись із ГУЛАГу, ще десятиріччя довелося чекати реабілітації, а це — ні влаштуватися на роботу, ні продовжити навчання.

Знаю Миколу Петровича багато літ, маю чи не всі його книжки з дарчими автографами, скажімо, з такими: «моєму побратимові по перу і давньому приятелеві». Але щоразу, коли він приїжджає з містечка Сосниці до Чернігова, не наважуюсь запитати: чи не з ним це було? Адже так по-стефаниківськи, по-ремарківськи страшно і вразливо написати можна лише про себе. Однак втішаюсь, що це художній твір, і автор має право на домисел, а письменницького хисту Миколі Петровичу не позичати. І нині, як і колись, бачу його ставну ходу, хоч літа вже на дев'ятий десяток повернули, а буйний чорний чуб укрила сива поморозь.

А ось вдача в нього — це справді «судьба»: із звитягами совісті, пронесеної крізь усе многотрудне життя, із добротою, яка аж світиться на посіченому зморшками обличчі і яку так нелегко відшукати в людях його покоління, із тією скромністю, яка зрідні давньоруським святим.

Таке б оповідання вивчати б у школі, на прикладі ще живого в'язня сталінських концтаборів виховувати підростаюче покоління... Так ні,

в Миколи Петровича немає «розкрутки» (і це оповіданнячко вийшло півтора десятка літ тому в Чернігові, у книжці з півтисячним накладом), яку мають набагато молодші письменники. Йому невтямки, що література вже стала шоу-бізнесом, що на зміну тим графоманам — очільникам Спілки письменників, коронованих поважними преміями, прийшли такі ж словоблуди, котрі найголосніше кричать у велелюдних залах, перед якими розчохлені мікрофони та камери теле- радіоефіру і які теж увінчані преміями, і яких побільшало в рази. Тільки в сумних очах промайне неприхована радість: «Колись же прочитають...»

Без вас, Миколо Петровичу, важко було б повірити в це...

Грудень 2014 р.

Знахідки у книжках

Аж тепер переконався, що речі, сховані колись ненароком у моїх книжках, стають нині найціннішими знахідками, адже пробуджують пам'ять, дихають згадками...

Найперше це листи... Старшокласником я вважав себе талановитим поетом і розсилав вірші в десятки газет та журналів, одержуючи коротенькі відповіді: «... не схвалено до друку». Проте були й обнадійливі, як ось цей з газети «Молодь України»: «Через постійну завантаженість іншими матеріалами редакція не змогла використати Ваші вірші. Але в них є гарні поетичні знахідки. Хочеться, щоб повнішу добірку Ви надіслали у видавництво «Молодь» на ім'я Дмитра Чередниченка... Надішліть кращі свої твори літературному критикові Володимирі Яковичу П'янову... Літконсультант Михайло Саченко». Збереглася і телеграма від редактора моєї першої книжки Борислава Степанюка з Києва: «Приїдь терміново на вчитку збірки...»

Ось квиток на літак Сочі-Чернігів, яким я летів з туристичної мандрівки по Грузії, за 11 жовтня 1978 року (місце 36, ціна квитка 30 крб.). Він зберігся у журналі «Литературная Грузия», до слова, з казками грузинського поета, мого пізнішого товариша Гурама Петріашвілі, який я читав, очевидно, в літаку і на який я випадково натрапив нещодавно на горищі моєї дачі.

Виявився там і журнал-щотижневик «Театральная Москва», а в ньому — програмка до вистави за п'єсою Жана-Батіста Мольєра «Тартюф», яку я дивився у МХАТі. Тоді, на півторамісячних курсах журналістів, у холодному березні 1984-го, ми майже щовечора ходили до театрів — бували в «Современнику», Малому театрі, театрах імені Вахтангова, імені Маяковського, імені Єрмолової... Тільки до театру на Таганці не могли потрапити. Програмка ж нагадала мені, що ролі в п'єсі видатного француза грали Станіслав Любшин, Анастасія Вертинська, Олександр Калягін... А що дивились в інших театрах, хто там виконував ролі, окрім, звичайно, Еліни Бистрицької, Юрія Соломіна, Євгена Євстигнеєва, Наталії Гундаревої, моєї «любові» Євгенії Симонової та ще ряд гучних тоді й тепер імен — вже призабув... Як призабув, що дивився і кого бачив із знаних акторів в театрах Києва, Одеси, Львов і, певна річ, Чернігова. Зберігайте програмки, ці своєрідні візитівки спектаклів!

Знайшлася і незвична газета «Деснянська правда» (на двох сторінках!) від 29 січня 1992 року з моєю статтею до 50-річчя земляка Святослава Воїнова — відомого колекціонера, власника найбільшого в світі приватного зібрання книжок з «Слова о полку Ігоревім». Тоді, на зорі незалежності нашої держави, дефіцитом був не тільки газетний папір, а й сигарети. Ще за радянських часів я купив коробку «Давай, закурим...» Прилуцької тютюнової фабрики, випущеної обмеженою кількістю до 40-річчя перемоги над фашистами. Сім років валялися ті сигарети в моєму столі, а потім не витерпів — відкрив. Порожню ж коробку все-таки згорнув і вклав у книжку.

Трапляються у книжках і знахідки рослинного походження. Це засушений кленовий листок з моєї останньої студентської осені — із якимись, вже нерозбірливими, побажаннями мені від якоїсь дівчини. Таке ж засушене стебельце барвінку — з квіткою та двома синенькими листочками: те стебельце я зірвав у травні 1978 року з могили Ганни Барвінок. Якраз тоді відзначалося 150-ліття від дня народження письменниці, і ми, група чернігівських літераторів, провели в сільському клубі Оленівки ювілейний вечір, про який передали лише зарубіжні радіостанції, а наш очільник Станіслав Реп'ях мав через той вечір неприємності з КДБ.

А це вже, мабуть, остання знахідка, що випала з книжки лірики Миколи Ткача «Вино з тюльпанів» — запрошення на презентацію

збірки поезій Людмили Пархоменко «У цього неба дивні кольори...», надруковане на ошатній візитівці Молодіжного театру, де й проходило це дійство. Шкода, що я не був на ньому із-за передноворічних клопотів. Але не пам'ятаю, щоб у Чернігові робилося представлення книжки саме в театрі, та й ще з таким, кажучи по-театральному, ангажементом.

Є у російського письменника Юрія Домбровського роман «Факультет непотрібних речей». Я згадую цей роман завжди, коли знаходжу щось у своїх книжках, але обов'язково додаю: це потрібна річ...

Грудень 2014 р.

Мистецтво лаятися

Либонь, немає такого народу на світі, котрий так натхненно опанував мистецтво лаятися, як українці. Пригадаймо листа запорозьких козаків до турецького султана («Вавілонський ти кухар, македонський колесник, ерусалимський броварник, александрійський козолуп, Великого і Малого Єгипту свинар, вірменська свиня, татарський сагайдак, кам'янецький кат, подолянський злодіюка, самого гаспида внук і всього світу і підсвіту блазень, а нашого Бога дурень, свиняча морда, кобиляча срака, різницька собака, нехрещений лоб, хай би взяв тебе чорт!») і «Енеїду» Котляревського. Або «Кайдашеву сім'ю» Іван Нечуя-Левицького, де впам'ятку з дитячих літ такі рядки:

«Не чорна хмара з синього моря наступала, то виступала Мотря з Карпом з-за своєї хати до тину. Не сиза хмара над дібровою вставала, то наближалася до тину стара видроока Кайдашиха, а за нею вибігла з хати Мелашка з Лавріном, а за ними повибігали всі діти. Дві сім'ї, як дві чорні хмари, наближались одна до другої, сумно й понуро». Не будемо далі цитувати текст цієї сварки — її знає кожний школяр.

Навдивовижу опанувала це мистецтво й героїня «Зачарованої Десни» Олександра Довженка: «Отак, як дід любив сонце, так його мати, що, як я теж аж потім довідався, звали Марусиною, любила прокльони. Вона проклинала все, що попадалось їй на очі, свиней, курей, поросят, щоб не скугикали, Пірата, щоб не гавкав і не гидив,

дітей, сусідів. Кота вона проклинала щодня по два-три рази так, що він трохи згодом був якось захворів і здох десь у тютюні».

Діставалося і малому Сашку: «Мати божа, царице небесна, гукала баба в саме небо, голубонько моя, святая великомученице, побий його, невігласа, святим твоїм омофором! Як повисмикував він з сирії землі оту морковочку, повисмикуй йому, царице милосердна, і по-викручуй йому ручечки й ніжечки, поламай йому, свята владичице, пальчики й сугавчики. Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви, щоб ріс він не вгору, а вниз, і щоб не почув він ні зозулі святої, ні божого грому. Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Григорію на білому коні, на білому сідлі, покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шашіль поточила...»

Мабуть, у кожному селі, на кожному кутку ще мешкають нащадки отих Марусин та Мелашок, оті «язикаті Хвеськи», що лаються (а не матюкаються по-московському) на нашій солов'їній мові... Можливо, і в наших етнографічних музеях слід залучати ексурсоводів, які знаються на здоровоглузких лайках та прокльонах. Туристам, особливо з іноземель, це було б вельми цікаво. А, може, й укласти лексику сварки, отой словник, що його не доробила доктор філологічних наук, професорка Леся Ставицька, авторка резонансної праці «Українська мова без табу».

Як на мене, то, жартома кажучи, все мистецтво ляється вичерпується короткою приказкою, введеною Михайлом Старицьким до нашої драматургії більше ста років тому — «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка».

Грудень 2014 р.

Моя «географія»

Моя «географія» розпочалася з того, як я прочитав по складах свою найпершу книжку про Ясочку Наталії Забіли і мав на осінь піти до школи. Для цього батько купив у місті справжнісінький фабричний

однотумбовий стіл, поставив на нього теж щойнопридбаний радіоприймач «Москвич» з масивними батареями (бо електрики ще не було на селі), схованими в тумбочку. А над столом прицьв'ягував до стіни велику політичну мапу європейської частини СРСР. Та оскільки відстань між вікнами була незначною, то ледь не по Москві батько відрізає карту.

Отож с'як-так підготувавши уроки за новеньким столом, перш ніж бігти за царину ганяти футбол, я відразу занурювався у першу свою настінну «географію»: читав незрозумілі для мене тоді ще імена міст і селищ України та Білорусі. Дивувався, коли читав назви Козятин (чи не кози там мешкають?) і Котовськ (повнісінько котів!), і страхався з назви Зміїв (мабуть, у тім місті змії повзають)... Трохи північніше мало заглядав, адже треба було відгортати крила вишитого рушника, яким було «вбране» дзеркало, привезене мамою з Німеччини. Але й там було цікаво. Скажімо, білоруське місто Бобруйськ асоціювалося з бобрами, а Могильов з великою кількістю могил... Якось відкрив для себе, що назва нашого села не одинока, є ще інші Рудки, навіть Березова Рудка. Розповідав про це однокласникам, але хлопці були байдужі до наявності в світі якихось там Рудок... І ледве не впав із табуретки під фікус з реготу, прочитавши найсмішнішу назву — місто П'ятихатки... Згодом, випросивши у старших хлопців географічний атлас, вивчив столиці всіх країн і представляв нашу школу на районній олімпіаді з географії.

А потім почалося вивчення географії наяву. Окрім сусіднього села Мохнатин, куди мене мама водила до церкви причащатись, першою була поїздка (на «таксях», як тоді говорили — вантажній полуторці, вкритій тентом з малесенькими віконцями, із лавами-сидіннями) до міста. Чернігів запам'ятався мені напрочуд сонячним, очевидно, квітневого дня — ми чимчикували з батьком довгою вулицею, а там, на горі, за майданом, височів здоровенний, як мені здалося, пам'ятник Сталіну...

Десь через три роки, либонь, у 60-му, ми з мамою на зимових канікулах, тобто на Різдво, їздили до Мінська, де після війни осіли її рідні старші брати Олексій та Іван. Сівши в вагон, я припав до вікна, щоб споглядати невідомі мені місця, але швидко стемніло і бачив лишень вогні станцій і полустанків поміж глибоких снігів. До Мінська прибули

рано вранці, нас зустрів дядько Олексій, і ми поїхали на справжньому таксі. Мінський вокзал мені не запам'ятався, зате чернігівський вразив — як мені тоді здалося, він був схожий на велетенську церкву.

Того ж року, на початку літа, ми, сільські школярі, плавали теплоходом до Канева, де я надивився на зелені деснянські та дніпровські береги, на розлогі прибережні села... А Київ чомусь не залишив слідів у пам'яті, хоч збереглося фото наших дітлахів на східцях центрального універмагу на Хрещатику. Вже потім, у старших класах і в студентські роки, були мандрівки до Львова і Москви, до Криму... Військову ж службу ніс у «радянській» Німеччині...

Однак професійним географом я так і не став. Мене привабила дівчина на ім'я Філологія, а потім загадково всміхнулися жінки з іменами Література і Журналістика, і я навмання подався за ними. Та завше з трепетом згадую оту мапу на стіні сільської хатини і те наївне дитяче сприймання невідомих мені географічних імен. Уже давно не сміюся з П'ятихаток, Кривих Рогів і Крижополів. А десять років тому написав книжечку «Таємниці назв наших сіл і міст», в якій намагався розгадати найбільш цікаві історичні топоси населених пунктів Подесення. Як компенсацію за давно призабуту мрію...

Грудень 2014 р.

Мюзле

Оте, що гучно «стріляє» аж під стелю з пляшки шампанського і якого лякаються ледь не всі жінки, та й дехто з чоловіків нахиляє голови, зветься мюзле. Це звичайнісінька уздечка (в перекладі з французької мови означає «одягнутий намордник»), зроблена з дроту, що тримає корок.

Невідь відкіль запам'яталося мені це слово, здається, либонь, ще зі старших класів. Бо вже студентом, коли у гамірливій компанії хтось відкорковував шипучий і хмільний напій, я виявляв свою наївну ерудицію і пояснював, що то вилітає з пляшки мюзле. На те деякі мої одногрупниці кривились («Ти диви, який розумний!»), а потім миттєво всміхалися, адже їхні келихи наповнювалися пінистим вином.

Нині шкодую, що не зібрав мюзле із тих подаленілих пам'ятних подій, які ми святкували з келихами шампанського — дні народження, новоріччя, весілля... Проте колись, майже сорок років тому, на весіллі в товариша я все-таки зберіг корок, «одягнений в намордник». Просто поклав собі в кишеню, а приїхавши додому, кинув разом із квіткою, з якою бояринував на весіллі, у скриньку стола. Квітка десь згубилася, адже за цей час довелося кілька разів переїжджати, а ось мюзле збереглося. І ось я нещодавно подарував цей «намордник» вусатому, із сивою чуприною дядьку, який тоді був нареченим. Нелегким складалося життя вчительського подружжя, але вони виростили дітей, діждалися онуків, вважаючи те найбільшим щастям. Про давнє ж весілля, крім хвилюючих споминів та чорно-білих фотознімків, залишилися лише обручки та оте мюзле від шампанського, що його символічно розпили молоді під час реєстрації шлюбу в сільраді...

Даруючи чоловікові отакий непередбачуваний сувенір, я згадав легенду про пані Жозефіну Кліко — модницю і шанувальницю шампанського, яка якось вирішила продемонструвати гостям свій чудовий напій. Вона винесла до зали пляшку і тут же зрозуміла, що корок ось-ось вискочить із шийки: їй неможливо його втримати, хмільний напій бризне на розкішні сукні пань і парики чоловіків. Відтак авторитет дому Жозефіни Кліко буде безнадійно втрачений. Усі ці думки миттєво пронеслися в голові кмітливої господині й вона прудко висмикнула зі свого улюбленого і дорогого пояса дрiт (авторитет важливіше ніж убрання) і швидко прикрутила корок до шийки пляшки. Гості зааплодували від захоплення, а потім і від благородного вина...

Одним словом, без мюзле не уявити шампанського, а шампанського без мюзле. Як і найлютішого пса без намордника...

Грудень 2014 р.

Письменник, котрий не мав власної бібліотеки

Мова піде про Варлама Шаламова — найтрагічнішого російського письменника минулого сторіччя. Сімнадцять років, проведені в сталінському ГУЛАЗі, не йдуть ні в які порівняння із засланням на каторгу до Сибіру декабристів: вони мали щодня видобути три пуди руди, в той час як бідолашні в'язні радянських концтаборів аж вісімсот пудів...

Уродженець давньої Вологди, син священика, котрий навертав у християнство аборигенів на Алеутських островах, Шаламов ще з дитинства пристрасно перечитав книжки від Дюма до Канта, готуючи себе до чогось великого. Однак те велике не справдилось. Студентом Московського університету його заарештовують за розповсюдження доповнення до так званого «заповіту Леніна», тобто за участь у підпільній троцькістській групі. А далі пішло-поїхало...

У травні 1943-го його знов засудили за те, що назвав емігранта Івана Буніна російським... класиком. Яку ж треба мати силу духу, щоб приректи себе за ці слова аж на десять років поневірянь! Пізніше в одному зі своїх есеїв він мовить: «Вірші Буніна промовляють кожним своїм рядком, що автор — незрівняний прозаїк».

Незрівняним прозаїком був і поет Варлам Шаламов. Саме поет. Адже свої перші вірші він надіслав з Колими Борису Пастернаку і той чудово про них відгукнувся. Але згодом, коли «капеесесний» уряд змусив Пастернака відмовитись від Нобелівської премії, перестав його шанувати. Пізніше він напише знамениті «Колимські розповіді» і наголосить: «Я сподіваюся сказати своє слово в російській прозі, а не з'явитися в тіні такого ділка, як Солженіцин... Вважаю його негідним доторкатися такого питання, як Колима. Після спілкування з Солженіциним я відчуваю себе обікраденим, а не збагаченим».

Як тут не згадати вірша Євгена Євтушенка, написаного уже після смерті обох письменників:

*В літературе есть столько шаманов,
но в книжном шкафу воевать — это срам.*

*Стоящие там Солженицын, Шаламов,
пора помириться когда-нибудь вам.*

Цей же вірш повертає нас до бібліотек, які так обожнював Шаламов: «Книжки — люди. Вони можуть нас розчарувати, захопити. Книжки — це наше найкраще в житті, наше безсмертя. Книги — це світ, що не зраджує нам». Він дивується, що в сталінські часи знищили книжкові фонди сотень бібліотек, однак це не стосувалось чудової Бутирської тюремної бібліотеки: «Я багато читав у Бутирках, намагався запам'ятати; здавалося, що вдалося досягти успіху, але нині бачу, що все наступне, колимське, геть-чисто стерло з пам'яті все, що я там читав». Уже мешкаючи в Москві, видаючи свої книжки, він не мислив свого життя без щоденних відвідувань Ленінської бібліотеки.

На відміну від Солженіцина, якому була виділена щойно споруджена двоповерхова державна дача, де він мешкав в оточенні своєї чисельної рідні, останні роки тяжкохворий Шаламов бідкався у Будинку інвалідів і престарілих Літфонду поблизу Москви, всіма забутий. Та, мабуть, його гірчила найстрашніше думка про те, що він «ніколи не мав своєї бібліотеки». Ця ним же написана думка гірчить шанувальникам письменника й досі.

Січень 2015 р.

На Снові-Йордані

Майже чверть віку тому на Водохрещу я напросився до товариша в Седнів. Бо ж це найдавніше містечко на Придесенні примостилося на березі річки Снов, яку ще дев'ять з гаком століть тому «руський ігумен Данило» порівняв з Йорданом — річкою, де хрестили Ісуса Христа.

Отож рано-вранці попішкували ми з товаришем спершу до Успенської церкви, тоді єдиної відкритої для богослужінь у Седневі. Потім поклонились Святій криниці, вода з якої і напрочуд смачна, і вельми цілюща. Недалечко й Снов, де освячували «Йорданську джерелицю»...

Зима того року стояла тепла, річку не скувало льодом, і її темні води відсвічувалися на тлі білих берегів — якраз учора звечора, либонь,

відчуваючи наближення свята, котре в народній пам'яті асоціюється з хрещенськими морозами, землю притрусило легесеньким пухнастим сніжком. Отож на Снові не випилювали з льоду хреста, не ставили його над ополонкою, не обливали буряковим квасом, не будували — теж з льоду — «престол», не оздоблювали «царські врата» аркою з ялинових або соснових гілок. Після недовгої відправи на березі священник занурив у воду хрест і під протяжні співи кількох жіночок тропаря «Во Йордані крещающуся Тобі, Господи...» освятив водицю. Все було, на перший погляд, прозаїчно просто...

Але ж не виходили з пам'яті рядки із «Життя і ходіння Данила» — першого вітчизняного паломницького твору: «Всім подібний Йордан до річки Снов — і за шириною, і за глибиною, і звивисто тече, і швидко дуже — як Снов-ріка. Вглиб він чотири сажні на самій середині, як я виміряв і визначив сам, бо перебрався на інший бік Йордану, багато сховався берегом його. Завширшки ж Йордан — як Снов у гирлі».

«Житіє» було досить популярне на східнослов'янських землях у епоху середньовіччя, слугувало своєрідним путівником для паломників з Русі, котрі вирушали в мандрівку до гроба Господнього. Нині налічується сотні рукописних списків цієї книжки, найдавніший з яких, переписаний у 1495 році, зберігається у Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі.

Наш земляк (бо хто ж, як не земляк порівняє біблійну річку з нашою Снов'ю) не був звичайним паломником, а виконував якусь дипломатичну місію. Адже його особисто прийняв і дав своїх помічників супроводжувати по святих місцях сам король Єрусалимський Балдуїн, який незадовго до того разом із братом Готфрідом Бульйонським, Раймондом Тулузьким і Боемундом Тареньським захопили східне узбережжя Середземного моря і заснували там королівство хрестоносців. Водночас згадка про Балдуїна дозволяє висновувати, що ця мандрівка має припадати на 1104–1106 роки.

І, певна річ, мандруючи Палестиною, чернець Данило молитвенно згадував імена руських князів: ставлячи свічки в монастирях і храмах Святої землі й поминаючи їх по старшинству, що було ухвалено з ініціативи Володимира Мономаха на князівських з'їздах як засіб проти міжкнязівських усобиць. Одначе нам уже ніколи не дізнатися чогось більшого про того вельми просвітленого розумом посланця землі Руської.

Повернувшись із Седнева, я заглянув до енциклопедичних видань і порівняв ще й довжину цих річок. І моєму подиву не було меж: у Йордану — 252 кілометри, в нашій Снові — 253. Цього, вочевидь, не видав ігумен Данило. Однак, можливо, передчував...

Січень 2015 р.

Кутюр'є мого дитинства

Мої перші штани на одній підтяжці з коричневої байки пошив дядько Петро, єдиний власник швейної машинки на нашому кутку. Звісно, я того не пам'ятаю. Проте ходив до «модника», як його називали жінки, разом з мамою дещо пізніше, щоб замовити ще й жакетик, в якому гасав сільською вулицею аж до школи, перед якою мені купили перший бавовняний костюм. Дядько Петро вночі сторожував колгоспівську ферму, а вдень стукотів машинкою, що стояла посеред хати. Перше, що впадало в око, це газетні викройки і безліч шматочків різнокольорового краму, які валялися довкола, навіть на лаві, на якій він посадив нас з мамою. Відірвавшись від шиття, дядько Петро обміряв мої худенькі плечі, додав кілька сантиметрів на виріст, щось записав крейдою на принесеній мамою тканині.

Шив він за одним фасоном жіночі кофти і спідниці (причому обмірював замовницю сантиметровою стрічкою обов'язково у присутності своєї дружини), дитячі вдяганки, навіть перешивав, а здебільшого залатковував гімнастерки і галіфе, які носили після війни чоловіки.

Та життя брало своє... То в одному кутку села, то в другому почали з'являтися швейні машинки. Дефіцитні й дорогі. Мріяла про ту машинку і мама. Отож, одержавши в кінці року «льонові» гроші, батько вирушив аж у Підмосков'я, у місто Подольск, де в магазині при заводі швейних машинок придбав ту дорогоцінну річ. Не знаю, яка то була подорож, проте батько часто розповідав гостям, які приходили до нас із сусідніх сіл на храмовий празник, що потяг прийшов до Чернігова вночі, і він пішки відмотав п'ятнадцять кілометрів, крізь завірюху, в своїй блаженській шинельчині, несучи швейну машинку до села.

З машинкою ми стали незалежними від дядька Петра, як стали незалежними згодом й інші родини кутка: вони вже самі або шили, або ж купували одяг у лавці, а молодь замовляла і сукні, і брюки, і навіть костюми в міських ательє. Дядько Петро від того час від часу люто запивав...

Швейну машинку, прикрашену золотистими орнаментами, я теж спершу полюбив, а потім зненавидів: якось загубилася шпулька, з якою я часто грався, і всю провину звалили на мене. Лише через тиждень мама випадково її знайшли за ніжною буфета.

А той жакетик, який зшив дядько Петро, ще донедавна висів на гвіздочку в нашій старій дровитні, нагадуючи про геть забутого в історії нашого села кутюр'є мого далекого дитинства.

Січень 2015 р.

Маринчикова хата

Майже піввіку тому талановитий чернігівський поет Петро Пулінець відвіз до Києва рукопис своєї першої збірки, яку назвав просто і тепло — «Хата». Та вже скінчилася хрущовська «відлига», і редактори-комсомолята (а виходила книжечка у видавництві ЦК ЛКСМУ «Молодь»), певно, уgliedівши у цій назві щось патріархально-націоналістичне, дали збірці нейтрально-оптимістичну назву — «Сонячна доля».

Ясна річ, нині слово «хата» вже дихає старовиною. Багато кому, особливо молодому поколінню, вона бачиться воістину «шевченківською» — з обшарпаною вітрами солом'яною стріхою, з вгрузлими в землю дерев'яними струхлими стінами, присадкуватими маленькими віконцями...

Хата в самому центрі Ічні, де мешкає багато років письменник Станіслав Маринчик, звісно, не така: вкрита бляхою, з телефоном та іншими райцентрівськими зручностями. Хоча зведена його дідом Костянтином Маринчиком ще наприкінці позаминулого століття. До речі, дід Костянтин, як і прадід Федір, були підрядчиками будівельних справ, споруджували земські школи в Бурімці, Вільшаній, Крупичполі та інших окружних селах. І такою хатою не можна не пишатися...

Старі ічнянці спогадували, що в цій оселі в дореволюційні роки гостювали їхні славетні земляки — класики нашої літератури Степан Васильченко і Василь Чумак (до речі, далекий родич Станіслава: дідів брат Олексій взяв собі за дружину рідну тітку поета).

В останні десятиліття Станіслав Гаврилович з дружиною Любов'ю Петрівною запрошували до хати, частували чарочкою духмяного вина, виготовленим за сімейним рецептом із чорних ічнянських вишень, і вели задушевні розмови з письменниками Юрієм Мушкетиком і Леонідом Горлачем, Олександром Деко і Миколою Шудрею, Анатолієм Дрофаном і Станіславом Реп'яхом, Станіславом Шевченком...

Хату відвідували народний художник України Петро Басанець і народний митець-різьбяр та лірник, довгожитель і справді легендарна постать Антон Штепа, кіноактор Броніслав Брондуков, кінорежисери Аркадій Микульський і Михайло Ткачук, співаки, народні артисти України Валерій Буймистер (теж родич по дружині діда Костянтина, себто по Станіславовій бабусі) і Василь Нечепа, композитор Микола Збарацький... Імена, імена... Герой України і Герой Радянського Союзу, повний кавалер солдатської Слави... Одних тільки Шевченківських лауреатів, підрахував якось Станіслав Маринчик, майже десяток.

Буваючи в тій гостинній і затишній хаті, я по-доброму заздрю панові Станіславі. Ще б — у такій хаті й пишеться напрочуд легко. І я не самотній у своїх переконаннях. «Читаючи романи, повісті, оповідання Станіслава Маринчика, — зізнається живий класик української літератури Юрій Мушкетик, — я думаю про те, що нині література вертається до реалізму, все менше в ній порожньої вигадки, вигаданих світів, прижмуру, баламутства... І я радію успіхам мого земляка та приятеля, тішуся, що його літературний віз котиться по власній колії і він бачить, куди він правує, бачить доокіл і горизонт».

А ви кажете, що письменники вже не живуть у хатах...

Лютий 2015 р.

Коли «рукописи розумніші за автора»

Нещодавно мене зачепила дивна сентенція російського письменника та літературознавця Віктора Шкловського: «Рукописи розумніші за автора». До прикладу він наводить такий аргумент: «Може бути, що рукопис Шекспіра не захотів би розмовляти з автором». Сказане красиво, з апломбом. Але, якщо вдуматися, цю тезу слід розглядати тільки з принципів полярності.

Хай письменник найталановитіший, однак незручна правда про нього, тією чи іншою мірою, все ж на видноті. Скажімо, ніяк не в'яжеться з логікою, що злодій Франсуа Війон став неперевершеним ліриком доби середньовіччя, а спокусник і звідник Лопе де Вега створив п'єси, що майже чотири століття не покидають театральних сцен. Заядлим картярем був Олександр Пушкін, алкоголіком і хуліганом — Сергій Єсенін. А ще ж письменники-вбивці, наприклад, американець Уільям Берроуз чи наш Андрій Головка, який застрелив дружину і малолітню доньку.

Зрештою чи не у всіх письменників, як і загалом нас, простих смертних, є якісь гріхи і грішки. Той же Михайло Коцюбинський при люблячій дружині Вірі Устимівні мав адюльтер із Шурочкою Аплаксіною. Не забуваймо і про ту непростенну заздрість, яку чи не всі літератори відчують один до одного. Але всі, натужно хекаючи, тобто в поті чола пишучи свої «безсмертні» твори, вважаючи себе херувимами чи серафимами, прагнуть видряпатися на Парнас.

Є і зворотний бік медалі. Здається, у поета Михайла Грігоріва зародилася думка, що продовженням руки є творчий інструмент. Таким інструментом, звісно, не можна назвати шаблю чи гранотомет вояка. Творчою зброєю письменника є перо, яке в нашому столітті замінила клавіатура комп'ютера. Тому не дивно, що сучасні письмаки побачать у ньому лише жаргонно-кримінальне «перо». І саме завдяки комп'ютеризації в нас немає... рукописів. Тобто текстів написаних справжнім «продовженням руки».

У Чернігівському музеї Михайла Коцюбинського зберігаються саме рукописи цього самотнього прозаїка — пожовтіли листочки

автографів, до яких доторкалося його перо, на кінчику якого всі радості й болі, які він доносив своїм читачам. Нині за справжнє перо тримаються останні справжні майстри слова, такі, скажімо, як Валерій Шевчук чи Галина Пагутяк. Для останньої «Писане від руки — більш шляхетне, ніж клацання на комп'ютері... Тепло руки переходить на папір, літери фіксують настрій, кожна літера — неповторна». Хоч пані Галина не тільки володіє комп'ютером, а й має в ньому особисту сторінку й веде фейсбук. Проте уявляю, що без таких рукописних автографів, зданих в архіви, залишаться майбутні дослідники сучасного «красного письменства». Отож, угледівши подібні комп'ютерні тексти навіть своїх творів, з ними не захотіли б розмовляти і сам Шекспір, і сам Коцюбинський... Треба подякувати Віктора Шкловського за таке передбачення.

Лютий 2015 р.

Синдром Анни Болейн

У 1997 році з Чернігівського художнього музею поцупили відоме полотно німецького художника Карла Христіана Фогеля фон Гольштайна «Анна Болейн за ґратами» вартістю 30 тисяч доларів. Навмисне називаю ціну — вона незначна, як для нашого міста чи загалом для області, але музей без того полотна вельми збіднів. Однак мова піде не про художню цінність картини, а, власне, про зображення на ній.

Англійка Анна Болейн, на думку багатьох істориків, належить до найвідоміших і найсуперечливіших жінок в історії людства. Непоказна вродою, вона все ж мала гарні очі і чудове чорне волосся. Але вихована, як і вся тодішня європейська еліта, при дворі Маргарити Австрійської на французьких манерах, що увібрали в себе не тільки політичну та світську мораль, а, насамперед, мистецтво аристократичної інтриги.

Ось чому, повернувшись до Англії, вона помітно виділяється серед тамтешніх вельможних жінок — дотепністю, елегантністю і своїм... підступом. Звернув на неї увагу й сам король Генріх VIII, однак вона не захотіла стати його коханкою, вона забажала стати... королевою.

І монарх, довго вагаючись, все ж таки розлучився з дружиною Катериною Арагонською, розсварившись через те з Римським Папою і запровадивши офіційно в Англії по суті нову релігію — англіканство, не підзвітну Ватикану. Аж по сьогоднішній день, уже майже п'ятсот років! Але і в короні королеви вона не припиняла інтриг, гріховних перелюбів і навіть відьомства. Відтак від імені короля сталося непередбачуване — Анні Болейн, на очах у тисячах лондонців, стягли голову.

Картина, що нині вочевидь прикрашає приватне зібрання якогось вітчизняного товстосума (бо зарубіжні колекціонери дбають про своє ім'я і ніколи не візьмуть краденого), має ще іншу назву — «Мучениця». Справді, Анна тут страдниця, адже бачимо її у Тауерській в'язниці. Вона обіймає через ґрати донечку — майбутню наймогутнішу королеву Єлизавету I. В розпачі обличчя служниці, яка привела до матері дитину. Художник не пошкодував свого таланту, щоб вичавити з глядача, особливо жіноцтва, щемливу сльозу. Шкода, однак, що цієї картини вже не побачить наша молодь. Особливо після того, як образ Анни майстерно зіграла в історичному фільмі зірка світового кіно Наталі Портман.

Розповідають, що в палаці Хемптон-Корт — колишній резиденції англійських королів, а нині музеї, привид Анни Болейн з'являється в ті ночі, коли чергова дата її страти збігається з повним місяцем. Тоді її зображення зникає зі тамтешнього портрета і, плачучи та стогнучи, вона вештається по замку. Не знаю, чи з'являлась та примарниця у нашому художньому музеї, коли висіло там полотно німецького маляра, але в того псевдоколекціонера, якому воно дісталось, привид страдниці Анни Болейн не перестає лякати домочадців.

Березень 2015 р.

Гарбузяка із Хрещатого

Двічі, пригадується, був присутнім на зустрічах письменника Володимира Дрозда і журналіста Григорія Янушкевича, що завжди виливалися у задушевні спомини про їхню молодість. І кожного разу

приклепою отих веселих спогадувань, звісно при добрій чарці, ставав отой чортів гарбузяка із Хрещатого.

Тоді, наприкінці 50-х років, їх, вчорашніх школярів, споріднила праця в Олишівській районній газеті «Голос колгоспника». Та і весь колектив редакції був молодим, навіть редактору Борису Наріжному та заввідділом Іванові Куштенку, в майбутньому теж письменникам, ще не виповнилося тридцяти. Отож завзято не лише писалося, а й жартувалося...

Раз на рік, восени, в районі, як і на всій радянській колгоспно-радгоспній імперії, відбувалися сільськогосподарські виставки. З усіх сіл до Олишівки розгрузлими польовими дорогами, бо асфальтівкою можна лише доїхати до райцентру тільки від траси Чернігів-Київ, вели породистих корів, симентальських красенів-бугаїв та упряжних волів, везли на підводах відгодованих кабанців та круторогих баранів і, звісно, дари ланів: повнозерні снопи пшениці та льону, завбільшки із шкільний глобус головки капусти, золотозубі качани кукурудзи... Делегації, як правило, очолювали голови колгоспів — здебільшого колишні фронтовики, взуті в хромові чоботи із заправленими в них суконними галіфе. А ще ж передові доярки, телятниці та свинарки, ланкові у «циганських» хустинах, пропахлих нафталіном, бо ж лежали у скринях від Великодня, дядьки-трактористи в таких же пронафталіненних картузах... На футбольному стадіоні все це святкове зборисько гомоніло-балакало, іржало, мукало, бекало, хрюкало і кудкудакало... Ніби на ярмарку в давні роки, от тільки ніхто нічого не продавав.

Після оглядин районного начальства довгих рядів з усього найкращого, що виростило і вродило цьогоріч на фермах і ланах, офіційна церемонія закінчилася, керівники колгоспів полегшено зітхнули. Григорій Янушкевич ще здалеку помітив голову колгоспу та ще й сусіда з рідної Смолянки. Той теж ступив йому назустріч: як-не-як хлопець кореспондентом районного «брехунця», як жартома звали «Голос колгоспника», працює, біля начальства крутиться. Пізнали Григорія й інші земляки. Розговорилися, і, ясна річ, причастилися «казьонкою», смачно заїдаючи свіжою смажениною та домашньою ковбасою... Володимир Дрозд теж десь причаркувався зі знайомими трактористами...

Наступного дня в редакції тільки й говорили про той святковий день. Хтось повідав, що навіть бачив отакенного, ніби діжка у два обхвати, гарбуза.

— Не може бути, я ніби всі ряди обходив, — озвався Григорій.

— Я теж не бачив, та й не ростуть в нашій місцевості такі, — зняв окуляри Володимир.

— Та ростуть, із Хрещатого приперли того гарбузяку, півпідводи зайняв...

Через деякий час, коли друзі вийшли надвір покурити, Володимир тужно мовив:

— Мабуть, не треба було, Гришо, вчора «козу» водити, такого експоната не угледіти... Але я все одно напишу: і в нашу газету, і в обласну. Під двома прізвищами. Тільки зараз зателефоную у Хрещате...

Та не додзвонився в найдальше село району — дець нічна негода порвала дроти. Замітку про плід-гігант написав зі слів, її швидко заверстали у шпальту і віднесли редакторів. А той, прочитавши, викликав авторів до себе:

— Хлопці! Шуткуйте на здоров'я, тільки не в газеті. Ви ж розумієте, що завтра мені б сказали у райкомі... Не було там ніякого гарбуза. Та й колгоспи не вирощують їх, ви ж сільські, знаєте...

Ось так пожартували.. І смішно, і грішно...

Нині в Олишівці живе моя сестра Валентина, яка багато літ вчила тамтешніх дітлахів премудрощам нашої літератури, в тому числі й за творчістю письменника Володимира Дрозда. І я часто завертаю в це селище. Воно вже піввіку з гаком не є райцентром, проте про нього нагадують і стадіон, і навіть міський фонтан. Щоправда, той фонтан обдертий і давно він не лагоджений і, здається, із нього вже ніколи не заструменить чиста водиця, мов колись невинні юнацькі жарти моїх старших друзів...

Березень 2015 р.

На «єврейські кучки»

«Єврейські кучки» це, насамперед, одна з українських матриць сприймання єврейських звичаїв і вірувань, що формувалися століттями. Наші далекі предки весняні погодні примхи, всі оті похолодання, а то й приморозки, з дощами та вітрами напередодні Великодня, пояснювали магічними, незрозумілими для них ритуалами чужих обрядів і всю вину покладали на її носіїв.

Євреї саме в цей час святкували свою Пасху і дуже сподівалися, щоб у цей час ішов дощ, адже це означало, що вони розбагатіють: коли тільки почало дощити, вони підставляли під краплі голови так, як писав Іван Франко, «наче гроші на них капають». Одне слово, наскочила коса на камінь...

Саме на «єврейські кучки» трапився цей випадок, який нещодавно мені оповів мій товариш. Було це майже двадцять років тому, коли він слюсарював на Чорнобильській атомній станції.

... Щоранку першою електричкою, в яку тоді, наприкінці березня, сідали ще поночі, вирушали із Чернігова. А коли наближались до Дніпра, вже світало. Але не так, як вчора та позавчора. Із-за соснових борів не викочувалося, схоже на велетенську діжу, сонце, обіцяючи погідний весняний день. Світанок виявився запізнілим і кволим. Спершу замжичив дощ, який, чим ближче до ріки, став переходити у сніг. Усе потонуло в холодному тумані, що клубами вповзав на зупинках навіть до вагонів.

Раптово на полі поблизу придніпровського села Неданчичі ми побачили якихось людей, навіть дітей і жінок. Крізь нечітку вуаль туману все ж видно, як вони із палицями, а то й просто з дрючками ганялися за птахами, а, наздогнавши, били по головах, по спинах, по крилах... До електрички на якусь мить увірвалося чи то тривожне гелґотання, чи то передсмертні крики птахів. Усі кинулися до вікон, однак потяг на великій швидкості промчав те страшне видовисько, і те, що там побачили, усвідомили пізніше...

То дикі гуси, десятки, можливо, сотні, поверталися з вирію. Над Дніпром (ну як тут не згадати гіперболічний образ Миколи Гоголя: «Мало який птах долетить до середини Дніпра») їх і застала негода: спершу намокли, а потім зненацька ще й обмерзли крила. А туман

засліпив їхній зір. У знеможі хто сідав, а хто просто падав на те поле. Ось там вони й стали здобиччю тамтешніх «мисливців»... Гірке, гнітюче враження... Хтось із чоловіків-роботяг, з якими їхали на зміну, промовчав, а хтось смачно заматюкався...

Кого ж звинувачувати в цій пригоді? Чи уявні для нас магічні обряди чужовірців, що прикликали до нас навесні непогідь, чи несусвітню дрімучість аборигенів тієї території, яку, на жаль, Господь поспішив назвати частиною України?

Березень 2015 р.

Ніжинське чаювання

Тоді я ще не знав принад англійських, японських та китайських чайних традицій, тоді ще в Ірини Жиленко не народжувались вірші до збірки «Чайна церемонія», нічого не записував до щоденника «Келія Чайної Троянди» і Кость Москалець, бо ще школярував у Бахмачі. Але той чайний ритуал у Ніжині мені запам'ятеється на все життя...

Пізнього осіннього вечора, коли злющий вітриган зривав останні листки з кленів і розносив їх по асфальту, шмагав холодним дощем по наших обличчях, ми, троє студентів-першокурсників, кутаючись у болонієві плащі, поверталися з «читалки» в гуртожиток і забрели в їдальню, що на вулиці Гоголівській.

Сподівалися на якісь набридливі макарони, навіть без захололих котлет, чи вінегрет, що коштував три копійки. Але наші надії не справилися. Їдальня мала ось-ось зачинитися, тітонька-прибиральниця вже мила підлогу. Нам запропонували тільки гарячий чай, і ми взяли аж по три склянки...

Кілька ковтків ароматного напою, мов горілка для пияків, ураз зігріли нас, розв'язали язика... Ми втішались чаєм і розмірялися про медовий серпень, коли дізналися, що стали студентами, про прощання з однокласниками, а надто з однокласницями... Про ще теплі вечори за селом, про прив'ялену отаву, що пахне ось таким чаєм... Згадали про нових друзів, здебільшого, звісно, про найкрасивіших дівчат на курсі, яким уже присвятили свої геніальні

вірші...Та наші мрії порушила тітонька. Ми подякували й вийшли знову в дощову осінь...

Згодом ми не раз навідувались у ту їдальню, яку хтось із нас назвав по-узбецькому чайхана (а, може, друзі-узбеки, з якими ми навчалися), але такого чаю нам уже не траплялося.

Через кілька років, коли я служив у армії, ту довоєнну стару їдальню з скрипучою підлогою і низенькою стелею, в якій не тільки харчувалося не одне покоління студентів, в тому числі і Євген Гуцало та Леонід Горлач, а й, можливо, як і ми, проходили курс зарубіжних чайних церемоній, розібрали й на місці звели сучасне кафе, в яке вже на зайдеш на куцу студентську стипендію. Та й не дають там такого апетитного борщу, гарно засмажених смачних котлет з макаронами і навіть вінегрету по три копійки. Не кажучи про чай, що пахне отавами з наших луків. Чи навпаки — пахне отавне сіно чаєм...

Березень 2015 р.

Пташка Валерія Інютіна

Колись чи не всі фотографії дурили малечу: мовляв, дивіться уважно на фотоапарат, звідси ось-ось має вилетіти пташка...

Валерій Інютін любив повторювати таку приповідку не тільки дітям і дорослим, а й VIP-персонам, як нині кажуть, — космонавтам, маршалам (саме так: його шанував наш земляк, маршал авіації Сергій Руденко) і генералам, не кажучи вже про секретарів обкомів і райкомів партії. І може через те знімки провінційного чернігівського фотокора не сходили зі сторінок московських найтиражніших видань, таких як газети «Правда», «Комсомольская правда», «Сельская жизнь», «Литературная газета», київських «Радянська Україна», «Молодь України», журналу «Огонек».

Він, вочевидь, подумки згадував про ту невидиму пташку й коли знімав наші придеснянські краєвиди, і вони, ті чорно-білі «фотки», пахли навесні талою водою і вербовими котиками, влітку свіжоскошеним сіном та холодною м'ятою, восени медовими сливами, а взимку, звісно, найсічневішим снігом та сосною живицею, в них чулися і тихе шемрання дощу, і шаленство громів у літніх грозах...

Не маючи жодної спеціальності, він був прекрасним самоуком-фотографом: перші знімки опублікував в обласній газеті ще семикласником, а після школи став наймолодшим у її редакції. «Дружив» з фотоапаратом навіть в армії: там, у Ташкенті, доля звела його з народним поетом Узбекистану Гафуром Гулямом. «На жаль, не лишилося в мене моєї ж плівки з «карточками» цього поважного аксакала», — бідкався Валерій. А ще заприятелював зі своїм ровесником Євгеном Гуцалом, який деякий час працював у чернігівській молодіжній газеті. Оскільки той мешкав на квартирі і йому вже достобіса обридли їдальні, мама Валерія не раз підгодовувала смачним домашнім борщем майбутнього класика нашої літератури.

Він мав красиву дружину і двох чарівних доньок, численних друзів, але залишався самітником, частенько «тікав» із міста. Якось він прибував і в моє село, де ми не один раз гостювали у моїх батьків, завернув до нашої оселі. Але тоді, в неділю, мене там не знайшов, отож, сівши на лавці під хатою, при ще пекучому вересневому сонці, поснованому першими павутинками бабиного літа, довго розмовляв з моєю мамою... Про що? Шкодую, що я не спитав тоді ні в мами, ні у Валерія. Тепер уже пізно — їх не стало в один рік, півтора десятиліття тому...

Тоді ж сфотографував і мою п'ятирічну племінницю Оксану, яка долітувала свої останні дні у бабусі: побачив за хатою велетенську, мовби Говерлу, купу гарбузів, і посадив її поруч... Надрукували той знімок у багатьох газетах.

На жаль, Валерій не видав жодного свого фотоальбому, а ті чудові фотографії, що друкувалися у численних газетах (за давністю вони пожовтіли, а фарби на сторінках розпливлися), уже не повторити в інших виданнях...

Однак пташка, що вилетіла з його чарівного об'єктива, ще літає над нашою Сіверянщиною. І, дай Боже, колись її упіймає котрийсь молодий фотохудожник, такий же талановитий, як фотوماєстро Валерій.

Квітень 2015 р.

Як Мишко поетом був...

Свої перші вірші я надрукував у районній та обласних газетах ще учнем, але поетом звали в школі не мене, а Мишка Коваля.

Щоправда, писав він вірші недовго, мабуть, тижнів два-три. Але за цей час народилося сотні рядків, згромаджених, як тоді казали, в куплети. Віршував він вранці і вдень, увечері і, либонь, вночі, коли спав... На уроках і після уроків... А на перервах, в оточенні своїх найліпших друзяк, під їхню нестримну регітню читав...

За день списував по зошити, очевидячки пам'ятаючи нещодавно почуті від учительки зізнання копача Бонавентури з п'єси Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч»: «У мене, брат, цього матеріялу на воза не забереш». Він жив віршами, ходив, як поет, з високо задраною головою, занедбав навчання...

У віршах він натхненно «поетизував» наших хлопців, з котрими після уроків ганяв футбол на вигоні і які ввечері смачно затиювались знайденими «бичками», а, як випадє, то й цілою сигаретою, виканюченою у парубків. Уїдливо черкав «прикладні» шпигачки про дівчат-однокласниць, які не давали «передрати» домашнє завдання з математики, і ті навіть плакали — бо ж хіба не заплачеш, якщо вся школа з тебе сміється: «У Тарасенко Галини очі, наче картоплини», «У Марії, у Шульги, є не дві, а три ноги». Він «уславив» усіх учителів разом із директором, сусідів і несусідів, що мешкали на найвіддаленіших кутках села, навіть про голову колгоспу («І баба рада, як голова Рухляда»)...

Та найдужче запам'яталися мені рядки, які й досі згадують з посмішкою мешканці села, однак уже не відаючи хто їх автор:

*На Сапонівці є Блис,
На Березівці є Бут.*

Та саме за цей «стих» батько новоявленого поета, поважний колгоспівський бухгалтер, не погодившись з аргументами сина («На Березівці є справді чоловік з таким прізвищем, а в нас, на Сапонівці, самі знаєте, так кличуть по-вуличному дядька Петра... Ну, що тут такого...»), зробив щось таке, що Мишкові враз перехотілося «складати» вірші. Остаточнo, до кінця днів своїх...

Давно те було. Нині Михайло не один десяток років мешкає в столиці й приїздить у село поминати рідних тільки на гробки. Такий же солідний, як його покійний батько, бо ж успадкував його професію. А бухгалтерія і поезія, як відомо, речі вкрай несумісні...

Травень 2015 р.

Хрущ у сірниковій коробці

Мій дитячий дивосвіт вміщувався в одну вулицю нашого сільського кутка, в одну річечку, в якій ми плюхалися влітку, із зарослими вільхами берегами, до яких спускалися городи, із одним крутезним схилом по тойбіч річечки, де в сніжні зими збиралася вся дітлашня, із одним полем над тим схилом, в якому губилася ґрунтівка до сусіднього, ще незвіданого мною села, з одним березовим гайком, що підступав до хат з іншого боку вулиці, за яким білили вікнами-стрічками корівники колгоспної ферми, над якою невтомно крутився сріблястий металевий вітряк... Я дихав отим повітря і воно найдужче пахло вранці холодною рососою на травах, а ввечері теплим коров'ячим молоком і щасливими снами.

У тому дивному світі мені було найзатишніше і найрадісніше. Особливо на старий Новий рік, коли ввечері, обмітаючи в сінях від снігу валянки, заходили до хати мої усміхнені хрещені батьки й приносили по цілому вузлу гостинців — цукерок і печива. Ще гамірніше було в оселі на храмове свято. Оселя повнилася близькими і далекими родичами із сусідніх сіл і навіть з міста.

Якось на храм нас провідала й далека батькова родичка із донькою Олею, яка була на купу літ старша за мене, височенька і вже, здається, ходила до першого класу. Непосидюча і балакуча, з двома солоними кісками, з цяточками веснянок на носі, вона відразу взяла верх наді мною, повела мене городами аж у царину. По дорозі навчила мене смоктати солодкий акацієвий цвіт і випльовувати пережовані пелюстки, сплела віночок із жовтих кульбабок і вдягла спершу мені на голову і засміялася («А ти справді на дівчинку схожий!»), а потім завітчала тим віночком свої кіски. Далі вийняла зі свого платтячка порожню сірникову коробку, посадила в неї хруща й піднесла мені до вуха:

— На, послухай. Хай це буде для тебе радіо. У вас же немає радіо?..

Однак я чув лише шарудіння жука і нічого не розумів, адже радіо справді тоді ще в нас не було, та й взагалі це слово почув уперше. Щоправда, батько невдовзі купив приймач «Москвич» на батарейках, а пізніше з'явилося дротове радіо, радіовузол якого знаходився у сусідньому селі. І я, слухаючи концерти, наївно гадав, що там, на радіовузлі, у великій хаті, співає на сцені, як у нашій школі, хор місцевих жителів, вони ж виконують арії та розказують гуморески.

Олю відтоді я бачив рідко, переважно у місті, коли ми заходили з батьком у якихось справах до її матері. Вона вже підросла і, ясна річ, не хотіла зі мною забавлятися. А потім і взагалі зникла — поїхала кудись далеко навчатися. Якось мати сказала, що вона серйозно захворіла, але я не надав тому значення.

Уже студентом, пізно ввечері, я наткнувся в «читалці» на альбом художників доби Відродження, почав від нічого робити гортати його, і раптом погляд зупинився на картині Сандро Ботічеллі «Весна». Мене вразило і те полотно, і те, що я угледів на ньому... Олю. То була, звісно, не Оля, а богиня квітів Флора, яка розкидає щедрою рукою троянди. Але ж яка схожість! Як викопана...

Невдовзі зустрів на вокзалі її маму. Вона підійшла до мене і зажурено мовила: «Нема нашої Олі... Не здолала тяжкої хвороби...» На її змарнілому обличчі вже не було сліз — вона всі їх виплакала...

А в мені обірвалася найщасливіша згадка про дитинство: і спомин про ботічеллівську німфу Флору-Олю, і спомин про хруща у сірникової коробці, що до цього часу асоціюється з першим побаченням мною радіоприймачем.

Травень 2015 р.

Мандрівне

У цій новелці позичу трішки чужих мудрощів. Англійський письменник Чарльз Діккенс колись оприлюднив фразу, яка відразу стала класичною: « — Їхати, отже їхати, — промовила панночка і вийшла заміж за візника».

З гоголівською насмішкуватістю дихає початок «Мертвих душ»: «У ворота готелю губернського міста NN в'їхала досить гарна ресорна невелика бричка... Два російські мужики, що стояли біля дверей шинку проти готелю, зробили деякі зауваження... «Бач, — сказав один іншому, — он яке колесо! що ти думаєш, доїде те колесо, якщо б трапилось, до Москви або не доїде?» — «Доїде», — відповів інший. «А в Казань то, я думаю, не доїде?» — «У Казань не доїде», — відповів інший».

Мандрівні історії — то цілий Еверест творів світового письменства: від давньоіндійського епосу «Магабгарата» до романів нашого сучасника — француза Патріка Модіано, а в українській літературі від «Слова о полку Ігоревім» до творів юного Максима Кідрука.

Мандрувати, отже, перетворювати час на простір. Ця думка американської письменниці Сьюзен Зонтаг залишається актуального не тільки серед подорожуючих, а й тих, хто, лежачи на дивані, захоплено читає книжки про мандрівки.

Щоправда, першу книжку про подорожі, а це захоплюючий роман «Нащадки скіфів» Володимира Владка, я проковтнув на літніх канікулах після четвертого класу, лежачи під грушею. За день. Але враження від неї аж на кілька днів і ночей так замакітрили мою ще нерозумну голову, що я не те що забував пообідати, а нарвати теляті трави й позбирати на сідалах курячі яйця. Мені без кінця марилися печери зі скарбами й загадкові скіфи...

Згодом я з нетерплячки за такими ж пригодами перегортав сторінку за сторінкою «П'ятнадцятилітнього капітана», але ефект був уже не той. Мені не вистачало українського Жуля Верна. Не вистачає і сьогодні... Захопившись у далекому дитинстві «нащадками скіфів», я шаную подорожі в часі в минуле і зневажаю мандрівки у майбутнє (хай вибачать мені за це Герберт Уельс і Рей Бредбері, брати Стругацькі та багато інших фантастів-мандрівників, навіть той же Володимир Владко, автор повісті «Аргонавти Всесвіту»). Певна річ, що багато хто не зрозуміє мене за таку безглуздість. Однак я позаздрю отій панночці Чарльза Діккенса (з його істинно англійським гумором), що вийшла заміж за кучера, аби мандрувати в... історію.

Червень 2015 р.

Русалка в окулярах

— Хто назвав її Русалкою — уже ніхто в нас не пам'ятає, — хвалилася мені знайома листоноша Світлана із сусіднього села. — Тільки не її хазяїн: глухонімиий Петро навіть не здатен її поманити «Кось-кось-кось...» Бо ж Русалка — то молоденька лошичка буланої масті. Коли колгоспи розпалися, конюху Петру перепала престаріла кобила, яка й народила Русалку.

Одинокому Петру лошичка була за дитину. А дитина колись виростає, а коні ж дорослішають за літо. І ось, вигуляну на придеснянських луках, вимиту літніми вітрами та ранковими росами лошицю, вирішив стриножити та об'їздити. Сутужно це давалося старому, хоч все життя конюхував. Як ніяка коняка, вона брикалася, не хотіла голову всовувати в хомут, мабуть, вважаючи це принизливим. Та все ж...

Якось я вийшла з пошти з великою сумкою газет, аж їде на возі на молодій буланці Петро. Коли порівнялися, підморгнув мені, мовляв, сідай. Хотіла вже примоститися біля нього, та щось мене відвело. Не сіла. А через якусь хвилину сталося таке, що не приведи Боже. Лошичка зненацька схарапудилася, захропла й звелася на задні ноги, від чого віз став цапа, а Петро злетів з його й бебехнувся прямо на асфальт. І треба б йому випустити віжки з рук. Аж ні, не випустив. А коненя тієї ж миті рвонуло вперед, і дядька переїхало возом. Переламало ногу й кілька ребер. Усю зиму лікувався Петро. Сусіди ж порали його господарство, яким він на мигах пояснив, щоб буланку тримали окремо від матері, не дуже годували й зовсім не випускали з хліва.

Видужав тільки навесні й відразу взявся за норовисту лошичку. Сам пошив із шкіри їй чорні окуляри, тобто шори для очей, що кріпляться на вуздечці, щоб кінь не полохався. І гайда нею орати городи — і собі, і людям, півкутка впорав... Під вечір кобилка вже так стомлювалася, що падала в розору. Таке виховання придумав дядько. І що ти думаєш — допомгло здолати гординю! Хоч глухонімиий, але метикуватий був, знав як коненя навчати ...

Після городів став знову запрягати кобилку до воза. Звісно, без чорних окулярів, бо вже не лякалася ані гуркоту моторів, ні самого грому. Стала гожою, граціозною, хоч картину з неї малюй. Як дівчинка! Тоді хтось і назвав її Русалкою. Давно таких коней не було в селі...

Та не довго втішався Русалкою дядько. Якось біля лісу докошував він отаву, коли небо раптово затягло хмарами, а десь звіддалека зареготали громи. До села недалечко, та поки запряг воза і виїхав на поле, упали перші краплі холодного дощу. А з ними й блискавки зашугали. Однак Русалка, здається, нікуди не поспішала, бігла підцупцем, хоч Петро натягував віжки: мовляв, швидше, швидше... Русалка тільки стригла вухами, коли з гуркотливим громом вдаряли в стерні блискавиці, радісно купалася у струменях дощу й вітру, їй було легко після недавньої серпневої задухи, без набридливих оводів, що їх втомилась відганяти хвостом...

Їх знайшли мертвими перед самісіньким селом, у царині. Про Петра навіть «районка» дала співчуття: мовляв, загинув від грому. Про Русалку ж нічого. Сказано ж, худобина. Але як її любило наше село, — зітхнула Світлана...

Червень 2015 р.

«Молоко скисає...»

Дивна річ, оте сільське життя-буття — незбагненне, трепетне і, на жаль, призабуте — із полиновою гіркотою. Ніби й сам за метрикою звідти, із села. Звідтіля і найтепліші, найхвилюючіші спогади про дитинство та юність. Потім упродовж багатьох років майже щотижня провідував батьків, а коли вони пішли у засвіти, їхнє обійстя стало моєю дачею. А тільки тепер задумався над приповідкою тітки Таньки, простодушної сільської господині.

«Молоко скисає...» — говорила вона і все кудись поспішала: чи припасувати свою Лиску на ледьвилізлій травичці у царині, чи білити хату перед Великоднем, чи виполювати остогидлі берізку й лободу та рвати в лісозмузі ліщину, чи копати картоплю і лузати квасолю... Узимку вона ткала вже нікому не потрібне полотно, адже в магазині можна було купити і бавовняний костюм для чоловіка, який тягав покалічену на війні ногу по двору і запивав на кілька днів, коли йому приносили інвалідську пенсію, і барвисті сукні на обох дочок, які після восьми класів повіялися у місто. Навіть на недільних жіночих посиденьках

під вечір, виглядаючи корів, вона кудись квапилася і її виручала ота примовка: «Молоко скисає...»

І після смерті її калічного чоловіка, і після того, як її доньки повиходили заміж і обросли сім'ями, зовсім забувши про матір, її худеньку, мов витіпаний пучечок льону, з гострим пташиним носиком, рятувала тільки праця. Страшна воляча, жиляста праця... Для кого, для чого? Здається, і сама не могла відповісти...

Пам'ятаю: я повернувся із війська якраз у неділю, і щасливі батьки відразу накрили стіл, запросили сусідів. Прибігла й тітка Танька. Випили по першій чарці, ледь встигнули закусити, як Танька кинула своє: «Молоко скисає... Полетіла я...»

— Та яке там молоко? Ти ж восени продала Лиску, один старий кіт лишився, — намагався позловтішатися хтось.

— Ой, що ви знаєте, — безжурно обізвалася з порога.

Сучасний російський письменник Володимир Крупін в одній із своїх мініатюр розмірковує про найвідоміше полотно Казимира Малевича «Чорний квадрат» («Яка дикість. Для дурників») і пропонує здійснити такий експеримент: «На стіні розміщені репродукції картин Нестерова, Левітана, Куїнджі, Малевича, Шагала, Кустодієва, Кандінського, ще чиїсь. Перед кожною картиною стоїть столик, а на ньому — склянка молока. Молоко свіже, налите з одної банки. Питання: в якій склянці молоко скисне найшвидше? Підказати? Навіщо? Звичайно, біля чорного квадрата. Найпізніше у «Березового гаю» Куїнджі. Згадаймо її радість, простір, свіже дихання...»

Тітка Танька була з інших світів, іншої метафізичної реальності і, певна річ, нічого не відала про такого собі Малевича. Однак з отою її причіпкою, яку ще досі пам'ятають мешканці нашого кутка, вона підсвідомо стала причетною до... найшвидшого «скисання молока» на кефір біля незрозумілого не тільки для селянки мальовила художника-авангардиста.

Липень 2012 р.

«Вінгранівський!»

Колись, у пору моєї студентської юності, на лекції з діалектичного матеріалізму мій товариш так зачитався збіркою «Сто поезій» Миколи Вінграновського, що не помітив, як викладач наблизився до нього і забрав ту книжку. За це товаришеві «світило» щонайменше дуже довге складання іспиту з філософії.

Однак викладач поглянув на прізвище автора книжки і з пієтетом мовив: «Вінгранівський!» і повернув книжку. А на екзамені мій товариш одержав п'ятірку. Це було за кілька років після того, як письменники-шістдесятники Вінграновський, Драч, Гуцало, Григор Тютюнник, Борис Олійник та Анатолій Шевченко провели в інституті «скандальний» виступ перед студентами, за який деякі викладачі позбулися посади і виїхали з Ніжина, а деякі інші, з переляку, жажалися цих молодих творців тодішнього сучукрліту. Таку дурну славу про той незабутній «український» вечір зробили кадебісти в супрязі із завзятими замполітами в цивільному. А того викладача, хто не злякався і який завзято вигукнув «Вінгранівський!», звали Петро Самородницький. Щоправда, і на його невдовзі чекало звільнення. Не одне десятиліття він мешкає в Ізраїлі, ще й досі викладає в престижному університеті і є науковим редактором «Короткої Єврейської Енциклопедії».

Уже тоді, на початку 70-років, Вінграновський був для нас, студентів, легендою. Олександр Самійленко, інший мій товариш, якраз під впливом поета написав приголомшливі і аж ніяк не епігонські поезії, за які напівіронічний Микола Холодний назвав на повному серйозі ... шістдесятником. На жаль, рання смерть обірвала й талант хлопця. І лише п'ять років тому, упорядкована автором цих рядків, вийшла його поетична збірка. Я теж, пам'ятаю, щось писав «під Вінграновського»:

*Ріденький дощ, раденький, що дурненький:
Хлюпочеться в калюжах, мов хлопчак,
Ріденький дощ, раденький, що рідненький
Травневим зливам в зоряних ночах.
Він йде й не йде, і де-не-де
Спочить сідає при долині,
Й тоді дощинкою цвіте
Травинка кожна в Україні.*

Ми захоплювалися його віртуозним володінням словом, що звучало з нестримною і неповторною експресією. Це ж справжній мольфар лексики! А поетичні рядки просто-таки вибухали в нашій свідомості. Надто у вірші «Ніч Івана Богуна»:

*Болиш?
Боли ж!
Боли,
Бо лине крик
Від можа і до можа Україною,
І панський перехняблений язик
Хрипить над нею стомленою слиною.*

Його вірші розбирали на цитати: від патріотичного «Ми на Вкраїні хворі Україною, // На Україні в пошуках її...» до дитячого «Ішов кіт через лід // Чорнолапо на обід». З нетерпінням чекали публікацій, але тоді його мало друкували, а збірки виходили лише дитячі...

А потім розпочалася дивна проза, чим далі, то все поетичніша. Мене ошелешило вже перше речення повісті «Манюня»: «Осінь прийшла така, що білі, руді і чорні коти носили з мокрих полів мокрих мишей мішками».

Впам'ятку остання зустріч Вінграновського з чернігівськими журналістами і літераторами, що відбулася в музеї Михайла Коцюбинського. Серед прочитаних віршів чомусь запав мені в душу один:

*Сеньйорито акаціє, добрий вечір.
Я забув, що забув був вас,
Але осінь зійшла по плечі,
Осінь, ви і осінній час,
Коли стало любити важче,
І солодше любити знов...
Сеньйорито, колюче щастя,
Хто воно за таке — любов?*

Запам'яталося, бо ж згадався вже крилатий афоризм його побратима Григора Тютюнника: «Немає загадки таланту. Є вічна загадка

любові». Щось пророче у цих словах обох майстрів... А про ту травневу зустріч пізніше Дмитро Іванов напише свого найкоротшого вірша і назве його «Вінграновський»:

*«Такої пізньої веснусі
В моїм житті ще не було!» —
Сказав поет і посміхнувся —
І все навколо розцвіло!*

Через рік Поета не стало...

Серпень 2015 р.

Груша-дичка

Затефонувала однокурсниця: «Подивись як рясно цвітуть груші-дички, майже не видно зелених листочків. Давно так не квітували. Видно, не на добро. Так старі люди казали...» Можна й не повірити, а проте на добре оте буйне цвітіння аж ніяк не навертає: дикі кислички колись свідчили про голод...

Та я дещо про інше, про ту грушу-дичку, що запам'яталася мені з далеких пастуших літ. Височіла вона серед поля, біля неглибокої балочки. Восени квітувала — ніби біла хмаринка обірвалася з небес і впала до масних чорноріль. А восени її листя бралось багрецем і, здавалося, то козацька хоругва тріпоче на лінькуватому вітерці.

До тієї груші-хоругви, коли довкола все було скошене-викопане, ми приганяли на обід череду. Корови мирно, жуючи жуйку, влягалися довкола балочки, а ми, нашвидку поївши хліб з салом та помідорами, посмакувавши терпкуватими падалицями-гниличками, залазили в курінь із сухих кукурудзяних стебел і під ледь чутне шумовиння їхніх листочків, навлежачки дивилися на далечінь поля, на золоті скирти, на зелені смужечки борів на овиді, на сині небеса з баранцями білих хмаринок, над якими тремтливим, умиротвореним маревом поволеньки котилося невидиме сонце й лащилося нам до щік. І ми вже ніби самі розчинялися в тому осінньому світі. І потім весь цей призабутий

пейзаж, супокійний і врівноважений, розмиті спогади про враження під грушею-хоругвою, здається, ще довго будуть проникати в твоє ество, у твою пам'ять.

Лише восени груша почувалося не самотньо. Біля неї спинялися на підобідок комбайнери та шофери, які відвозили кукурудзяний силос на ферму, тирлувалися корови й зачучувалося до балочки нанесене вітром перекотиполе, переночували навколо неї шляхетні бусли на довгому шляху до вирію, зачіпалися за мідяки багряного листа поворозки бабиного літа. Звісно, і ми, пастушата, пізнавали тут найперше своє зачудування світом.

Згодом, уже студентом-першокурсником, я написав сонета, де ота груша-дичка серед поля метафоризується з багряним козацьким стягом. Однак один з моїх викладачів, якому довіряв свої поетичні помисли, порадив замінити те порівняння на червоний прапор і не згадувати козаків... Сонет відтак я знищив, про що зараз шкодую, але більш ніколи не показував віршів отому чоловікові.

Уже не пам'ятаю, коли не стало тієї груші — видно, якийсь колгоспівський бригадир наказав заорати балочку, а дерево, звісно ж, зрубати. Але ще й досі щоосені ввижається мені така схожа на козацьку хоругву груша, мариться у полусниві, що приходять під вечір до неї згорблена бабуся в чорному і збирає в торбинку кислички-гнилички. А, може, то сама груша повертається і щось химородить з тими гіркими плодами...

Вересень 2015 р.

«Тихе полювання» поетів

Чому саме «тихе полювання», себто збирання грибів, так приваблює письменників, надто поетів, та й взагалі нас, тимчасових у цьому світі, а не збирання, наприклад, ягід малини та ожини чи, ще шляхетніше, винограду, або, якщо ви затятий прихильник екології, збирання між деревами... порожніх пляшок? Питання риторичне, але й філософське... Бо ж тільки заосеніє, поспішаємо ми з кошиками до лісу. Не боїмось ні прохолодного дощику, ні гадюк і вужів, не лякає-

мось заблукати, як мовлять, між трьома соснами чи, повернувшись додому, отруїтися неїстівними...

Водночас і загадкове... Не відходить з пам'яті вкрай симпатичне оповідання Володимира Даниленка «Крик гриба», де старому грибному ворожбиту дружина звечора прочищає давнім дідівським способом вуха і той іде рано-вранці до лісу, щоб почути як ростуть гриби. Він оповідає «житомирською» говіркою (вона дещо відмінна від нашої, «чернігівської») онуку, а відтак усім нам, про чаклунські таємниці «грибної містики». Врешті, «Грибна містика» — то потужний поетичний цикл останнього неокласика Ігоря Качуровського. Вірші глибокі, мов колодязі в його рідному селі Крути поблизу Ніжина, за думкою й метафорами:

*О гриби в кошику! Ви мені свідчите,
Що не звик логіці я давать відчити,
Що з міським гамором я порвав зносини,
Бо ліси спалені багрецем осени.*

Знаю й іншого поета, залюбленого в царство грибів, щоправда російського, з білоруським корінням, але теж Ігоря — Ігоря Шкляревського:

*Всё лето — рыболов,
всю осень я — грибник.
Уже ворона мокнет на заборе,
а у меня — запас
любимых книг!
И для гостей
я насолил груздей.
Ведро стоит в прохладном коридоре.*

Мені близький цей поет і тим, що вдумливо переклав російською мовою світовий шедевр «Слово о полку Ігоревім» (знову Ігор!), і тим, що за свою Державну премію, після аварії на Чорнобильській АЕС, у Білорусі та в Україні — на теренах, де впала «звізда Полин», висаджував ліси. Навесні 1989 року відвідав і мій Чернігів і нині за Десною, під

Ладинкою, вишумовують уже «дорослі» берези та сосни, що їх посадив нам на радість Ігор Шкляревський.

Взагалі в «грибну містику» впадають не тільки поети Ігорі (додамо сюди ще й Богдана-Ігоря Антонича з його хатами, що «немов гриби червоні»). Нещодавно, перечитуючи денники Петра Сороки, натрапив на пречудову лірику Миколи Федунця з міста Хмельницького:

*Вже берези й гриби
Першу прозолоть носять.
Хтось у ліс — по гриби,
Я ж до нього — по осінь.
Освітили горби
Пізноцвіти довірчі.
Хтось у ліс — по гриби,
Я ж до нього — по вірші.*

Ходіть, панове поети, до лісу — і по гриби, і по вірші! Однак обминайте і мухомори (хоч якими б вродливими не були), і... графоманські рядки.

Вересень 2015 р.

Осінь у бібліотеці

Минуло піввіку, а як сьогодні бачу: виходить з бібліотеки дядько Михайло з книжками під пахвою, закурює міцний «Біломор-канал», ледь усміхається погожому осінньому вечору і поволеньки чимчикує сільською вулицею до своєї хати.

Від Покрови аж до Великодня, щовечір, колгоспівський тракторист, колишній фронтвик і наш сусіда схилявся над «прочотними» книжками. Завзято ковтав й історичну прозу Михайла Старицького, і сучасні романи Михайла Стельмаха і «Трудну любов» Василя Кучера, «Гіркі трави» молодого ще росіянина Петра Проскуріна, «Люди на болоті» білоруса Івана Мележа... Хоч одним із перших на нашому кутку придбав телевізора, і до нього, подивитися як грає київське «Динамо»,

раз по раз завалювалася ціла футбольна команда нас, хлопчаків. Хоч у свята біля лавки завжди згоджувався бути третім і розпивав з чоловіками по склянці «Московської» казьонки.

Людно було в ті часи в бібліотеці, особливо восени, коли рано сутеніє. Рідко з якого двору не брали в ній книги. Читав і мій батько — здебільшого про природу та подорожі. Читали і ми, школярики. Пам'ятаю, як навіть у чергу записувалися на яскраво оформлену книжку Юрія Збанацького «Таємниця Соколиного бору». В мене й досі зберігся читацький щоденник за п'ятий клас — біля сотні книжок значаться в ньому. Звісно, всяких: і про заховані скарби, і про війну, і про мандрівки на інші планети... А якось припер додому один із томів медичної енциклопедії — бібліотекарка, мати мого однокласника, віднікувала не брати його, мовляв, нічого там не зрозумієш, та все ж записала в мій формуляр цю важезну книженцію. Я й справді не второпав, про що написано в тім виданні, й відтоді більше ніколи не цікавився медичною літературою.

З тієї, вже подаленілої епохи, залишилась в мені любов до книг ніби до чогось божественного. За ці роки зібрав і свою унікальну книгозбірню. Із улюблених книжок, що мають душу. Зрештою, книжки — то все мое життя, мої найдорожчі скарби.

І нині соромно дивитися на міські, а надто сільські бібліотеки. Корінці книжок у них пошарпані-потріпані, адже більшість з них видані ще за радянської доби. А в не багатьох новеньких повно всілякого бруду, літературного секонд-хенду, епігонства чи навіть графоманії. Як у катрені Миколи Адаменка:

*Пізнати суть літератури —
Така робота не проста:
Ось книжка. Файні палітурки.
За ними — дика пустота.*

Нещодавно, перечитуючи вкотре «Зачаровану Десну» Олександра Довженка і думаючи про глумливе ставлення влади до бібліотек, я мимоволі дещо не так прочитав знайому ще з дитинства цитату: «Благословенна будь, моя незаймана дівиче бібліотеко, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе

невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя».

Уважний читач відразу помітить неточність і скривиться: ну як це можна замінити Десну на бібліотеку? Я теж вибачаюсь перед світлим талантом нашого земляка. Однак, повірте, Олександр Петрович згодиться зі мною. Бо ж він теж в усьому зобов'язаний бібліотекам, тим книгам, що навчили його бути справді духовно багатим і щедрим. Як згодиться й зі словами свого сучасника — німецького письменника, Нобелівського лауреата Германа Гессе: «Книжковий світ найбільший із світів, що їх створила людина».

Вересень 2015 р.

Депресивні теми

Надворі кілька днів мжичить сумний і холодний дощисько, осіння вологість проймає не тільки тіло, а й душу. Не допомагає ні міцний чай, ні кава. Такий стан, здається, зветься депресією. Навіть не читається і, звісна річ, нічого не пишеться (хоч бийся головою об клавіатуру комп'ютера). Думки перериваються, у них відсутня бодай якась логіка...

О такій порі чомусь згадалися чоботи імператора Петра I. Так, так, саме чоботи, які я побачив майже два десятиліття в Оружейній палаті Московського Кремля. Там, серед легендарної шапки Мономаха та срібної чаші чернігівського князя Володимира Давидовича й розкішних царських тронів та цілого гаража позолочених карет можновладців, які коштували набагато дорожче, ніж сучасні найпривабливіші автомобілі, мене зацікавив скромний експонат: чоботи-ботфорти, пошиті, як розповіла екскурсоводка, імператором. Чоботи дуже маленькі...

Відтоді мене мучить несумісність розміру взуття і зросту: бо ж він сягав аж... двох метрів і чотирьох сантиметрів. Ну то що з того? Скільки в Росії (і в минулому, і нині) таких невідповідностей: і в політиці, і в людській гідності... А тут якісь, бодай і царські, чоботи...

Давно мене душить ідея хоч би порахувати мої робочі кабінети... Та все зводиться до моєї робітні в обласній газеті, в якій я просидів

наодинці майже двадцять років і написав всі свої краєзнавчі книжки. Або як підписують свої книжки більшість наших письменників — не на першій сторінці, а на форзаці. Але кому це цікаво?

Не варто й ламаного шеляга для найневибagliвішого читача і моє ненаписане оповідання про старого вчителя-маразматика, який розвішував у міському парку на гілках дерев горілчані пляшечки-шкалики, випиті ним самим, і милувався ними... Чи давно забута розповідь мого знайомця: майже сорок років тому він засклав балкон щойно одержаної квартири, що тоді категорично заборонялось, і його оштрафували. І щоб компенсувати штраф, півроку їздив у тролейбусах зайцем...

Чи згадка про іншого знайомця, дитячого поета, що в ті ж роки їздив до Франції (зазвичай при сприянні всемогутнього на той час комітету), щоб вгледіти, а головне зафотографувати бодай одного голодного хлопчика, який риється у смітнику в пошуках їжі. Зазирає у всі паризькі підворітні, але, на жаль, такого не побачив. Однак у своїх виступах перед нашими дітлашками він і далі не переставав стверджувати, що кляті буржуї змушують отих малих Жанів і Рішарів порпатися у сміттевих баках...

Згадалися і «товсті» журнали радянських часів, що їх колись передплачував. «Вітчизна» і «Дніпро»... «Новый мир» і «Наш современник»... Вони лежать на горищі дачі. Жаль їх позбуватися, адже в них першодруки повістей і Євгена Гуцала, і романів Василя Земляка... Цікаві часописи бодай уже тим, що вони чітко дотримувалися комуністичної ідеології. Нині нам смішно уявляти таку ситуацію. Однак... Скажімо, лютневі числа присвячувались дню радянської армії і військово-морського флоту і відкривались недолугими віршами ветеранів «великої вітчизняної війни», а в наступних, березневих числах, такі ж графоманські вірші їхніх дружин: до міжнародного жіночого дня. У травневих номерах зазвичай друкувалася «життєстверджуюча література письменників-комуністів країн соціалістичної співдружності», бо ж відзначали день міжнародної солідарності трудящих... Справжнім збіговиськом адептів «збільшовичених» ідей (як літературних дідів, так і молодечої порослі) служили листопадові журнали, приурочені до дня «великої жовтневої соціалістичної революції». А ще ж різні з'їзди і партії, і комсомолу...

Депресія... Якесь каламутне слово... Ні, краще назву його меланхолія... Але в нього ще більше нудьги і смутку, душевних терзань і всілякої маячні. Як її не називай...

Жовтень 2015 р.

Немає долі без солі

Заздрю науковцям, найперше мистецтвознавцям і філологам, які досліджують і ще довго досліджуватимуть українські рушники. Зокрема, напиши на них. Адже вони долучаються до найсвятіших таїн українського народу. Бо якраз не по книжках, а по написах на рушниках вчилися читати школярчата перших повоєнних літ. І мені, малому, відклалася в пам'яті та мить, коли мати, сидячи сонячного зимового дня біля прицілкового вікна, червоною заполоччю вишивала «Дай, Боже, щастя!»

Либонь, з тієї подаленілої пори я небайдужий до рушникової, мовлячи по-науковому, графіки. Збираю найбільш колоритні, тепер — здебільшого по музеях. Такі, скажімо, як із житейським твердженням «Немає долі без солі» чи з весільним віншуванням «Щоб жила-багата, та спереду горбатіла», чи з мандрівкою в минуле: «Козацькому роду нема переводу» та «Як серденько моє б'ється — поїхав милий до Китаю, може, й не вернеться» (мається на оці переселення українців на Далекий схід на початку минулого століття), чи з найвідомішими шевченківськими рядками «Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями», чи просто з гордістю дівчини за своє шиття: «Не трудна моя робота — вишивать була охота».

А нещодавно в Сосниці, в меморіальній хаті, в якій провів дитинство Олександр Довженко, я побачив на рушнику отакий напис: «Хто мою хату минає, тому щастя не має». Щось магічне чується в цих словах, щось чорне ворожбитське. Але не лякайтеся, господиня, котра вишила ці слова (пробачимо їй за помилку), так найщиріше запрошує у свою оселю. Вишивання рушників — богоугодна справа, у ній не допускалося ніякісінького чаклунства.

У комі-пермяків — щезаючої народності Росії, як засвідчував письменник Віктор Астаф'єв, є давній дивакуватий звичай: коли в

полі половіє жито, в селі не тільки розмовляють пошепки, аби йому не заважати, а й намагаються уберегти від шлюбних стосунків.

Такий же звичай і з рушниками: кожна дівчина, кожна молодиця вишиває на них свою долю. Вишиває код роду, а відтак, як прийнято нині казати, код свого народу... Далі говорити не стану, бо щось досить патріотичне напрошується, і так все зрозуміло. Та й говорити про такі речі належить потихеньку.

Однак не дивуйтеся, що якась мати вигаптує на рушнику простеньку приповідку: «Вибирай не невістку, а сваху». Тільки мати може побажати сину таке...

Жовтень 2015 р.

Райські птиці

Для орнітолога райські птиці то насамперед екзотичні птиці, що мешкають у Новій Гвінеї та Австралії. Кажуть, колись тамтешні папуаси вважали їх «дітьми веселки» і стверджували, що вони мають неабияку чаклунську силу. Наші ж предки спершу називали райськими птахами всіх отих пернатих, що восени відлітають у вирій: журавлі та лебеді, лелеки і ластівки, дрозди, жайворонки, чайки, зяблики, іволги, шпаки, чаплі...

Чому до них приклеїлося таке назвисько? Тому, що наші затяті українці, либонь, ще язичники, вірили, що вони восени відлітають не в теплі краї, про які ще нічого не знали, а до раю. Зрештою, рай той же самий вирій. Але роками-віками ця віра поступово знецінювалася, щезала навіть з народної творчості. Хоч дешиця лишалася. Пам'ятаєте, у поезії молодого Павла Тичини:

Десь клюють та й райські птиці

Вино-зелено.

Розпрозорились озера!..

Тінь. Давно.

На роздуми про райських птахів мене змусила придибенція, що сталася на моїй дачі минулого літа. Вже більше місяця не дощило,

і я із сараю приволік до колодязя стару ванну, щоб у ній грілася на сонці вода, якою увечері мав поливати городину. Коли налив повну лазничку води, над нею відразу закружляли-зацвірінькали горобці, а потім, сівши на облавок, жадібно набирали у дзьобики прохолодну воду. А коли вони дружно відлетіли, втамовувати спрагу сіли і мої ластівки, що зліпили собі кілька гнізд-«глечиків» під дахом дачі. І я щиро порадив — це ж і птахам у таке спекоття хочеться пити, як я про це не догадався раніше. Та моя втіха тривала недовго. Через кілька хвилин, проходячи біля ванни, побачив у ній мертву молоду ластівку. Хтозна, що із нею трапилось? Чи вода була досить студена, чи вона захлинулася, чи не вміла пити так, як горобці-відчайдухи?

Я відразу накрив ванну шматком старого пінопласту, на нього поставив тарілку з водою — для тих же птахів. А над лазничкою, припадаючи до землі, з тоненьким і жалісливим квилінням билася ластівка, мабуть, її мати. І мені стало гіркотливо-болісно на душі, довго не міг приспокоїтися. Адже вбити ластівку, янгола-охоронця наших осель, то великий гріх. З дитинства зарубцювалося в пам'яті суворе веління сивобородого сусідського діда, сказане якомсь нам, хлопчикам: не зобижайте ластівок, бо грім уб'є вашу матір. І ми боялися втратити матір, як і боялися грому-блискавиць.

А на краєчку серпня, коли ранки стають прохолодними, а на травах виступає рясна шпигуча роса, приїхавши на дачу, я побачив десь із півсотні ластівок, які радісними зграями колували в повітрі. Либонь, прилетіли до своїх посестер, щоб гуртом летіти до вирію. Вони й заночували в моєму садку. А рано-вранці й відлетіли...

Райські, Божі птахи...

Жовтень 2015 р.

На пошанівок будякові

Осіннє небо так набурмосилося дощовими хмарами, що, здається, висить над моєю головою, а ген там, на луках, просто лягло горілиць на пошерхлі трави та й спочиває. І в цих принишклих, струджених за літо травах, у цьому смутному, знудному, імлистому світі стирчить

собі будячок, стирчить на обніжку поля і лугу. Його не стяв хедер комбайна, збираючи просо, його не зачепили і косарі, що клали в покоси важку від роси отаву: мовляв, яка корова згодиться жувати ці шпичасті колючки.

Однак природа наділила будячка не тільки їжакуватими колючками, а й неповторним червоно-фіолетовим цвітом, що паморочить голову і кульбабі, і волошці, і ромашці, і материнці, і всім іншим «дівкам» та «молодицям», що влітку зацвітають навколо нього. Той цвіт, якщо придивитися, схожий на пишну пурпурову корону англійських монархів. Тому будяк такий поважний, неприступний і гордий, мов, скажімо, король Генріх VIII, якого бачимо на портретах його сучасників. А ще та корона короля пахне найсолодшими медами.

Згадую, як за мого дитинства дід Лександер, найстаріший, умудрений життєвим досвідом і чималими знаннями (бо ж провів аж три роки в австрійському полоні за часів Першої світової війни) мешканець нашого сільського кутка розказував, що в якомусь там королівстві є ціла плантація будяків, на якій бджоли та джмелі збирають мед для маленьких короленят — настільки він поживний і ситний для молодого організму. І я собі міркував незрілим хлопчачим розумом: чому і в нас не засіяти поля отими будяками? Можливо, і ми, сільська дітвора, були б схожими на тих короленят, коли б смакували тим медом. Можливо, краще б навчалися в школі й не завдавали клопоту заярмлених колгоспом батькам за наші веселі пустощі.

Давно я не вірю в дідову балаканину, особливо нині, коли, завдяки телебаченню й інтернету, ми все знаємо про всі чудеса на світі, навіть про таємниці королівських палаців. Але я все ж ув'яжу вигадану дідом билицю в мій скромний пошанівок вінценосному будякові.

Листопад 2015 р.

Як ми «подушки гнули...»

Глибокої осені й ранньої зими, від Михайла й аж до Миколи, мали ми, сільські хлопчаки, веселеньку забаву — на озерцях і неглибоких копанках «подушки гнути». Ото стаємо на тоненький лід — чи вдвох,

чи втрюх, чи навіть вчотирьох, беремося за плечі й отак шеренгою біжимо підтюпцем. Лід-ясенець тріщить, вигинається хвилями, немов справді велетенська подушка... Неабияке видовище! Хоч і страшненько — крига в будь-який момент проломиться, і ти раптового потрапиш в ополонку.

Мабуть, і не пригадав би цієї давньої хлопчачої витівки, якби не така приключина. Якось лід і справді почав колотися, всі миттєво зі сміхом кинулися на берег, а вайлуватий Павлусь, наш сусіда, старший за мене на кілька років, не встиг, потрапив у ополонку. Щоправда, в неглибоку, трохи вище колін, але поки виборсався з крижаної купелі, то добряче змерз. Добре, що було недалечко, у царині: він вмить помчав додому, де, на щастя, нікого не застав, зняв чоботи та добряче викрутив штани і забрав сушитися на піч, де і сам примостився під двома ковдрами. Ніби нічого й не трапилось...

Я ж ввалився до хати, де застав кількох жінок, котрі, заради неділі, прийшли на посиденьки до моєї матері. І чи то від веселого настрою, чи від надмірної уваги до мене сусідок, узяв та й бовкнув:

— Он Павлусь вперся в пельку в Трифоновій копанці...

— Боженьку мій, я ж казала тому отрясі не ходи на лід, бо провалишся і зляжеш...Ось і покажу йому... — тільки тепер я здогадався, що серед жіночок була й Павлусева мати. Вона швиденько вибігла з хати, а мене охопив гнітючий сором.

Павлусь і правда зліг, підхопив в ополонці запалення легенів. Я побачив його в школі якраз перед новоріччям. Завжди мовчкватий, він підійшов до мене і з сарказмом мовив:

— Ти, ти... сексот...

Такого слова я тоді ще не знав, бо ж навчався у третьому чи четвертому класі, але відчув у ньому щось страшне, підле і огидне.

Та перед літом ми знову здружилися, і він ніколи не згадував про ту подію. Не згадує й тепер. А я боюся й нині того слова, сказаного ним. І завдячую долі, що більше тим нікчемним словом мене ніхто вже не обзивав.

Листопад 2015 р.

Не московські побрязкачі...

Письменниця, авторка слів колись знаменитої пісні «Я козачка твоя» Надія Галковська мешкає біля стихійного ринку, де сільські тітоньки торгують свіжим молоком, огірками й помідорами, буряками й морквою, ягодами...

«Не часто, але доводиться й до них звертатися — купити то капустину, то пучечок петрушки, — жалілася якось мені. — Отож питаю про ціни й котрась з тітоньок, не задумуючись, доброзичливо відповідає: мовляв, стільки то рублів. «На жаль, рублів у мене немає, тільки гривні», — відказую я. І прямую собі далі. Треба було бачити розгубленість тієї продавчині... Наступного разу вона вже обов'язково скаже ціну в гривнях, і не тільки мені. Немає тут нічого доброго, але ж якось треба відучити цих приязних молодниць від набридлого імперського мислення, яке їм нав'язують російські телесеріали...»

Звернемося до етимології. Слово «рубль» з'явилося в наших давніх пам'ятках ще у XII столітті й означало «рубати» гривню, що тоді була основною грошовою одиницею Русі. Срібну гривню, досить вартісну, за яку можна було, скажімо, придбати вола чи десять теляток, при розрахунках з покупцем, ділили навпіл чи ще дрібніше, тобто рубали й отримували «рублі». Одним словом, історичною назвою меншої частини гривні був саме «рубль», а не копійка.

Пропозиція перейменувати копійку на рубль нещодавно озвучена у Верховній Раді України, однак економічні негаразди в державі не дають змоги поки що втілити цю пропозицію в життя. А тим часом наші базарні жіночки вперто називають вартість трьох морквин чи двох бурячин у російських побрязкачах. А, може, тоді вже в американських долярах?

Листопад 2015 р.

Біблія і флейта

Є у моїй бібліотеці рідкісна книжка Павла Тичини — першодрук симфонії «Сковорода», виданої 1971 року. Вона щедро прикрашена гравюрами на дереві Юрія Логвина, з чималенькою передмовою Станіслава Тельнюка.

Унікальна книжка ще й тим, що подарована мені, імениннику, від моїх друзів ще у студентські літа. Відтоді ця книжка переорала мое світосприйняття, і ранні поетичні строфи Тичини та життя мандрівного мислителя, у торбині якого лежали Біблія та флейта, переплелися в одне ціле... На довгі роки врізалися в пам'ять рядки:

*... Там недолугість, наче степ,
там творчий мозок, як ведмідь.
То ж Малоросія росте,
як ніс у чортової відьми.*

Павло Тичина здобув освіту в Чернігівській духовній семінарії, тобто готувався стати священиком. Священик і поет! Щось близьке до біографії Григорія Сковороди, якого обрав за свого духовного батька в царині поезії. Проте революція посіяла двоїстість у його душі й з роками ота двоїстість затьмарила первісну постать філософа, хоч як він не пручався.

По-різному оцінювали цю тичинівську симфонію літературознавці. Як зазначає професор Леонід Ушкалов, Степан Крижанівський порівнював її з ґетевським «Фаустом», Юрій Лавріненко з «оприявленим у слові українським «соняшним клярнетизмом», а ось Юрій Шевельов назвав її «трагічно-ганебною поемою.., в якій первісний ідеалістичний задум був захарашчений проповіддю гайдамаччини і людиноневисництвом й класового розбрату». Критично поглянув на поему і сучасний письменник Валерій Шевчук.

Як би там не було, але в творчості Тичини поема займає помітне місце. І писалась десятиліттями: перші її розділи опубліковані ще в 1923 році у журналі «Шляхи мистецтва». Однак поет так і не наважився

опублікувати її за життя. Чому? Надмірна скромність чи відчуття, що не до кінця збагнув наймудрішу сентенцію «Світ ловив мене, та не впіймав», що стала епітафією на надгробному камені могили Сковороди. Здається, одне і друге.

А чи щось утямили з його філософських міркувань про спокуси цього світу всі ми, нині суцці?

Листопад 2015 р.

Верцадло

«Яворницький знав багато чужоземних мов. Та й не тільки знав, а й розумів навіть чортячу мову. Кажуть лоцмани, що бачили, як він розмовляв з тими чортами, які водяться в Дніпровських порогах. Ото, було, тоне він у Дніпрі, а чорти — тут уже, як вродилися. Зразу ж його під руки хапають, рятують, скоріше до берега виносять. А чому чорти в нього на послугах? Він такий, що може хоч якого хочеш чорта заставити служити собі, помагати в його ділі. А все йде від того, що він, кажуть, характерник. А це, коли хочете знати, такі люди, які у вогні не горять, у воді не тонуть, ніяка шабля їх не бере, і жодна куля не проб'є. Кажуть, що такі характерники були в Січі. Ото перевернеться в сокола, полетить до ворога, все розвідає, все дізнається, а тоді — як ударять запорожці по орді, так їхні погані голови, як ота капуста з качанів, летять».

Це рядки про відомого історика Запорозької Січі Дмитра Яворницького, які я вичитав ще шестикласником з книжки Івана Шаповала «В пошуках скарбів» піввіку тому. Цю ошатну книжку, з передмовою Максима Рильського, що подарував мені хрещений батько, бережу й донині. Іноді знімаю її з полиці, навмання перечитую сторінку-дві й немов повертаюсь у дитинство, де поруч у моїй романтичній уяві сусідували і Дік Сенд з «П'ятнадцятирічного капітана» Жуля Верна, і Джим Хокінс з «Острова скарбів» Стівенсона, і козаки на чолі з мудрим Яворницьким із тієї книжки...

У тій же книжці я «відкопав» і слово верцадло, себто чародійне люстерко. Із своїм верцадлом Яворницький міг бачити навколо себе

за кілька кілометрів. Воно йому правило за підзорну трубу, за компас і за астролябію: «Гляне в оте верцадло, а перед ним летять на баских конях Богун, Сірко, Наливайко. Похука він на те верцадло — як вилетять із Січі козаки, як поженуться за ордою та як почнуть лупцювати ворога, аж тріски летять. Або крутне тим верцадлом, щось шепне до нього — враз появилася Січ. Тут і бандурист гопака грає, а біля нього навприсядки такого викаблучують запорожці, що аж земля гуде, пилюга хмарою здіймається. Дивиться Яворницький і всміхається, бо дуже любив він запорожців».

Згадується те чарівне люстерко, очевидячки, навіяне цією книгою, і в поезії Василя Стуса:

*Зроби — і увійдеш в верцадло,
Зроби — і станеш двійником,
Зроби — і потім падай, падай
Ти безгріховно-невагомий.*

З тих далеких дитячих років це старовинне, чарівне українське слово, зафіксоване у словнику Бориса Грінченка, для мене втілюється з міфічним козаком-кобзарем Мамаєм та реальним вченим-істориком Дмитром Яворницьким — найбільшими нашими характерниками.

Грудень 2015 р.

Духовий оркестр

Уперше духовий оркестр я побачив і, звісно, почув на похоронах. На перших похоронах у моєму житті. Не стало вчителя, отож у тих проводах на могилки повільною ходою простувала вся школа, навіть ми, першачки.

Того вчителя я майже не знав. Тільки пам'ятаю його непривабливе лице, курдупельну постать. Пізніше дядьки згадували, що завчасно пішов на той світ від фронткових ран — ті рани постійно допікали його і він рятувався оковитою. Не раз розпивав казньонку за лавкою у верболозах із тими ж дядьками, і вони пишалися, що отак просто

за чаркою бесідують не тільки з учителем, а й з лейтенантом запасу, розвідником. Часто розповідав під мухою й про таку халепу. Якось поїхав до районного відділу освіти, й директор школи попрохав його одержати там місячну зарплату для вчителів. Вирішивши свої справи, одержавши гроші, попрямував на автобусну станцію. По дорозі, як завжди, забрів у забігайлівку, спорожнив там сто грамів, а потім, взявши квиток на автобус, поспішив ще й випити холоденького пива. Свіженького! Вистояв чергу, взяв кухоль з пінистим питвом, а авоську з буханцем та зашмуляною папкою з грошима повісив на паркані. Одне слово, вицмулив пивка й від легкого хмелю геть розслабились думки. Згадав про авоську вже в автобусі, який ось-ось мав відходити. Миттю зірвався з місця, мерщій до пивної бочки... На паркані мирно гойдалась на весняному вітрі його авоська з грошима. Ніхто з чоловіків не звертав на неї увагу. З радості взяв ще один кухоль і потім поволеньки поплівся за місто, на попутку, бо останній автобус давно пішов...

Та я про оркестр... До цього я знав тільки гармошку старого парубійка Михаля, з якою він розважав дівчат-підлітків на колодках, та ще троїстих музик, під які на весіллях танцювало ледь не все село. А тут... Надто приголомшила мене величезна мідна труба (згодом я дізнався, що вона зветься туба), що видавала густий, басовий звук. Піонерський горн, з яким крокували наші піонери на шкільній лінійці, видавався мені собачкою проти слона, якого я бачив нещодавно на екскурсії до міського зоопарку. Огрядний чоловік, що тримав ту трубу, так надимав почервоніли щоки, що, як мені здавалося, вони ось-ось лопнуть. Справді, дми в трубу скільки є духу, розмірковував я, неадаремно ж оркестр духовий! Навіть засміявся — мені ще не вистачало уяви, що на похоронах ніхто не сміється.

Пізніше ті незвичайні музики назавжди заповіли мені пекучу гадку про тлінне і вічне людського життя, про примарність видимого щастя і невидимого — віри у щось божественне. І мені іноді сниться, що бредуть ті смішні оркестранти опівнічною нашою вулицею, грають якусь сумну-пресумну мелодію і поволі щезають у півтімі. Лишень їхні труби бовваніють маленькими мідно-червоними квітами, що їх колись посадила біля хати мама, яка вже давно саджає ті квіти у Господнім саду.

Грудень 2015 р.

Як я не став колієм

Десь у першому чи другому класі я мріяв стати колієм. Правдивіше, до цієї мрії мене заохочував дядько Митро — далекий батьків родак, підтоптаний парубок, а заодно і колгоспний тракторист, і неперевершений мисливець і, зрозуміла річ, різальник свиней.

До цього дня в нашій сім'ї готувалися зарані: мати мила трилітрові слоїки, миски та ночви, діставала нехитре спорядження для начиння ковбас і кров'янок, батько ще звечора скинув із вишок хліва добротну соломку та кілька снопиків льону, принесених із поля спеціально для смаління кабанця. Я теж прокинувся рано, щоб не прогавити дядька Митра. Дядько приходить ні світ, ні зоря і мовчки з батьком закурюють. Затим батько поспішає до хліва, наливає у корито трохи пійла, засмаченого борошном. І поки свиня обнюхує пійло, тихенько зав'язує зашморг на її задній нозі й легенько підштовхує її до дверей. У дворі ж різким рухом вірьовки батько перекидає її на спину, а дядько вмить вганяє швайку, зроблену з австрійського багнета, в серце. Це діється так швидко, що я не встигаю злякатися. Та й чого мені лякатися, адже я стояв за парканом. Не злякалася б і мати, так ні, вона сховалася у найвіддаленішій кімнаті («Мені аж млосно як воно вищить, немов колгоспна пилорама»). І я вже мчу до неї сказати, що свиня зовсім не верещала, тільки захрипіла й якусь хвилину посіпалася і спустила дух.

Тим часом дядько Митро з батьком вдруге закурюють і оглядаються: з якого боку дме вітер? Я ж біжу до хліва по соломку, якою дорослі обкладають тушу і запалюють. «Тепер уже паяльною лампою смалять, так швидше, але сало буде не таке — і твердіше, і шкірка не пахнутиме соломою...», — розказує дядько не так батьку (він про це і сам знає), як мені. Від вогню стає тепло, і вранішня прохолода не заповзає під комірці моєї сорочки. А дядько з батьком уже великими різакми з коси зішкрібають обгорілу шерсть, я ж поливаю із кухля шкіру свині теплою водою, аж поки вона не стане гладкою і жовтою. Найбільше мороки з ратицями. Цю мороку довіряють мені й я добряче вимиваю їх вилузаними кукурудзяними качанами, після чого дядько Митро легко знімає роговицю ратиць, відрізає ноги та вуха. Вуха — то незвичайний делікатес. Вони ще гарячі, пропахлі солом'яним димом,

і ми уминаємо їх без солі, аж лящить за нашими вухами. Батькові не дісталось такої смаковинки, та він тільки сміється: мовляв, їжте на здоров'я, що подієш, не виросло третє...

Дорослі знову палять остогидлі дешеві сигарети, потім знімають з туші мішковину, й дядько дістає зі своєї сумки найгострішого ножа і вирізає грудинку, кладе частину її мені на руки і я несу її, паруючу, теплу, ніби ще живу, у веранду. А колій вже вичерпує кухлем кров, якою мати начинить кров'янки, виймає серце, шляхетно відтинає голову, яку батько відразу зачіплює на гак і підвішує до шовковиці, аби стікала кров, акуратно розрізає череву, щоб дістатися до кишок, які вивалює у ночви. «Не дай Боже простромити хоча б одну кишку, тоді все діло піде нанівець», — спливають у пам'яті дядькові повчання. Спогадую і такі його слова: «Туша ріжеться ножем по суглобах, хребет по суглобах, таз і ребра від хребта по хрящах. У цьому вся майстерність коляра...»

Та мені зараз ніколи згадувати ті повчання. Я ледь встигаю, аж упрів, носити у веранду сало, яке дядько нарізає довгими смугами, немов рушники. Батько загаковує і розвішує у дровітні окости. На наше обійстя позбігалися всі сусідські коти, бо у веранді вже шипить на величезній пательні і запахує пахне і свіже м'ясо, і печінка, і сало.

Нарешті дядько довго миє руки, я щедро зливаю йому теплу воду з чашки, а потім, не поспішаючи, простує до хати. Він теж стомився. На столі вже чекає їдців гаряча свіжина та холодна діжка капуста з огірками, щойно внесена мамою з погреба, філіжанка з компотом для мене та дві чарки, в які батько наливає міцненький самогон. Мамі немає часу посидіти з нами, он уже придибала сусідка допомагати їй мити та чистити кишки на ковбаси. Ми ж починаємо снідати. Я швиденько перехоплюю і виходжу надвір, адже треба після смаління позагрібати соломі, позбирати в шаньку розкидані дядькові ножі... Із шанькою з нехитрим інструментом колія я й чекаю дядька. Дядько виходить з хати підхмелений, розчервонілий, із загорнутою в газету свіжиною, кладе її в шаньку, закурює, і я проводжаю його аж до кінця вулиці. Ось тоді і починається його повчання, які, звісно, відтоді геть вкрилося цвіллю. Не забулися тільки дядькові стернисті щоки і пропахлі «Примою» вуса...

Якось після храмового свята дядько вночі орав колгоспне поле і звалився із трактором у яр, назавжди покалічивши ногу. А який із шкутильги колій! Довелося батькові звати іншого. Коли ж я підріс, стали удвох колоти кабанця. Однак без дядька Митра то вже була не поезія, а звичайнісінька проза. У дитинстві мені ж ріднішою була поезія.

Січень 2016 р.

«Но поскольку зі мною случився фріштік...»

Якщо в нашій мові прибрати всі варваризми (це «вороже» для нас слово Ігор Качуровський замінив незрозумілим французьким ентражизми), всі оті полонізми, германізми, англіцизми, тюркізми, галліцизми (з французької), гебраїзми (з давньоєврейської), латинізми (з давньоримської), всіх не перелічиш, то від наймилозвучнішої української майже нічого не залишиться. Адже такими ентражизмами є «барвінок» і «кохання», «князь» і «козак», «ярмарок» і «коляда», «туман» і «отара», «перлина» та «борошно», «окуляри» та «трактор», «спорт» і «гумор»... Зрештою, всі мови, в тому числі і «великий и могучий язык», мають такі запозичення.

Отож багатьом словам пощастило вжитися в нашу мову так, що не підкопаєшся, а деяким не пофортунило. Скажімо, слово «фріштік», що з німецької перекладається як «сніданок». Уперше я зустрів його у безсмертній п'єсі Миколи Гоголя «Ревізор». Там є такі рядки: «А ось, подивимось, як піде справа після фріштіка, та «пляшки-толстобрюшки». Може, з вини Гоголя цей варваризм-германізм поширився у столиці, бо ж пізніше, як зазначав Федір Достоевський, петербурзький росіянин ніколи не вживав слово «сніданок», а завжди казав «фріштік», особливо натискаючи на звук «фрі».

Проте ребусом залишається та частина епістолярної спадщини Миколи Хвильового (вперше оприлюднена у маленькій книжечці «Голубі диліжанси», з оригінальним малюнком на обкладинці художника Якова Гніздовського, 1955 р., Нью-Йорк), де він у напівжартівливому

листі до Аркадія Любченка в 1927 році писав: «Гура! Гура! Гура! Так до нашого жаргону ми дістали дві слова. Як Ви себе почуваете? Дякую. Цілком перпендикулярно. Но поскольку зі мною случився фрішткі, я, не зважаючи на трафік, розтрундулетив весь антрекот. Словом, запишіть, дорогий Аркашо, до нового лексикону ці дві симпатичні слова — фрішткі і трафік і пущайте їх «в оборот».

Микола Хвильовий, певно, знав про «пригоди» слова «фрішткі» в російській літературі, але його категоричне гасло «Геть від Москви!» не давало нагоди в цьому зізнатися, він вважав «ці дві симпатичні слова» (де ще почуєш двоїну в сучасних українських письменників!), хоч і з гумором, європейськими. Принагідно пояснимо і слово «трафік», тобто узагальнений термін, яким позначають інтенсивність руху. Воно також не прижилося у нашій мові.

А перечитувати листування письменників-ваплітян, перейматися їхніми жартами і водночас з сумом заглядати у їхню подальшу долю, згадуючи при цьому рядки Миколи Хвильового: «... і вже маячать їхні романтичні постаті, як голубі диліжанси на шляхах моєї безумної подорожі», і сьогодні неабияк цікаво...

Січень 2016 р.

Що в дитинстві довге і закоротке в старості

«Неважнецьке случилось діло з нашим дідом Михалем — якраз перед Миколаєм-зимовим, коли завірюха, мов веретено, крутиться під стріхами та невсипущі вітри, мов пси, що зірвалися з цепу, шастають городами, заболів дивною хворістю. Мовляв, каже, стратив дев'яносто з гаком років, у небесні світи давно кличуть померлі перевесники, й зібрався вже до них, але ще жодного разу не ліпив снігову бабу. Отож гріється собі на черені й товче, мов солону в ступі:

— Ось поїду і злеплю снігову бабцю!

— Та я баба твоя, — озивається дружина з кухні, загортаючи у хропусник м'ясне начиння для голубців.

— Ти ведьма! Помніш, коли ти девкавала, я спас тебе на Неданькому озерці, коли ти нагнулася вінок купальський пускати і шубовснула у воду, як нетесане бревно. Ніч темнюща була і, видать, у воді русалки замінили тебе на відьму... Згинь, чуперадло ти городнє... Ось встану, поїду на двор і под старою антоновкою снегову бабоньку злеплю...

— Геть старий здурів... Чи мо' згадав оту білобрису Вірку з контори, до якої колись вчашав, так тож не бабонька, а ціла бабище, царство їй небесне...

— Верка тут ні причому, хоч баба вона, конешно... А ти ведьма! Пусти мене на вулицю...

Замовкає дідуган тоді, коли його дружина подає йому на піч миску голубців (сама вона не їсть їх, бо постує), він бере її у тремтячі руки, які розмальовані баришнями з риб'ячими хвостами (ще зі служби на Тихоокеанському флоті zostалися ті наколки), і починає беззубим ротом жувати.

І лише на стіні старий зінгерівський годинник монотонно відбиває секунди, хвилини, години, роки і, зрештою, коротке людське буття, таке довге в дитинстві і закоротке у старості.

Терплячка рідних закінчується, коли у голубих небесах весело попливуть баранцями білі обличини й зацвітуть кульбабині одуванці. Придибає під стару антонівку дідуган, примоститься на кушетку і знову насядеться на свою благовірну:

— Ти винна, що розтав снег, видать, і в глинищі його катма. Ех, мазниця з коломазю, доведеться ще одну зиму пождати...

Дід укриється чекмелюм та й спокійно задрімає під яблунею.

Цю розповідь я почув, мабуть, три десятиліття тому від кремезного дядька, сина чи навіть онука того дідугана, якому й самому тепер, певно, за дев'яносто. І згадую її завжди, коли заходить мова про отих нещасних сільських старих шкарбунів, які, ізвікувавши тяжке життя, так і не утнули чогось дитячого — отого лагідного, наївного, навіть смішного, що не дає їм розстатися з земним світом. І те жадання, мов хистке марево, поволі передається їхнім дітям і внукам.

Січень 2016 р.

«Чужинці» Михася Ткача

Людська пам'ять — категорія вибіркова. Ті епізоди й навіть події, що траплялися ще вчора, геть забуваються вже завтра, але є такі, що, образно кажучи словами Юрія Мушкетика, не вигнати з пам'яті, мов чужі корови з паші, роками і десятиліттями.

Мій старший товариш, письменник Михась Ткач щойно надрукував уривки з автобіографічної повісті «Чужинці», що починається такими вражаючими рядками: «Так яскраво бачиться вервечка підвід, що рухалися від сільради у кінець села: сірі постаті чоловіків, надривне голосіння жінок, плач дітей. І батько біля воза у сірому картузі: обличчя засмагле і смутне. І те, як після проводів ми поверталися через околицю до свого обійстя. Мати вела нас з Андрієм стежечкою, що плуталася між густих трав. Я йшов по ній уперше і чомусь здавалося, що тій стежечці не буде кінця, що додому ми вже ніколи не дійдемо. А ще ніяк не міг зрозуміти, куди пішов батько?»

Батько пішов на страшну війну, що розпочалася влітку 1941 року, і вже ніколи не повернеться. Михасеві було тоді неповні чотири роки, але пам'ять зберегла все до найменших дрібниць. І слова старшенького брата про те, що тато прийде додому, бо йому дід посвятив торбу, і про те, як бігли вони з матір'ю через поле під обстрілом, і про майже п'ятиденне сидіння в погребі, коли нагорі точився жорстокий бій. І про чужинців — і німців («Під вечір прочинив хвіртку, а їх двоє стоять біля нашого двору. Хотів попросити цукерку, а один з них витягнув із кишені складаний ніжик і став підходити до мене. І щось сказав таке, що стало страшно. Я вмить сховався в сінях, замкнув двері й став спостерігати за ними крізь щілину. Ще був один випадок, від якого в мами затремтіли руки. Прокинувшись, я вискочив на город, зняв штанці і спрямував голу попу в бік вулиці. Німці помітили мене, то почали показувати один одному та реготати. Наразі котрийсь зняв із плеча автомата. І це помітила у вікно мати. Вона миттєво вискочила, вхопила мене і занесла до хати»), і своїх доморощених поліцаїв, які залили за шкуру сала мешканцям рідної Сахнівки не менше ніж німці.

Щемко хапає за душу образ матері: «Вона була тоді ще молода і вродлива, але зовсім розгублена, безпорадна, здавалося, не схожа сама на себе». Та то тільки на перших порах. Адже все сільське життя звалилося на плечі найновішого матріархату: «Поминув грудень у щоденних клопотах, постійній тривозі, очікуванні. Мати вже топталася біля печі поволі, їй було важко. Але за день не присідала. Перебрала все — постіль, білизну, наші штанці і сорочки, побілила коминок, що зчорнів від сажі, вимазала глиною долівку. Певно, відчувала, що має родити. І тому готувалася не тільки до Різдва, а до цієї події. Ще була одна невідкладна робота — за ліжком стояла діжка з хмільною закваскою. Солод вже перебродив, то горілку вичавити мусила».

Вигнати самогонку попросила родича. І коли опівночі горілка почала текти, посідали вечеряти, а дядько Василь, якому мати налила стакан, і каже: «Ось якби зараз у хату зайшов твій Михаль!» Тільки він мовив ці слова, як відчинилися незамокнені двері і до оселі ввалився незнайомий чоловік... Минуло кілька миттєвостей аж поки матір пізнала в ньому свого брата. Розмова затягнулася допізна, адже отой чоловік втік із полону, де був разом із батьком, дуже слабим, через що не згодився тікати...

«Мати так розхвилювалося, що не могла вже заснути. А під ранок у неї почалися пологи. Поки дядько бігав за повитухою, вона народила немовля. То був у неї третій син, якого назвали Миколаю». Принагідно додамо те, чого немає у повісті: нині той Микола Ткач — відомий український поет і етнолог, кандидат історичних наук, професор Київського університету культури і мистецтв.

Повість можна прочитати у книжці «Зойк сови», яку відкривають оповідання про наших хлопців, що воюють на сході України з нинішніми «чужинцями» — російськими найманцями, а відтак про сучасні трагедії, про той зойк матерів, який, слідом за Тарасом Шевченком, справді є «зойком сови».

Лютий 2016 р.

Смак глоду

Той смак глоду не вивітрується з моєї пам'яті ще з дитячих, пастуших літ: солодко-кислий, ледь гіркувато-нудотний, зрештою такий, що не передати жодними словами...

Старший пастух Михаль, цибатий, старший за мене майже на десяток років хлопець, називав ці кістляві, криваво-червоні ягоди карамельками, і коли ми приганяли корови на узлісся, наривали йому, обколюючи руки, повні кишені й він апетитно смоктав, смачно випльовуючи камінці, а потім просив ще насмикати найбільших ягід, якими ввечері на колодках пригощав дівчат. «Вони так солодко цілуються після карамельок», — сміючись мовив нам. Ми теж насолоджувались плодами глоду, але ще не вміли цілуватись з дівчатами, та й не дуже хотілося. Але все ж втямкували взяти Михалья на смішки. Отож до карамельок глоду домішали ще й десяток карамельок шипшини, які з мого картузика він, не дивлячись, висипав собі в кишеню.

Нас, звісна річ, ввечері на колодки, де Михаль завзято розтягував міхи своєї гармонії, а дівки-старшокласниці витанцювували карапет і польку, ще не пускали, а тому про новину я дізнався назавтра: мовляв, дівчата витурили з колодок Михалья разом з його гармонією і тепер розважаються під касетний магнітофон якогось хлопця з іншого кутка. Через що вигнали, знали лише я та мій друзяка-одноліток Вася. Певно, здогадувався про те й добродушний Михаль, бо коли наступного разу ми погнали пасти корів, то дивився на нас спідлоба й не просив більше нашарпати йому ягід-карамельок...

А десь з півтора десятка років тому осінньої пори я відкопав у лісосмузі кущик глоду і посадив на дачі, у закутині саду. Тепер уже не кущик, а справжнісіньке маленьке деревце, що вкривається навесні пишним білоцвіттям, а восени рясними винно-червоними гронами. Збираю ягоди перед морозами, коли сад скине листяну одужу. Найперше на слоїк варення для дружини, потім для сушіння — по кілька ягід кидаю щодня до чаю, бо дуже помічні ті ягоди для здоров'я. Залишаю вгорі і невгамущим синичкам взимку поласувати.

У нинішній багатосніжний січень вони геть обклювали ягоди. Та все ж, приїхавши нещодавно на дачу, я помітив кілька червоненьких карамельок, що виразно світилися на тлі передвесняного лахматого

снігопаду. Либонь, колючки завадили птахам видзьобати їх. Не попінувався принести драбину, одягнув рукавицю і зірвав ті ягідки, аби не дражнили своєю красою синичок. Зірвав і спробував борошністу м'якоть. Такий же смак, як і в дитинстві...

Лютий 2016 р.

Седнів Івана Марчука

Ось уже майже рік на моїй сторінці в Фейсбуці періодично з'являються репродукції картин художників, на яких зображено седнівські церковки та вулички, мальовничі схили над Снов'ю та й саму річку, яку паломник Данило ще в князівські часи порівняв із біблійною річкою Йордан: «... і за шириною, і за глибиною, і звивисто тече, і швидко дуже — як Снов-ріка».

Ці полотна й малюнки від Тараса Шевченка до Тетяни Яблонської та її ровесників Миколи Глуценка, Федора Захарова, Вадима Одайника, Валентина Литвиненка та багатьох інших, від найстаріших чернігівців Анатолія Шкурка та Андрія Мордовця до наймолодшого Леоніда Заборовського ще раз зачаровують глядача й посвідчують, що в Седневі не тільки єдиний в Україні Будинок творчості художника, а тому що седнівські терени мають давню притягальну для митця силу, яку ще треба пошукати в Україні.

Шукаючи в інтернеті нові картини, я натрапив на інтерв'ю моєї колежанки-журналістки Вікторії Сидорової з художником Іваном Марчуком, а правдивіше з його виступом на відкритті своєї виставки в Чернігові, що відбулася шість років тому. Тоді цей маестро пензля, який увійшов до переліку «100 живих геніїв сучасності» за версією британського видання The Daily Telegraph, мовив про Седнів і про витоки своєї унікальної техніки таке:

— Я добре знаю Чернігів, добре знаю Седнів... Знаєте, якщо подивитися на ці пейзажі, то у Седневі народилася моя технологія. Адже я приїздив узимку, восени і весною. І коли дивився на голі дерева, на думку спадало: як це можна зробити? Так що все почалося якраз у Седневі. Я був нормальним художником, вчився 11 років: було учили-

ще у Львові, інститут. Але вже в інституті я собі сказав: якщо не знайду себе – не знайду свій мистецький світ, то кидаю пензлі, беру лопату, сокиру, граблі, бо я до цих пір селянин, страшенно люблю цю справу. А мій тато був на всю округу найбільш відомий ткач. Дехто думає, що все життя моє було засноване нитками. І це правда. І всі думали, що нитка моя снується з тих пір – з дитинства. Але в Седневі я забув, що мій тато ткач. Мені хотілося снувати нитку, але в іншому варіанті. І я придумав цю техніку. Так ніхто ніколи не робив і робити, слава Богу, не буде. Бо для того треба мати неабияке терпіння та вміння.

Нам би отого «терпіння та вміння»...

Лютий 2016 р.

«Місяцем проколювала пупа...»

Не можна не погодитися з літературознавцем Григорієм Клочеком, що українська місячна ніч як явище має високий статус семіотичності в національному духовному космосі. Наші поети, головні носії цього духовного космосу, майже за тисячу літ створили сотні троп до головного архетипу ночі — місяця.

Ще в давньоруській поемі «Слово о полку Ігоревім» із цим образом порівнювали князів: «*молоді два місяці, Олег і Святослав*». «*Куди, Місяцю, роги ти сунеш, скажений!*» — вигукував у 1689 році в збірці «Луна голосу, що волає з пустелі» поет і церковний діяч Стефан Яворський.

Незабутній «портрет» нічного світила створив Тарас Шевченко:

*І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.*

«*Лиш місяць блідий крізь туман прозира, // Мов лампа посмертна
зіходить*» — це вже Іван Франко. У Лесі Українки читаємо: «*В небі місяць
зіходить смутний...*». В Олександра Олеся:

*Срібний місяць випливає,
Місяць озеро цілує,
Хвилю променем лоскоче,
Щоб розбурхати від сну.*

У Володимира Сосюри — «*Тихий місяцю мій...*», «*Плаче місяць у
травах...*», у Максима Рильського — «*Місяць із небес алмази сипле
скрізь*».

Одне слово, у класиків місяць «класичний». Ця традиція продовжувалася і в наші часи. Скажімо, у Миколи Вінграновського — «*Небо
гріється біля місяця*», у Василя Симоненка навпаки: «*Місяць хоче,
мабуть, погрітись — // суне в шибку свій блідий диск*», у Володимира
Підпалого — «*У небі, як льодинка, тоне місяць*», у Дмитра Павличка
— «*Смаглява ніч в колисці зір // Гойдала місяця малого*», в Леоніда

Талалая — *«Синій місяць квартиру закликав»*, а в Бориса Олійника місяць здається *«непоколотим золотом»*.

Нині вже важко сказати, хто вперше порівняв місяць з колискою, з крайцем і з лебедем, із «рибиною» (Микола Боровко), з серпом і з люстерком, назвав його срібноногим та срібнобровим. Однак відомо, що Микола Зеров писав, що він *«білорогий»*, Микола Бажан — що він *«білозір»*, а Богдан-Ігор Антонич — *«місянорогий»*. У Павла Мовчана — *«волоподібний»*, у Павла Грника *«місяць голомозий»*, у Івана Чумака він *«пшеничний»*. В Івана Драча — *«...місяць із синіми горами, // Великий, важкий, синювато-опаловий»*. В Олеся Гончара (прозаїка!) він *«латунний»*. В Євгена Маланюка — *«мертвий»*. У Михайля Семенка у вірші *«Я не люблю село без місяця»* — *«глупий і обезпоезений»*. У згаданого Миколи Вінграновського — *«однолюб»*. У Василя Герасим'юка *«місяць кольору отав»*.

У Тодося Осьмачки є такі рядки: *«Схилив голову весняну // голий місяць // до маленьких моїх ніжок»*. Мов естафету через десятиліття підхоплює це порівняння Юрій Садловський: *«місяць увімкнувся голий»*. У Василя Слапчука згадується *«пикатий місяць»*. В Юрія Андруховича взагалі на Різдво *«місяць виявився зайвим»* (хоч Василь Махно запевняє, що *«різдвяний місяць блищить як новенький цент...»*).

Узагалі двадцяте століття було для місяця «найурожайнішим» — на свіжі метафори, епітети, порівняння. Скажімо, ранній символіст Павло Тичина про нього писав таке: *«Тюпцем круг неї (землі. — В. С.) лисий місяць, — // беззубо дивиться в монокл», «Урізаю скибку місяця...»*. У Миколи Бажана є рядок: *«Між хмар губами — місяця зуб...»*. У Володимира Свідзінського: *«... виводить місяць-хорошень // зірок незчисленні племена»*, він також називає його *«місяцю-косарю»*. У прозі Михайла Стельмаха він взагалі олюднений: *«Місяць кивнув головою»*.

Справжнім поетом місяця є Богдан-Ігор Антонич: *«Прийшли лемки у криसानях // і принесли місяць круглий», «У долоні у Марії // місяць — золотий горіх», «Від воза місяць відпрягають», «На вільхах місяць розкляють зозулі», «... місяць, мов тюльпан», «Місяць — найхмільніший келих», «день ховає місяць в кручу, // мов в кишеню гріш старий», «Карузо ночі — тенор місяць // у скриньці радієвій кличе», «ніч, як чорний буйвол, в рогах місяць — шерсті віхоть», «хмари кучеряві, як вівці, що пасе їх місяць»*.

Такі ж дивні тропи творить і Дмитро Павличко: «Об'їдають коні чалі // Місяць, наче сніп вівса», «Вночі ти входила в море — Під місяця оком вовчим», і Микола Вінграновський: «Й на золотому ковзані // Чумацьким Возом править місяць», « І місяць над водою, // Неначе совість плаче за вікном...». В Ігоря Качуровського: «І місяць — ніч веде на поводі», в Олексі Влизька: «Налигаю місяць на срібляні роги, // Шкереберть на ньому полечу в туман». У Миколи Сарми-Соколовського «Молодик на хмаринці шовковій — // ніби срібна серга на вухові // Івана Підкови», у В'ячеслава Романовського «Неначе скибка кавуна, // Жаріє місяць коло хати».

У Ліни Костенко місяць — «жовтий мідяк», «позолочений апо-строф». У Віри Вовк — «Місяць — пастир срібної отари», він же «стрясає зорі золотим дощем». «Ніч збира молоко // але припнуто місяць // і зоря побіліла» — це вже Раїса Лиша.

З чим тільки не порівнювали його: Павло Филипович: «Місяця срібний дзьоб...», Михайло Драй-Хмара: «Десь у хмарах місяць ка-жано летить», Євген Маланюк: «Велике око місяця», Андрій Малишко: «Місяця паром», Михайло Стельмах: «Вівсяник місяцем сяє», Євген Гуцало: «На великій, як місяць, пательні...», «Розкраєш кавуна — і мі-сяць в руках!», «Місяць — козацький оселедець», Дмитро Іванов: «Мі-сяця лискучо-жовтий череп // В роготі ехиднім затрусивсь...», Емма Андієвська: «місяць-кельма», Микола Лукаш (перекладаючи Федеріко Гарсія Лорку): «мов безклепінний лелека, // марив місяць на підпов-ні», Іван Драч: «І на хмарі пливе на жнива // місяць-Кармель з тавром на лобі», «Місяць мчить у чалмі // На турецький кордон», Станіслав Бондаренко: «Лиш місяць десь бомжує вгорі», Тарас Федюк: «місяць світить в небі, чи // череп», Костянтин Мордатенко: «де в річці стоїть // на одній нозі місяць, мов чапля», Петро Сорока: «Мерхлий місяць по маленькій крихті // Тихо хтось надламає щодня». А у вірші-пісні Надії Галковської він схожий з «яблуком червонобоким».

Володимир Базилевський бачив, як «пірнальник-місяць в божих водах плавав». Василь Слапчук — «У небі місяць, мов ікона // На ньо-го тихо помолись». Ігор Павлюк — «місяцем тихо всміхнеться Бог», «Місяць над лісом — як око сумне динозавра». Юрій Буряк узрів «міся-цеві ноги». В Степана Дупляка він взагалі «никне безголовий». Схожі образи є в Анатолія Мойсієнка («Паросток місяця // проклюнувся //

крізь хмару») та Миколи Воробйова («З ростком зеленого місяця»). І вже зовсім конкретний він у Костянтина Мордатенка: «Місяць, мов Дімаров у береті // на світліні у газеті».

Павло Вольвач і Віктор Мельник, для того, щоб метафоризувати небесне світило, стали колекціонерами — в першого: «Таляри зір і місяць нумізмат», у другого — «І Місяць, як в альбомі нумізмата, // непроданий останній раритет». Володимир Бровченко («Місяць над степом стоїть в караулі») і Володимир Сапон, цебто автор цих рядків, («Місяць — багнет вартового») спробували армійського хліба.

До співців «ліричного» місяця віднесемо найперше прозаїків. У романі «Вир» Григорія Тютюнника зачаровують такі рядки: «...братиковалі похапцем клепають молотками чересло місяця», «свіжовідклеваний місяць вичахав у холодній безвісті», «На вузькій шибці циганською сергою примеркав місяць». Михайло Стельмах додає: «Навколо місяця лисячим хутром тремтить неширокий круг...» У Галини Пагутяк місяць «розростався на ціле небо, наче тісто в діжі», а потім «на його великому колесі тулились люди, вкупі з коровами, телятами, свиньми, курми, котами й собаками, клунками». У Романа Іваничука «місяць, перемінившись у клубочок туману, розтанув за схилом гори». У Юрія Мушкетика він «стрибає, наче поламане колесо».

У поезії прозаїка Євгена Гуцала: «У весни місяць сяяв на лобі, немов у царівни». У вірші поета Миколи Сингаївського місяць навпаки прозовий: він то «Сидить на верхів'ях сосен», то «повис над ставом». Поет Борис Олійник запитує: «Коли ще місяць загравав з вербою?». А Григорій Коваль («Місяць тихо скотився із хмари, // промокши у росяних травах, // задрімав біля стогу духмяного сіна») і Олексій Довгий («Ген впливає місяць з-за копи // Пахучого настоящего сіна») милуються ним вночі на деснянських луках.

Та чим далі перечитуємо збірки й томи поезії, тим більше образ місяця стає гумористично-пародійним. Варто в цьому сенсі згадати російського поета Сергія Єсеніна, котрий порівнював нашого головного героя не тільки з «кучерявим ягнятком»:

*Золотою жабою місяць
Розпластася на тихій воді.*

Згадаємо й сучасного поета з Росії Юрія Белякова з його метафорою про схожість місяця з сечовим міхуром. Тьху, яка гидота...

У нашого ж напівзабутого поета Івана Хоменка приємно прочитати рядки: «Місяць — то вареник золотий», «Місяць в небо піднімає // Позолочену сапу» (Іван Драч пізніше написав: «Йде місяць-сапка на її (матері. — **В.С.**) город»). У його ровесника Кузьми Журби «Місяць — перекинута дійниця». У вірші прозаїка Володимира Дрозда він — «мов кільце // Дешевої ковбаски».

Наш сучасник Анатолій Кичинський, переклавши рядки блатної пісеньки «Місяць виходив з туману // і ніжик вийняв із кишені», написав: «Мов на злодієві шапка, // місяць, вийшовши, горить». На крадія схожий він і в Дмитра Іванова: «Вже місяць крадеться, мов тать», і в Леоніда Горлача: «Чатує місяць-конокрад».

У Миколи Ткача надibuємо на таке: «... сміявся місяць з моєї молитви». У Віктора Терена читаємо: «Валяється іржавий місяць // ще з того року на стерні». В Оксани Забужко: «Жінка мила під краном місяця і цитрини». У Надії Степули: «Місяць приходять до мене по ночах, // Та мене там тоді немає».

Щось схоже є в Івана Андрусяка: «І місяць // що побачив тебе // знепритомнів», у Павла Вольвача: «Висиплють зорі, як офіціантки, // Місяця тацю узявши до рук», у Валерія Іллі: «місяць яблука пасе, // за пазуху ховає дівці», у Ростислава Мельниківа: «Учора повісився місяць», у Василя Кожелянка: «Я для тебе заріжу місяць», у Сергія Жадана: «місяць росте, наче плід у шлунку», в Анни Малігон: «місяцем проколювала пупа // найщасливіша з кодлівських сиріт». А ось свіжа метафорика із віршів Марії Ревакович: « по наших тілах // котився місяць — // роздягаючи нас», «місяць... // скривленою лійкою // впливає в мене // трохи // срібної роси».

У вірші Тетяни Винник він перетворюється на лікаря: «Коли під язик вона клала місяць...», в Олесі Мудрак і Любові Проць — на поліглота: у першої — «Місяць провадить розмову латиною», у другій — «Вже й місяць ієрогліфом завис // Над азбукою степу золотого...». У Наталії Матюх він мисливець: «Коли місяць, ягдташ поправляючи, пильний і строгий, вниз націлює дуло рушниці». В Олександра Стусенка «Місяць, як філософ, // Філософував». «Ніч місяцем ожеребилася», — віршує Костянтин Мордатенко, а згодом додає: «наче собака язик у спеку // Ніч місяць висолопила».

В Ярослава Ороса він взагалі невиправний п'як:

*У дошку
П'яний місяць
Сяйнув на небокраї,
Хильнув ще з надвечір'я
В колибі з вівчарями.*

Продовження — у вірші Валентина Бендюга:

*...і п'ю бурячанку
Зранку.
З похмілля хворий
Місяць повний
Загляда крізь фіранку
У склянку.*

Такі приклади можна ще і ще наводити... Але залишимо дещицю і для читача: покопайтеся у книжках поетів та у своїй пам'яті, згадайте ті і звичні, й незвичні порівняння, якими поети оспівували єдиного супутника нашої планети, цю «небесну лампаду» (Михайль Семенко).

2012 – 2015 р.

Про щоденникову прозу Володимира Сапона

* * *

Люблю такі книги, як оце щойно видана Володимиром Сапоном — «Страсбурзький пиріг». Якесь особливе тепле, м'яке і непроминальне світло проливає вона в душу. Про що б не писав автор, робить він це з любов'ю, з почуттям подивування і захоплення. Жанр книги означений як «щоденникові проза та есеї» — у полі зору автора сучасний літпроцес. А також видатні, великі й маловідомі письменники. Тут зринають імена Лорки і Лукаша, Клода Моне і Врубеля, Володимира Солоухіна і Павла Тичини, Миколи Мірошніченка і багатьох інших... Всіх і не перелічити.

Літературні ремінісценції перемережані спогадами про дитинство і юність. У книзі гостро відчувається дух епохи — другої половини ХХ ст. Цей дух хвилює і бентежить, відкидає пам'ять в минуле, часто б'є в ніздрі, як запах «Шипру» чи детанурату, але не залишає байдужим, аморфним, ніяким.

Володимир Сапон — цікавий оповідач і чудовий стиліст, слово в нього містке, запашне, добірне, але найцінніша його якість як письменника — залюбленість у світ і в людей. Це у нього справжнє, нутряне, без найменшої імітації чи фальші.

Петро Сорока.
Подорож на годинниковій стрілці. Літературний денник 2014 року.

* * *

Скуштував я і «Страсбурзького пирога» у всій сукупності його інгредієнтів. Так, либонь, і треба писати у наш аномальний скажений час: стисло й посутньо.

Володимир Базилевський.
Лист до автора від 9 червня 2015 р.

* * *

Спокійно-інтелігентне, інтелектуально багате споглядання світу в оповідках Володимира Сапона. Без захаращеності силуваними «філософізмами» та словотуманностями, притаманними, чого гріха таїти, сучасному літератору. Знайомтеся з ним ближче, не відкладайте на потім!

Михайло Каменюк.
Букет півників із сіверського подвір'я.

* * *

Насамперед оповіді Володимира Сапона захоплюють своєю ширістю, задушевністю та простотою викладу. Відчувається, що автор добре обізнаний із вітчизняною та світовою літературою і мистецтвом. Тут читач зустрінеться із Гарсією Лоркою й Миколою

Лукашем, Яковом Савченком і Павлом Тичиною, Михайлом Коцюбинським і Григором Тютюнником, Петром Зубом і Володимиром Кашкою; познайомиться з цікавими художніми бувальщинами з життя автора та бувальщинами з життя його друзів і знайомих; роздуми про сучасне життя та глибоко ретроспективні тропи з історії. Цим книжка не лише посилює захоплення читача, а й для багатьох стає одночасно пізнавальною і корисною. Отож, я з приємністю покуштував смачного «Страсбурзького пирога». Але, як кажуть у народі, смачного потрошки.

Микола Ткач.
Про смак «Страсбурзького пирога».

* * *

Досить, мабуть, згадати про тексти «Сни українського філадельфійця», «У Римі, в кав'ярні «Греко», «Лорка і Лукаш». Якщо тут є дуже зримими мотиви європеїзму, то в деяких проривається туга за молодими літами, котрих, на жаль, уже ніколи не повернути. Це, зокрема, стосується творів «Останній день дитинства», «Ячмінні вуса». Заряд пізнавальності існує також у творах «Ти не з Сапонової гути?», «Джанкой». Можна натякати і на вміння автора бачити гумор в тій чи іншій ситуації. Для цього, мабуть, варто звернутися до «Малинового піджака» чи «Принеси кліренс». Хотілося б також звернути увагу на твори «Поет з діарію», «Не в Сіднеї, а в Седневі», де авторові вдалося акцентуватися на дуже важливих моментах. Вважаю, що немає потреби говорити про щось конкретне, бо кожен може бачити своє.

Ігор Фарина.
Голоси сердечних відлунь.

* * *

Разом із автором можна побувати «У Римі, в кав'ярні «Греко», в «Джанкой», у «Городі, не имеющем книжной лавки...», «Не в Сіднеї, а в Седневі»... Ще розгадати «Сни українського філадельфійця», познайомитися з «Хлопцями із Брехунівки» і «Мадам Францією», «Діогеном чернігівським» і «Барбарисом Барбарисовичем», почути відповідь на «Каверзні запитання»... Нова книжка Володимира Сапона відкриває неповторний світ його дитинства. З ностальгією і любов'ю відтворені й шкільні роки та пора юності.

Ольга Чернякова.
«Страсбурзький пиріг», спечений Володимиром Сапоном.

Зміст

Пізнє літо, рання осінь	5
Дуби-нелині	6
Самшитовий мундштук	7
Костомарова «Чернігівка»	8
«Сідайте борщувати!»	10
Шлюбні оголошення	12
Запах домашнього хліба	13
Промокашка	13
«Білий лебідь»	14
Продається «Максим»	15
Винахід лукавого угорця	16
«Гріє душу» День села	18
«Прощання слов'янки»	19
«Хата без штанів»	22
Вано і Валіко	23
Краватки і капелюхи	25
Освячували іномарку	26
«Серед зими дістати лижі...»	28
Де ж ти, цивілізаціє?	29
«Жарогрудні снігурі»	30
Абрикоси цвітуть... ..	31
Мішок від Фіделя	32
Лорка і Лукаш	33
Іномарка «Студебеккер»	35
Про півники і «чоловіка» курей	36
Ірландські тріади	37
Малиновий піджак	38
«Шипр» — як запах епохи	39
«Мої» листи від чужої коханки	41
Стара парасоля	42
«Пишу Вам из деревни под Владимиром...»	43
Барбарис Барбарисович	44
Ячмінні вуса	46
«Дай ботвиння пороссятам...»	47
Джанкой	48

На Іллю.....	50
Поет з діарію	51
Холодна отава	53
Каверзні запитання	55
«Льоновий трудовдень».....	56
Хлопці із Брехунівки.....	57
Молоко з антонівкою	58
Презентація	59
Порощизна.....	61
«Хай ще зозуля кує...»	62
Поцуплена філуменія.....	63
Страсбурзький пиріг.....	65
У Римі, в кав'ярні «Греко».....	66
Мадам Франція	68
Попереду їхав Мачерет... ..	69
Діоген чернігівський	70
Кленовий сік.....	72
Гра в «ножички»	73
«Чубарейко небо оре».....	74
Інтелігентний бузок	75
«Город, не имеющий книжной лавки...»	77
«Є вічна загадка любові»	78
«Ти не з Сапонової Гути?»	79
Бавільський схожий на Белінського	81
Кляті ієрогліфи	82
Не в Сіднеї, а в Седневі.....	83
Останній день дитинства	86
Пуд.....	87
Дві куфайки	88
Картопляне сонечко	90
«Принеси кліренс!»	91
«Беседа» при «палайці»	92
Запрягти коня	93
Квітки картоплі	94
Сни українського філадельфійця	95
«Автографи на персах...»	96

Прядка	97
«Осінні люди»	99
Гуси її дитинства	100
Біля літературного перелазу.....	101
«Сфотографуй академіка...»	102
Верби «п'яні» і «пузаті».....	104
Чобіт вистачало	105
До флешки	107
Шелюга	108
Місяць на рушанні	109
Чоловік з бутоньєркою.....	111
Хай не догорять лампадки.....	112
«Зібрався цвіт дворянства...»	113
Не маєш сили забути...	114
Метафори Чернігова	116
Сало з білим хлібом	117
Спомин про Шабалинів.....	119
«Скупий на хліб і не скупий на сіль»	121
Кукурудзяний хліб.....	122
Забутий запах кропу	124
Вербові цвяхи.....	125
Глечик із сльозами	126
«Герцеговина флор»	128
«Бабимотрина береза, дідасавчина шовковиця ...»	129
Більярд із гусячими яйцями	130
«До Кремля, Злодійською дорогою...»	132
Тюбетейка і Капеерес	134
Кочур і Стафф.....	135
Василь і Василина	136
«Наша піч регоче — короваю хоче...»	138
Бори над Білоусом	140
Два вірші про солов'їв	141
Аджапсандалі	143
Кленова осінь	145
«Собираюсь увеличить фотомордочку твою»	146
Сім пляшок... теплих речей.....	148

«Ах ты, сука-романтика...»	149
«Судьба» Миколи Адаменка	151
Знахідки у книжках	153
Мистецтво лягати	155
Моя «географія»	156
Мюзле	158
Письменник, котрий не мав власної бібліотеки	160
На Снові-Йордані	161
Кутюр'є мого дитинства	163
Маринчикова хата	164
Коли «рукописи розумніші за автора»	166
Синдром Анни Болейн	167
Гарбузяка із Хрещатого	168
На «єврейські кучки»	171
Ніжинське чаювання	172
Пташка Валерія Інютіна	173
Як Мишко поетом був	175
Хрущ у сірниковій коробці	176
Мандрівне	177
Русалка в окулярах	179
«Молоко скисає...»	180
«Вінгранівський!»	182
Груша-дичка	184
«Тихе полювання» поетів	185
Осінь у бібліотеці	187
Депресивні теми	189
Немає долі без солі	191
Райські птиці	192
На пошанівок будякові	193
Як ми «подушки гнули...»	194
Не московські побрязкачі...	196
Біблія і флейта	197
Верцадло	198
Духовий оркестр	199
Як я не став колієм	201
«Но поскольку	203

зі мною случився фріштік...»	203
Що в дитинстві довге і закоротке в старості.....	204
«Чужинці» Михася Ткача.....	206
Смак глоду	208
Седнів Івана Марчука.....	209
«Місяцем проколювала пупа...»	211
Про щоденникову прозу Володимира Сапона	217

Літературно-художнє видання

САПОН

Володимир Миколайович

ЧУБАРЕЙКО НЕБО ОРЕ

ЩОДЕННИКОВА ПРОЗА

Редактор Михась Ткач

Технічний редактор Олег Єрмоленко

Комп'ютерна вестка та дизайн обкладинки Ярослава Сапона

Коректор Олег Єрмоленко

Підписано до друку 09.11.2016 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура PragmaticaC.

Ум. друк. арк. 14,0. Ум. фарб.-відб. 14,0. Обл.-вид. арк. 13,02.

Зам. 944. Тираж 250 прим.

Видавець ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»

14027, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40

Тел.: (0462) 972-664

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року

Виготівник ФОП Євенок О.О.

м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17-а

тел.(0412) 422-106, e-mail: zt_druk@i.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції України.

Серія ДК № 3544 від 5 серпня 2009 року